

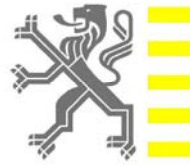

Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen

Jaarverslag 2008

KONINKLIJK
MUSEUM
VOOR SCHONE
KUNSTEN
ANTWERPEN

Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen

Jaarverslag 2008

Foto cover: Adriaen Brouwer, *Oude man in een kroeg* © KMSKA

VOORWOORD

2008 was het jaar waarin Vlaams minister voor cultuur Bert Anciaux aankondigde dat de Vlaamse Gemeenschap het masterplan voor de renovatie van het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen zal uitvoeren. Het ingenieuze plan, in oktober 2006 voorgesteld door Claus en Kaan architecten, kan nu definitief van start gaan. Dat is bijzonder goed nieuws voor de toekomst van het KMSKA. Het was dan ook de aanleiding voor een groot museumfeest voor alle museummedewerkers en sympathisanten, op 22 december 2008.

Er werd echter niet alleen achter de schermen gewerkt. Het afgelopen jaar stond in het teken van twee boeiende tentoonstellingen: *Jan Cox, profiel van een kunstenaarschap* en *Voorbeeldige busten*. Beide tentoonstellingen waren het resultaat van intense samenwerking. Met de Jan Cox-tentoonstelling *Profiel van een kunstenaarschap* werd, in samenwerking met de Universiteit van Gent, de plaats van de kunstenaar in de canon van de moderne kunst in vraag gesteld. *Voorbeeldige busten* was dan weer het resultaat van de samenwerking binnen de Vlaamse Kunst Collectie (VKC).

Met de Vrije Universiteit Brussel (VUB) en het Rubenianum werd een stap verder gezet in ons Rubensonderzoeksproject. We zijn ook onverminderd doorgegaan met kleinere, attractieve activiteiten. Op het vlak van heuse publiekstrekkingen zijn er ongeziene dingen verwezenlijkt, zoals Joke van Leeuwens *Een halve hond heel denken* en de spectaculaire ziggurat in de Rubenszaal, waarbij het publiek voor het eerst oog in oog kon staan met de wijzen in Rubens' *Aanbidding door de koningen*.

Onze collectie van kunstwerken werd uitgebreid met werken van Jan Cox, Co Westerik, Jan Boeckhorst en een opmerkelijk mooie Adriaen Brouwer. Niet alleen de nieuwe aanwinsten, ook de intensieve restauratiecampagnes, de talrijke educatieve activiteiten voor jong en oud en de 1-euro maatregel die in 2008 werd ingevoerd (waarmee jongeren onder de 26 voor € 1 naar het museum kunnen), trokken heel wat bezoekers naar het museum. Ook dit jaar konden we rekenen op de inzet en de actieve steun van onze vele Vrienden.

Met de verbouwing staat er nu een belangrijke uitdaging voor de deur, maar indien we met hetzelfde enthousiasme en dezelfde passie doorgaan, dan gaat het museum een mooie toekomst tegemoet, daar ben ik ten stelligste van overtuigd.

Dr. Paul Huvenne
Algemeen Directeur

Inhoud

1. MISSIE EN ALGEMENE DOELSTELLINGEN	5
1.1. COLLECTIEONDERZOEK	5
1.2. COLLECTIEBEHOUD- EN BEHEER	5
1.3. PUBLIEKSWERKING	6
1.4. BEDRIJFSVOERING	6
2. COLLECTIEONDERZOEK	7
2.1. ONDERZOEK	7
2.1.1. Collectiecatalogus	7
2.1.2. Deelcatalogus Rubens - Rubensproject	8
2.2. TENTOONSTELLINGEN	10
2.2.1. Gerealiseerde tentoonstellingen	10
2.2.2. Tentoonstellingen in voorbereiding	13
2.3. WETENSCHAPPELIJKE PUBLICATIES	16
2.3.1. Redactie Jaarboek KMSKA	16
2.3.2. Rubensbulletin	16
2.3.3. Boeken	16
2.3.4. Artikels	18
2.3.5. Lezingen en bijdragen aan wetenschappelijke studiedagen	21
2.4. MANDATEN	21
2.5. SAMENWERKINGSVERBANDEN	22
2.6. ADVIES	23
3. COLLECTIEBEHOUD EN -BEHEER	24
3.1. COLLECTIEBEHOUD: CONSERVATIE EN RESTAURATIE	24
3.1.1. Conservatie en sluiting	24
3.1.2. Restauratie	27
3.1.3. Medewerking aan tentoonstellingen	28
3.1.4. Onderzoek	28
3.1.5. Publiek / bezoek	29
3.1.6. Stagiaires	30
3.1.7. Symposia / Studiedagen	30
3.2. COLLECTIEBEHEER	30
3.2.1. Kortlopende uitgaande bruiklenen	30
3.2.2. Kortlopende inkomende bruiklenen	30
3.2.3. Langdurige uitgaande bruiklenen	31
3.2.4. Verwerving	31
3.2.5. Restauratiedossiers	35
3.2.6. Collectieregistratie en TMS (The Museum System)	35
3.2.7. Verzekeringen	36
3.2.8. Netwerking	36
3.2.9. VKC	36
3.2.10. Beeldbeheer	36
3.2.11. Spectrum	37
3.2.12. Studiedagen/Symposia	37
3.3. BIBLIOTHEEK	37
3.3.1. Overzicht activiteiten	38
3.3.2. Collectievorming: het verwerven van bibliotheekmaterialen	38
3.3.3. Catalografie: de elektronische ontsluiting van bibliotheekmaterialen	41
3.3.4. Dienstverlening: het ter beschikking stellen van bibliotheekmaterialen	43

3.3.5. Nevenactiviteiten	47
3.4. ARCHIEF EN DOCUMENTATIECENTRUM	48
3.4.1. De aspiraties van de dienst	48
3.4.2. Het statisch archief van het KMSKA	48
3.4.3. Hedendaags documentbeheer	49
3.4.4. Ontsluiting van de verzameling archieven	50
3.4.5. Publiekgerichte werking	51
4. PUBLIEKSWERKING.....	52
4.1. MARKETING, COMMUNICATIE, EVENEMENTEN	52
4.1.1. Marketing en communicatie	52
4.1.2. Evenementen	57
4.1.3. Bezoekerscijfers	59
4.1.4. Het KMSKA in de pers	61
4.1.5. Stages & onderzoek	61
4.2. EDUCATIE	62
4.2.1. Activiteiten voor volwassenen	63
4.2.2. Activiteiten voor gezinnen	67
4.2.3. Activiteiten voor individuele kinderen en jongeren	67
4.2.4. Activiteiten voor onderwijs	69
4.2.5. Bijzondere partners	70
4.2.6. Educatieve publicaties	71
4.2.7. varia	71
5. BEDRIJFSVOERING.....	72
5.1. HET BESTUUR VAN HET MUSEUM	72
5.1.1. Juridisch statuut	72
5.1.2. Directieraad	73
5.1.3. Personeel	74
5.1.4. Personeelsbestand en tewerkstellingsstatuten	75
5.1.5. De personeelsleden van het museum	76
5.1.6. Samenwerkingsprotocol met de Vlaamse Administratie	77
5.1.7. VLIMPERS : Vlaams Intermodulair Personeelssysteem	77
5.1.8. PLOEG	77
5.1.9. PIP/PEP	77
5.1.10 Basisoverlegcomité	78
5.2. INTERNE COMMUNICATIE	78
5.3. FINANCIËEL VERSLAG	79
5.3.1. Begroting	79
5.4. HUISVESTING VAN HET MUSEUM	81
5.4.1. Gebouw, infrastructuur en onderhoud	81
5.4.2. Masterplan voor het gebouw	83
5.5. VEILIGHEID, PREVENTIE, BEWAKING EN ONTHAAL	83
5.5.1. Bewaking en onthaal	83
5.5.2. Veiligheid en preventie	84
5.5.3. Beveiliging	85
5.6. INFORMATIEMANAGEMENT	85
6. DE VRIENDEN VAN HET KMSKA.....	90
BIJLAGE 1: LIJST ARTIKELS OVER KMSKA IN DE PERS.....	91

1. Missie en algemene doelstellingen

Het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten te Antwerpen (KMSKA) is een instelling van de Vlaamse Overheid en het enige museum in Vlaanderen met een wetenschappelijk statuut. Het KMSKA is gehuisvest in een notoir 19de eeuws monument, dat in 1893 op het Antwerpse Zuid zijn deuren opende voor het publiek.

Het KMSKA staat in voor de museale zorg van een unieke verzameling beeldende kunst, bestaande uit overwegend Vlaams werk, versterkt door een boeiende pleiade werken uit andere scholen. De belangrijkste opdracht van het KMSKA is het behoud en beheer en het verder uitbouwen van de collectie; het ontsluiten en de wetenschappelijke studie van de collectie; het tentoonstellen van de objecten en de uitbouw van een publiekswerking eigen aan een museum. Het KMSKA onderschrijft hiermee ook de statuten van ICOM, the International Council of Museums. Het KMSKA draagt bovendien een bijzondere verantwoordelijkheid als cultuurmotor in het Vlaamse museumlandschap. Het heeft door zijn buitengewone collectie alles in huis om op het internationale forum een belangrijke rol te spelen. De missie van het KMSKA vertaalt zich in de hieronder geformuleerde doelstellingen voor wat betreft de organisatie en werking van de afdelingen, met name collectieonderzoek, collectiebehoud- en beheer, publiekswerking en bedrijfsvoering.

1.1. Collectieonderzoek

De afdeling collectieonderzoek is verantwoordelijk voor het kunsthistorisch bestuderen en documenteren van de museumcollectie. Het inzicht dat hierdoor verkregen wordt, is de basis voor het collectiebeleid van het KMSKA. De afdeling ondersteunt tentoonstellingen door wetenschappelijk onderzoek en ze publiceert onderzoeksresultaten waardoor ze bijdraagt aan het ontsluiten van de collectie. De afdeling collectieonderzoek streeft ernaar de collectie van het museum te ontsluiten, onder andere via een online catalogus en publicaties, deelcatalogi en kleine dossiers; uit te groeien tot een competentiecentrum voor beeldende kunst uit de Zuidelijke Nederlanden; binnen de samenwerkingsverbanden de drijvende kracht te worden bij het opzetten van een internationaal gerenommeerd wetenschappelijk kennis- en documentatiecentrum voor beeldende kunsten uit de Zuidelijke Nederlanden.

1.2. Collectiebehoud- en beheer

De afdeling collectiebehoud en -beheer is verantwoordelijk voor het behouden, beheren, documenteren en eventueel restaureren van de collectie. Ze ontsluit dit belangrijke deel van het Vlaamse culturele erfgoed voor zowel een breed als een gespecialiseerd publiek. Bovendien is het de taak van de afdeling om de museumbibliotheek, het archief en het documentatiecentrum te beheren en optimaal te ontsluiten.

De afdeling collectiebehoud en -beheer streeft ernaar een referentie te worden op het vlak van collectiemanagement; een bibliotheek uit

te bouwen die de collectie ondersteunt, die online toegankelijk is en die in een latere fase kan worden ingeschakeld op het niveau van de Vlaamse Kunstmusea in het kader van het Bureau voor Kunsthistorische Documentatie Vlaanderen; een expertcentrum uit te bouwen op het gebied van conservatie en restauratie van schilderijen van de 14de tot de 20ste eeuw.

1.3. Publiekswerking

De afdeling publiekswerking streeft naar een maximale toegankelijkheid van het KMSKA op een uitnodigende manier voor een zo groot en divers mogelijk publiek, en stelt zich tot doel aan de behoeftes en verwachtingen van het publiek te voldoen. De afdeling wil het publiek kennen en via publieksonderzoek een gericht doelgroepenbeleid ontwikkelen; de unieke positie van het KMSKA versterken; een duidelijke regionale en internationale positionering rond de sleutelstukken of zogenaamde iconen communiceren; meer aandacht besteden aan het bezoekerscomfort; een stijging van het aantal bezoekers en hun waardering bewerkstelligen; een meer gediversifieerde publieksparticipatie uitbouwen en acties ontwikkelen gericht op allochtone jongeren, buurtbewoners, andersvaliden en anderstaligen; de werkmiddelen vermeerderen via sponsorwerving en het aandeel betalende bezoekers verhogen.

1.4. Bedrijfsvoering

De afdeling bedrijfsvoering beheert het gebouw, de infrastructuur, de financiën en voert de personeelsadministratie. Daarnaast draagt de afdeling zorg voor het beleid inzake beveiliging en veiligheid, waarbinnen ze publieksvriendelijke bezoekersdiensten aanbiedt. Zij staat ook in voor het uitbouwen en realiseren van specifieke commerciële opdrachten van het museum. Haar ondersteunende rol is elementair voor het optimaal uitvoeren van de opdracht van de afdelingen en moet borg staan voor een optimale bezoekerservaring. De afdeling bedrijfsvoering streeft ernaar het museum op een moderne en professionele wijze te beheren en dit zowel ten opzichte van het eigen personeel, de bezoeker als de Vlaamse overheid en andere musea; over een museumgebouw te beschikken dat de cultuurhistorische waarde van het gebouw combineert met de hedendaagse vereisten van een museale infrastructuur; een bewakings- en veiligheidsbeleid te voeren dat een veilige omgeving voor de bezoekers en werknemers creëert en een maximale beveiliging van de collectie verzekert; over kennisbeheer te beschikken, dat het top- en lijnmanagement adviseert en ondersteunt. Naast het beheer van de infrastructuur en de financiën voert zij ook de personeelsadministratie en is zij verantwoordelijk voor de logistiek.

2. Collectieonderzoek

De afdeling collectieonderzoek is verantwoordelijk voor het kunsthistorisch documenteren en bestuderen van de collectie kunstwerken van het KMSKA, bijvoorbeeld het ontwikkelen en uitvoeren van wetenschappelijke onderzoeksprojecten zoals de collectiecatalogus, het Rubensonderzoek, tentoonstellingen en presentaties. Ook het publiceren van onderzoeksresultaten in artikels of (tentoonstellings)catalogi en het uitgeven en redigeren van het Jaarboek horen bij de opdracht van de afdeling.

2.1. Onderzoek

2.1.1. Collectiecatalogus

Na onderzoek en controle van de kunsthistorische gegevens van de collectie van het KMSKA worden de gegevens in een interne databank (TMS, *The Museum System*) ingevoerd. Daarbij worden precieze en algemeen aanvaarde vormvoorschriften gehanteerd. Het doel is om uiteindelijk deel te kunnen uitmaken van grotere, overkoepelende, internationale databanken van kunstwerken. Uit deze databank (TMS) kan informatie geput worden om online te plaatsen als collectiecatalogus van het KMSKA.

De collectiecatalogus wordt beheerd door de afdelingen collectiebeheer en collectieonderzoek samen. De afdeling collectieonderzoek is verantwoordelijk voor volgende aspecten: naam kunstenaar, titel, inscripties, verwerving, pedigree, tentoonstellingen, literatuur (via bibliotheek), beschrijving, associaties en kunsthistorische trefwoorden over voorstelling of onderwerp.

De catalogus wordt continu aangevuld en aangepast. Internationale richtlijnen en thesauri worden hierbij gevolgd. Inhoud en onderzoek volgen steeds de regels en behoeften van de actuele (internationale) wetenschappelijke museale wereld. Dit houdt ook meertaligheid in. Telkens wordt de Engelse vertaling voorzien en gaandeweg worden ook Frans en Duits bijgevoegd.

Een bijzondere inspanning wordt geleverd voor de iconografische beschrijving van alle objecten. Dit houdt in dat de voorstelling volledig omschreven wordt via een code en via geregistreerde trefwoorden. Op die manier kunnen zowel een algemeen publiek als een onderzoeker op een eenvoudige manier bepaalde thema's of motieven opzoeken. De beschrijving gebeurt volgens Iconclass-codes (en de supplementaire vertaling naar het Nederlands geeft toegang tot informatie in zes extra talen). Er wordt naar gestreefd dit ook in de databank te kunnen invoeren. Voorlopig is dit technisch niet mogelijk, maar het zou internationaal een belangrijke stap zijn.

Onderzoek en invoer gebeuren volgens volgend traject: eerst schilderijen, dan beelden, tenslotte werken op papier. In 2008 werd het onderzoek naar de schilderijen voor zover mogelijk afgewerkt. Daarnaast werden de beelden verder gecontroleerd en ingevoerd en werd er gestart met de invoer met de werken op papier.

Op dit moment zijn, naast de schilderijen, meer dan 400 beelden, 132 aquarellen en 1085 tekeningen ingevoerd.

Los hiervan worden ook bepaalde velden of gegevens over de gehele collectie aangepakt: bijvoorbeeld naar aanleiding van een tentoonstelling of project, al dan niet van buitenaf. De publicatie *Constant Permeke, Gustave De Smet, Frits Van den Berghe* en de *Dossier de l'art*-publicatie van de Vlaamse Kunstcollectie zijn hiervan voorbeelden.

Veel aandacht werd besteed aan het aanvullen van vertalingen van titels. Ook op dit vlak kende de beeldhouwkunst een stijging met meer dan 50 %, met Engels op kop (278 titel), daarna Frans (264) en Duits (131).

In mei 2008 is gestart met het systematisch invoeren van de tentoonstellingsgeschiedenis van elk kunstwerk. Een 250-tal tentoonstellingen werd ingevoerd. Hieraan zal ook tijdens de volgende jaren gewerkt worden, er zijn namelijk nog meer dan drieduizend tentoonstellingen in te voeren.

De manier van verwerven (aankoop, schenking, legaat, bruikleen, ...) en de eigenaars worden continu gecontroleerd en aangepast. Meer dan 300 namen werden geïntroduceerd en het aantal verbanden tussen personen (of instellingen) en kunstwerken kwam uit op 5461, een verdubbeling in vergelijking met 2007. Deze kruisverwijzingen betekenen een enorme rijkdom aan zoekmogelijkheden voor iedereen die geïnteresseerd is in de collectie. Het aantal pedigrees (of de lijst met vorige eigenaars per kunstwerk) is ook gevoelig gestegen, maar evenveel zorg werd besteed aan het verdiepen en verfijnen van de informatie. Het aantal schilderijen met een pedigree is bijvoorbeeld gestegen van 838 naar 1640.

2.1.2. Deelcatalogus Rubens - Rubensproject

Het Rubensproject wordt georganiseerd met de financiële steun van The Getty Foundation (Cataloguing of Museum Collections Grants, € 140.000 voor 2007-2009) en ging zijn tweede onderzoeksjaar in. De activiteiten van het Rubensproject werden ondernomen door negen leden van de museumstaf van het KMSKA [Yolande Deckers, Valérie Herremans, Paul Huvenne, Lizet Klaassen, Barbara Schoonhoven, Greta Van Broeckhoven, Paul Vandenbroeck, Nico Van Hout en Christine Van Mulders], drie 'vaste' externe medewerkers binnen reguliere samenwerkingsverbanden met andere wetenschappelijke instellingen en verenigingen [Arnout Balis (vanaf 1.10.08, samenwerkingsverband Vrije Universiteit Brussel), Annemieke Bartholomeus (1.08.08 tot 30.11.08, samenwerkingsverband Universiteit Leiden), Adri Verburg (samenwerkingsverband Arcobaleno vzw)] en zeven 'losse' externe medewerkers [Jean-Albert Glatigny (Brussel), Koen Janssens (Universiteit Antwerpen), dr. Peter Klein (Universiteit Hamburg), Alexis Merle du Bourg (Parijs), Arnold Truyen (Stichting Restauratieatelier Limburg), Geert Van der Snickt (Universiteit Antwerpen), Claire Betelu (stagiaire)], zij het niet op voltijdse basis.

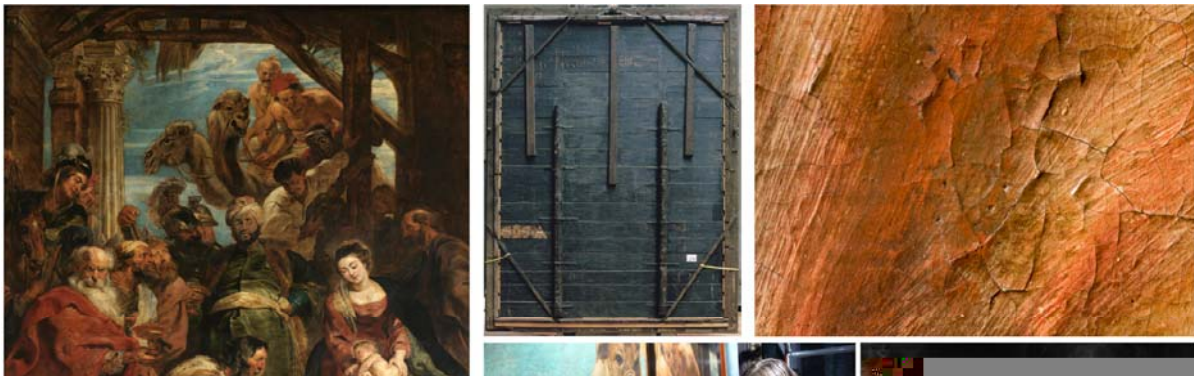
Christine Van Mulders is projectcoördinator; Arnout Balis leidt het onderzoek.

Voor alle Rubenswerken van het KMSKA werd een documentatie opgestart, opgedeeld in een papieren dossier en een fotodocumentatie. Deze Rubensdocumentatie werd in 2008 verder aangevuld en uitgebreid. Voor de dossiers over de Rubenswerken van het KMSKA werden het archief van Ludwig Burchard en de documentatie van het Rubenianum verder geconsulteerd, gekopieerd en ingewerkt. Deze basisdocumentatie werd systematisch aangevuld met ontbrekende literatuur en resultaten van het onderzoek van het Rubensproject van het KMSKA. Ieder dossier werd verder voorzien van een geüpdatet overzicht van de inhoud, vraagstelling en checklist van het betreffende onderzoek.

Naast de dossiers over de Rubenswerken van het KMSKA werden ook andere documentatieonderdelen opgestart, zoals dossiers over vergelijkbaar werk van Rubens en tijdgenoten uit andere verzamelingen en een specifieke, gespecialiseerde documentatie over materiaaltechnisch onderzoek.

De structuur van de digitale beeldbank in Portfolio werd verfijnd in functie van de noden met betrekking tot de interpretatie van de verschillende soorten van beeldinformatie en de verwerking ervan in het fotografisch en materiaaltechnisch onderzoek. De beeldbank zelf is aangevuld tot 3000 nieuwe fotofiles van Rubenswerken van het KMSKA. Voorts werd werk gemaakt van het scannen van oude, relevante opnames van Rubenswerken, al dan niet van het KMSKA, gemaakt door Arcobaleno vzw in het kader van vroegere externe wetenschappelijke projecten.

Rubens' altaarstuk van de **Aanbidding door de koningen** werd onderworpen aan een totaalonderzoek(context, iconografie, schilderstijl en -techniek, restauratiegeschiedenis en conditie).

Aanbidding door de koningen © Lukasweb

Rubensonderzoek © KMSKA

Het fotografische onderzoek betrof digitale opnames van details, al dan niet met IR, IR-false colour, UV, scheerlicht. Deze opnames werden gerealiseerd door Adri Verburg (Arcobaleno vzw) in samenwerking met Nico Van Hout (KMSKA). De interpretatie en de

analyse van deze nieuwe, alsook oude, opnames waren het werk van de gehele werkgroep van het Rubensproject.

Het materiaaltechnische onderzoek bestond uit de studie van de drager (Jean-Albert Glatigny, Brussel), röntgenopnames (KIK, Brussel), pigmentanalyse PXRf (Geert Van der Snickt en Koen Janssens, Universiteit Antwerpen) en pigmentanalyse samples RAMAN (Geert Van der Snickt, Koen Janssens, Universiteit Antwerpen). Aan de hand van de tussentijdse resultaten van het fotografische en materiaaltechnische onderzoek werden de vraagstelling met betrekking tot de studie van de schilderstijl en -techniek (laagopbouw, ontstaansproces) en de studie van de condities (oude restauraties) regelmatig bijgesteld en werden de noden van het verdere fotografische en materiaaltechnische onderzoek bepaald. Voor de tentoonstelling "Rubens Doorgelicht" werd een documentaire gemaakt die de schildertechnische aspecten toelicht.

De schetsen van de *Erepoort van de Munt*, de *Zegewagen van Kallo*, en de schilderijen van de *Lanssteek* en de *Laatste communie van de heilige Franciscus van Assisi* waren, weliswaar fragmentarisch, het voorwerp van fotografisch onderzoek. In het vooruitzicht van de sluiting van het KMSKA voor renovatie, waarin sommige werken tijdelijk niet beschikbaar zullen zijn voor onderzoek, is gestart met een versnelde fotografische opnamecampagne.

Het archiefonderzoek betrof enerzijds, in het kader van het onderzoek van het altaarstuk van de *Aanbidding door de koningen*, de studie van archiefstukken met betrekking tot de Sint-Michielsabdij en de Norbertijnerorde in Antwerpen. Anderzijds ontplooipte het archiefonderzoek zich, met betrekking tot de hele Rubenscollectie, rond archiefstukken uit de Archives du Louvre en de Bibliothèque nationale de France (Parijs); een groot deel van de Rubenscollectie van het KMSKA verbleef namelijk in Parijs tussen 1795 en 1815.

In de dossierpresentatie 'Rubens doorgelicht' (KMSKA, 29.11.08 - 1.03.09) werden de tussentijdse resultaten van de studie van de *Aanbidding door de koningen* voorgesteld. Voor het publiek ontwikkelde het KMSKA een vouwblad met de belangrijkste aspecten uit het kunsthistorische dossier en een documentaire over de schildertechnische aspecten.

Het tweede nummer van het *Rubensbulletin*, verschenen op 27.11.08, bevat meerdere artikels over het onderzoek van de *Aanbidding door de koningen* en levert hiermee een stukje tussentijdse output van het Rubensproject. Het concept van dit digitale tijdschrift werd voor de toekomstige nummers hervormd tot een dynamische webpublicatie, als communicatieplatform voor de internationale Rubensstudie.

2.2 Tentoonstellingen

2.2.1. Gerealiseerde tentoonstellingen

Rubens doorgelicht - De Verloren zoon

1 december 2007 - 3 maart 2008

Het KMSKA onderzoekt zijn unieke Rubenscollectie. Tussentijdse resultaten zullen jaarlijks worden voorgesteld in een

dossierpresentatie 'Rubens doorgelicht'. Hierbij wordt telkens één schilderij in de kijker geplaatst. De eerste presentatie brengt de pas gerestaureerde *Verloren zoon* onder de aandacht.

Kunstenarsboeken uit eigen collectie

21 december 2007 – 9 maart 2008

Prentenkabinet

De presentatie toonde zo'n twintig unieke kunstenaarsboeken uit het weinig gekende archief van het KMKSA.

Jan Cox. Profiel van een kunstenaarschap

15 maart – 15 juni 2008

In samenwerking met de vakgroep kunst-, muziek- en theaterwetenschappen van de Universiteit Gent. Organisatie: prof. dr. Claire Van Damme (tentoonstellingscommissaris), Herwig Todts (assistentie), Adriaan Raemdonck (advies), Véronique Van Passel (coördinatie).

De tentoonstelling werd niet opgevat als een klassieke retrospectieve maar trachtte aan de hand van cruciale thema's en motieven een beeld te geven van de artistieke roeping (het kunstenaarschap, Orfeus), de betekenis van het kunstwerk, de creativiteit, de vrouw, de menselijke conditie (de Ilias), het spel (de late Cox). De presentatie werd ontwikkeld in samenwerking met Twin design. Bij de tentoonstelling werd een boek uitgegeven in het Nederlands en het Engels. Gelijkzeitig werd in de Academia Belgica in Rome een tentoonstelling georganiseerd over het grafische oeuvre van Jan Cox.

Een halve hond heel denken

21 maart – 1 juni 2008

Naar aanleiding van de publicatie van haar boek over kijken, doet Joke Van Leeuwen enkele ingrepen in de bestaande museumcollectie. Hoe kijken we, wat verwachten we, welk verhaal vertellen de beelden, hoe zijn ze opgebouwd, ..., het zijn maar enkele vragen die in deze opstelling bij het publiek opkomen.

© Querido

Willem Elsschots 'Kaas'. Een beeldroman door Dick Matena

29 maart – 29 juni 2008

I.s.m. Vlaams-Nederlands huis De Buren

Tekenaar Dick Matena vertaalde Kaas van Willem Elsschot in zijn bekende beeldtaal. Matena deed dat eerder op weergaloze manier met *De Avonden* van Gerard Reve en *Kort Amerikaans* van Jan Wolkers. Met veel verfijning, groot vakmanschap en respect voor de schrijvers maakte Dick Matena van deze klassiekers uit de Nederlandse literatuur een sprekend beeldverhaal. De 219 tekeningen van Kaas werden in het kader van het Elsschotjaar tentoongesteld in het KMSKA.

Bouwgeschiedenis van het museum

4 april tot 29 juni 2008

Prentenkabinet

De tentoonstelling toont plannen, tekeningen en schetsen, brieven, foto's, lastenkohiers, verslagen van de bouwwerf etc. en werd georganiseerd naar aanleiding van het verschijnen van het boek *Het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen. Een geschiedenis 1810-2007*

Affiches

11 juli - 12 oktober 2008

Prentenkabinet

Voor deze presentatie wordt een verzameling affiches uit het rijke archief- en documentatiecentrum van het museum gepresenteerd.

Dirk Vander Eecken. De kunst van het onzichtbare

4 september - 14 december 2008

In het kader van zijn doctoraatsverdediging (het eerste doctoraat in de kunsten aan de Universiteit Antwerpen) stelt Dirk Vander Eecken tentoon in het KMSKA. Zijn project is uniek en overkoepelend omdat het de link legt tussen kunst en wetenschap, twee aspecten van de samenleving die meestal beschouwd worden als niet compatibel.

Voorbeeldige busten. Het borstbeeld in de Nederlanden 1600-1800

12 september - 14 december 2008

I.s.m. Vlaamse Kunstcollectie

In het tentoonstellingsconcept nam sculptuur, meer bepaald het zeventiende en achttiende-eeuwse borstbeeld in de Nederlanden, een centrale plaats in. 107 objecten werden gepresenteerd in een opmerkelijke scenografie ontworpen door architect Koen Van Synghel. Naast de presentatie van de busten zelf illustreerden tekeningen, gravures en schilderijen de verschillende functies van het genre. Voor het eerst sinds het Rubensjaar (1977) werd er in Vlaanderen opnieuw aandacht besteed aan de monumentale baroksculptuur. Aan de tentoonstellingscatalogus leverden internationale autoriteiten als dr. Frits Scholten (conservator sculptuur Rijksmuseum Amsterdam) en prof. dr. Jeffrey Muller (Brown University, Providence) een bijdrage.

Auguste Rodin in de permanente collectie

10 oktober - 14 december 2008
I.s.m. Quinzaine française

Permeke op papier

24 oktober 2008 - 24 januari 2009
Prentenkabinet

Het KMSKA bezit elf werken op papier van Permeke, gemaakt tussen 1914 en 1947. Ze zijn een interessante aanvulling op het schilderwerk van de expressionistische meester: het zijn zelfstandige werken, dus niet door Permeke bedoeld als een schets of voorbereiding van een schilderij. Voor het eerst sinds vele decennia worden deze werken op papier nu weer aan het publiek getoond.

Rubens doorgelicht – Aanbidding door de koningen

29 november 2008 - 1 maart 2009

Deze dossiertentoonstelling zoomde in op de *Aanbidding door de koningen* en ontsloot bevindingen en resultaten van het recentste onderzoek. Zowel de ontstaanscontext en -geschiedenis, het uitgebeeld thema, de iconografie als de schildertechnische aspecten kwamen aan bod. Aan de hand van drie video's of dynamische beeldmontages werden drie aspecten verder uitgewerkt: de historiek en iconografie, de altaarconstructie in het verdwenen kerkinterieur (driedimensionale reconstructie) en de schildertechniek. Naar aanleiding van de dossierpresentatie werd een vouwblad gemaakt met een overzicht van de belangrijkste aspecten uit het kunsthistorisch dossier van de *Aanbidding door de koningen*. Het vouwblad verscheen in het Nederlands, Frans en Engels.

2.2.2. Tentoonstellingen in voorbereiding

A Story of the image. Old & New Masters from Antwerp
Shanghai Art Museum, 2009
National Museum of Singapore, 2009
I.s.m. MuHKA, Museum Plantin-Moretus, Stad Antwerpen

De tentoonstelling is geïnitieerd door de vzw SingAnt en werd geconcipieerd door het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen en het MuHKA (Museum van Hedendaagse Kunst Antwerpen). De Stad Antwerpen zorgt voor een gecoördineerde uitvoering en ondersteunt dit project financieel. De bruiklenen zijn afkomstig van het KMSKA, MuHKA en Museum Plantin-Moretus/Prentenkabinet. Bart De Baere (MuHKA), Dieter Roelstraete (MuHKA) en Herwig Todts (KMSKA) treden op als tentoonstellingscommissarissen /curatoren. De tentoonstelling wil aantonen hoezeer de huidige beeldcultuur in België wortelt in de kunst van de Vlaamse Primitieven en die van Rubens en zijn tijdgenoten. Een proefopzet werd van 1 juni tot 19 augustus 2007 getoond in het MuHKA onder de titel "Verhaal van het beeld".

Goya, Redon, Ensor. Grotteske schilderijen en tekeningen
KMSKA
15 maart - 15 juni 2009

Herwig Todts (tentoonstellingscommissaris), Leen de Jong (coördinator), Koen Van Synghel (scenografie). Voorbereiding van een tentoonstelling over de stilistische en iconografische overeenkomsten in het groteske oeuvre van Francisco Goya, Odilon Redon en James Ensor. De tentoonstelling wil de moderniteit van het groteske signaleren en de kunsthistorisch veronachtzaamde betekenis onderzoeken van het voorbeeld van Goya en Redon voor het ontstaan van het modernisme in het werk van Ensor.

Belgische Schonen. Topstukken uit het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen
MuZEEum Vlissingen
11 juli - 27 september 2009

MuZEEum, een museum gewijd aan het maritieme leven in al zijn aspecten, zal veertig schilderijen en tekeningen van Belgische kunstenaars uit het KMSKA herbergen. Het gaat hier over zijn marines, gezichten op de Schelde of op havens en badplaatsen zoals Dordrecht, Scheveningen, Het Zoute, Oostende, Nieuwpoort en Zeebrugge. Strandtaferelen en stormen, schipbreuken en een enkel zeegevecht ronden het thema van de zee en de Schelde af. Het zeer populaire MuZEEum maakte samen met het KMSKA een selectie van ca. 1850 tot 1950: het overzicht van een eeuw schilderkunst van romantische tot haast abstracte kunst. Leen de Jong (KMSKA) is tentoonstellingscommissaris.

James Ensor
Bozar, 2010

Met het oog op het Belgische Voorzitterschap van de Europese Unie (juli-december 2010) en de herdenking van de geboorte van James Ensor 150 jaar geleden (1860) onderzochten Bozar (Paul Dujardin), de Vlaamse Kunstcollectie (Dr. Paul Huvenne, Robert Hoozee, Herwig Todts) en de Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België (Michel Draguet) enkele tentoonstellingsconcepten die werden voorgelegd door Xavier Tricot en prof. dr. Bart Verschaffel.

Van Ensor tot Magritte
Japan, 2010

Dit is een tentoonstelling over de kunst in België van het einde van de 19de eeuw tot het begin van de tweede wereldoorlog. De collecties van het KMSKA bieden een rijk en genuanceerd beeld van deze periode van het laatrealisme tot het surrealisme. De tentoonstelling biedt ook een verhaal van het leven in België in de periode tussen 1880 en 1940. De evolutie van een gezapig rustig leven naar een meer onrustig en in ieder geval meer bedreigd bestaan, dat zowel in de onderwerpen als in de uitwerking voelbaar is. Het verhaal van het Belgische kunstgebeuren is ook gekoppeld aan invloeden uit Frankrijk en Duitsland en reikt interessant vergelijkingsmateriaal aan met wat er zich in heel West-Europa afspeelt. Tentoonstellingscommissaris is Leen de Jong (KMSKA).

Ensor in Context
Japan, 2011-2012

De evolutie van het werk van Ensor sluit aan bij de wijziging van de kunsthistorische canon. Aan de hand van de verzameling van het KMSKA worden de verankering van Ensors werk in de kunst van Europa en de invloeden van Zuidoost Azië aangetoond. Tentoonstellingscommissaris is Herwig Todts (KMSKA).

De kerncollectie van het KMSKA in het MAS
MAS (Museum aan de Stroom) Antwerpen, 2011

Het MAS (Museum aan de Stroom) is een nieuw museum in Antwerpen, ontworpen door Neutelings-Riedijk Architecten, dat opent in 2011. Als eerste tijdelijke tentoonstelling zal het museum de kerncollectie van het KMSKA in confrontatie laten treden met stukken uit de stedelijke collecties van het museum. Tentoonstellingscommissaris is Paul Vandenbroeck (KMSKA).

De zang van de parel
(eerdere titels: *In between* en *Met afgewende blik*)
In voorbereiding.
Tentoonstellingscommissaris: Paul Vandenbroeck

KMSKA in het MAS

De kerncollectie van het KMSKA omvat meesterwerken van de Vlaamse (en andere) Primitieven tot de 20^e eeuw: Jan van Eyck, Jean Fouquet, Quinten Metsys, Pieter Bruegel, Peter Paul Rubens, Antoon Van Dyck, James Ensor, Rik Wouters, en vele anderen.

Maar waarom zijn deze werken 'kunst'? Waarom is een schilderij van Ensor een topwerk, maar worden de maskers die hij weergeeft en de rituelen die men ermee opvoerde niet (steeds als 'kunst' gezien? Waarom is een portret door Antoon van Dyck een meesterwerk, maar wordt de kanten kraag van zijn model –ook al is dit het mooiste kantwerk van zijn tijd- niet als 'kunst' beschouwd? Omdat men zelfs niet over begrippen beschikte om erover te praten? En waarom rekent men hoofdzakelijk schilder- en beeldhouwkunst tot dé kunst van de 15e tot het begin van de 20e eeuw, terwijl dat in andere tijden of culturen helemaal niet zo was? Wat maakt de smaak van een tijd tot wat hij is?

In deze tentoonstelling proberen we een meerwaarde te scheppen voor de collecties van zowel het KMSKA als het MAS.

De collecties van het KMSKA zijn tot stand gekomen vanuit artistieke en kunsthistorische normen, de verzamelingen van het MAS vanuit lokaalhistorische, volkskundige, muziekhistorische en etnografische benaderingen. Dat betekent niet dat ze elkaar naadloos aanvullen. Het panorama dat gebruikt werd om de MAS-collecties samen te stellen, is aan de ene kant beperkter (lokaalgerichte selecties), aan de andere kant wijder (etnografische en andere verzamelingen). Bovendien is het totaal aan invalshoeken niet exhaustief, en het bundelen van de collecties betekent niet automatisch dat aan de hedendaagse verwachtingspatronen beantwoord wordt.

De verzamelingen van het KMSKA zijn evenmin volgens hedendaagse reflecties tot stand gekomen: ze zijn gevormd vanuit een artistieke canon, eigen aan en ontwikkeld door een stedelijke burgerij van het laatste halve millennium. Ze bieden geen objectieve dwarsdoorsnede van het esthetisch scheppen van de Nederlanden: men verzamelde slechts wat geacht werd te beantwoorden aan de canon. En die kwam tot stand vanuit de waarden en normen van mannelijke elites. Dit hield in: bepaalde *media* (schilder- en beeldhouwkunst), bepaalde *thema's*, het onderscheid tussen 'schone' en 'toegepaste' kunsten, en het beginsel van de *figuratie* (althans tot in het begin van de 20^e eeuw). Een abstract textiel, een assemblage, een 'installatie' (zoals bijvoorbeeld in kerkelijke context) kon geen aanspraak maken op de 'eretitel' van 'kunst'.

De 'canon' en de extracanonieke kunst dienen vanuit een hedendaagse kijk op de esthetische creatie samen belicht te worden: we begrijpen pas goed wat de canon is en hoe hij functioneert wanneer we het uitgeslotene erbij betrekken. Daarom wordt een selectie van 'canonieke' kunstwerken uit het KMSKA verbonden met een keuze van creaties die de grenzen van de canon te buiten gaan. De spanning tussen centrum en mentale (soms ook geografische) periferie zal hier zeker aan de orde zijn.

Wanneer we een kerncollectie van het KMSKA in het MAS tonen, dienen we de canon in haar historische wording op te roepen, en moeten we verlaten canons valoriseren. We zullen ook de kunst moeten tonen die uitgesloten werd omdat zij niet

beantwoordde aan de 'officiële' canon, of die zó verschillend ervan was, dat men zelfs niet over begrippen en categorieën beschikte om erover te praten.

Zo zal een meerzijdig verhaal over een *cultuur* vorm krijgen, dank zij de 'ontmoeting' van diverse verzamelingen die volgens verschillende principes tot stand kwamen.

2.3 Wetenschappelijke publicaties

2.3.1. Redactie Jaarboek KMSKA

Het *Jaarboek Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen 2006 Antwerp Royal Museum Annual* bevat bijdragen van Barbara Baert (KU Leuven), Jan Dirk Baetens (FWO - Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek), Dorine Cardyn-Oomen (KMSKA), Idalie Vandamme, Paul Vandenbroeck (KMSKA) en Sofie Van Loo. Het wetenschappelijk werk telt 215 bladzijden en werd gepubliceerd in 2008.

2.3.2. Rubensbulletin

Het tweede nummer van het *Rubensbulletin*, een initiatief van het KMSKA in samenwerking met het Centrum voor de Vlaamse Kunst van de 16de en de 17de Eeuw vzw, verscheen op 27 november 2008. In deze editie worden tussentijdse resultaten van het onderzoek van de *Aanbidding door de koningen* ontsloten in zes artikels en elf kaderteksten. Lizet Klaassen (KMSKA) (met medewerking van Barbara Schoonhoven, Jean-Albert Glatigny en Claire Betelu) wijdde een artikel aan de restauratiegeschiedenis van het befaamde altaarstuk, Valérie Herremans (KMSKA) aan zijn ontstaansgeschiedenis, Annemieke Bartholomeus (Universiteit Leiden) aan de prominente rol van Maria in zijn iconografie, Barbara Schoonhoven (KMSKA) (met medewerking van Lizet Klaassen, Nico Van Hout, Jean-Albert Glatigny, Koen Janssens en Geert Van der Snickt) aan de materieeltechnische onderzoeksresultaten, Christine van Mulders (KMSKA) aan zijn iconografische programma en Elizabeth McGrath (Warburg Institute, Londen) aan de zwarte koning in het oeuvre van Rubens. Kaderteksten met achtergrondinformatie werden aangeleverd door Valérie Herremans, Christine Van Mulders, Annemieke Bartholomeus, Arnout Balis (VUB).

Dit digitale tijdschrift is te downloaden op www.kmska.be en wordt in de toekomst omgevormd tot een dynamische publicatie als een internationaal forum ten behoeve van alle wetenschappers en geïnteresseerden in Rubensstudie. De webpublicatie zal naast wetenschappelijke bijdragen in diverse talen over het oeuvre van Rubens en zijn medewerkers ook verslaggeving over wetenschappelijke onderzoeksprojecten, recensies over publicaties en tentoonstellingen, een agenda (symposia, tentoonstellingen...) en links naar voor Rubens relevante websites (musea, instellingen...) bevatten. Inhoudelijke en vormelijke voorbereidingen voor het nieuwe concept van het *Rubensbulletin* zijn al ondernomen. Samenstelling van het redactiecomité: Arnout Balis, Paul Huvenne, Elizabeth McGrath, Fiona Healy, Gregory Martin, Nico Van Hout en Christine Van Mulders.

2.3.3. Boeken

Leen **de JONG** (red.), Het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen: een geschiedenis, 1810-2007, Stichting Kunstboek (Oostkamp), 2008, 255 pag.

Leen **de JONG** (ed.), The Royal Museum of Fine Arts Antwerp: a history, 1810-2007, Stichting Kunstboek (Oostkamp), 2008, 255 pag.

Leen **de JONG** en Nanny **SCHRIJVERS**, Constant Permeke, Gustave de Smet, Frits van den Berghe: alle werken uit het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen, BAI [Schoten], 2008, 95 pag.

Leen **de JONG** en Nanny **SCHRIJVERS**, Constant Permeke, Gustave de Smet, Frits van den Berghe: all the works in the collection of the Royal Museum of Fine Arts in Antwerp, BAI [Schoten], 2008, 95 pag.

Leen **de JONG** en Nanny **SCHRIJVERS**, Constant Permeke, Gustave de Smet, Frits van den Berghe: la collection du Musée royal des beaux-arts d'Anvers, BAI [Schoten], 2008, 95 pag.

© BAI

Valérie **HERREMANS** (ed.), Voorbeeldige busten. Het borstbeeld in de Nederlanden 1600-1800, Gent: Uitgeverij Snoeck, 2008, 192 pag.

Valérie **HERREMANS** (ed.), Heads on Shoulders. Portrait Busts in the Low Countries 1600-1800, Gent: Uitgeverij Snoeck, 2008, 192 pag.

Herwig **TODTS**, James Ensor. Schilderijen en tekeningen uit de verzameling van het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten van Antwerpen, Wommelgem: Bai, 2008, 143 pag., 126 afb.

Herwig **TODTS**, James Ensor. Paintings and Drawings from the Collection of the Royal Museum of Fine Arts in Antwerp, Wommelgem: Bai, 2008, 143 pag., 126 afb.

Herwig **TODTS**, James Ensor. Tableaux et dessins de la collection du Musée Royal des Beaux-Arts d'Anvers, Wommelgem: Bai, 2008, 143 pag., 126 afb.

Claire **VAN DAMME** (ed.), Jan Cox. Profiel van een kunstenaarschap, Stichting Kunstboek (Oostkamp), 2008, 367 pag., 183 afb.
M.m.v. dr. Paul Huvenne & Herwig Todts

Claire **VAN DAMME** (ed.), Jan Cox. Living one's art, Stichting Kunstboek (Oostkamp),, 2008, 367 pag., 183 afb.
M.m.v. Dr. Paul Huvenne & Herwig Todts

Paul **VANDENBROECK**, Goswin Van der Weyden's late medieval cycle of paintings representing the life of St. Dymphna. A study into the psycho-archaeology of a Flemish saint, Antwerpen, KMSKA, 2008, 64 pag.

2.3.4. Artikels

Arnout **BALIS**, Annemieke **BARTHOLOMEUS**, Valérie **HERREMANS**, Lizet **KLAASSEN**, Christine **VAN MULDER**s en Barbara **SCHOONHOVEN**, *Aanbidding door de koningen. Peter Paul Rubens, The Adoration of the Magi. Peter Paul Rubens, L'Adoration des mages. Peter Paul Rubens*, Antwerpen, 2008, pp. 1-6

Claire **BAISIER** en Valérie **HERREMANS**, *Omlijsting, opstelling en hergebruik van de ambachtstriptieken* (werktitel), in *Van Quinten Metsijs tot Peter Paul Rubens*, tentoonstellingscatalogus kathedraal Antwerpen (ter perse)

Siska **BEELE**, catalogusnotitie *Wallerant Vaillant, De jonge tekenaar | Young draftsman* in Valerie **HERREMANS** (ed) *Voorbeeldige busten. Het borstbeeld in de Nederlanden 1600 - 1800 | Heads on Shoulders. Portrait busts in the Low Countries*, Gent: Uitgeverij Snoeck, 2008, p. 81

Dorine **CARDYN-OOMEN**, *Collectievorming in de 19de eeuw*, in *Het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen: een geschiedenis, 1810-2007*, Oostkamp : Stichting Kunstboek, 2008, pp. 28-52.

Dorine **CARDYN-OOMEN**, *The collection over the course of the 19th century*, in *The Royal Museum of Fine Arts Antwerp: a history, 1810-2007*, Oostkamp : Stichting Kunstboek, 2008, pp. 28-52

Yolande **DECKERS**, twee catalogusnotities in Valerie **HERREMANS** (ed) *Voorbeeldige busten. Het borstbeeld in de Nederlanden 1600 - 1800 | Heads on Shoulders. Portrait busts in the Low Countries*, Gent: Uitgeverij Snoeck, 2008

Leen **de JONG**, *Geschiedenis van de huisvesting*, in *Het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen: een geschiedenis, 1810-2007*, Oostkamp : Stichting Kunstboek, 2008, pp.78-108

Leen **de JONG**, *History of the museum housing*, in *The Royal Museum of Fine Arts Antwerp: a history, 1810-2007*, Oostkamp : Stichting Kunstboek, 2008, pp. 78-108

Leen **de JONG**, catalogusnotitie in Valerie **HERREMANS** (ed) *Voorbeeldige busten. Het borstbeeld in de Nederlanden 1600 - 1800 | Heads on Shoulders. Portrait busts in the Low Countries*, Gent: Uitgeverij Snoeck, 2008

Valérie **HERREMANS**, "Opus vere basilicum & stupendum". *Devotionele profilering en persoonlijk zielenheil: de inrichting van het hoogkoor van de Antwerpse Sint-Michielsabdij en de abten Matheus Irsselius (1541-1629) en Johannes Chrysostomos Van der Sterre (1591-1652)*, in *Rubensbulletin*, 2, 2008, pp. 5-35

Valérie **HERREMANS**, "Door Roem der kunstenaers den Roem der helden groeijs". *Enkele contextuele kanttekeningen bij de portretsculptuur in de Zuidelijke Nederlanden 1600-1800*, in *Voorbeeldige busten. Het borstbeeld in de Nederlanden 1600-1800*, Gent: Uitgeverij Snoeck, 2008, pp. 51-61

"Through the Fame of Artists grows the Fame of Heroes". Some Contextual Notes on Portrait sculpture in the Southern Netherlands 1600-1800, in *Heads on Shoulders. Portrait Busts in the Low Countries 1600-1800*, Gent: Uitgeverij Snoeck, 2008, pp. 52-61

Valérie **HERREMANS**, *Das von Rubens entworfene Hochaltarretabel zur Himmelfahrt Mariae in der Pfarrkirche von Sint-Joost-ten-Node bei Brüssel - Ein einflussreiches Gesamtkunstwerk*, in *Himmlich - Herrlich - Höfisch: Peter Paul Rubens, Jan Wellem und Anna Maria Luisa de' Medici* (red. B. Baumgärtel), Leipzig, 2008, pp. 148-151

Valérie **HERREMANS**, *De Aanbidding door de Koningen door Peter Paul Rubens | The Adoration of the Magi by Peter Paul Rubens*, webpublicatie Vlaamse Kunstcollectie 2008 <http://www.vlaamsekunstcollectie.be/>

Valérie **HERREMANS**, vierentwintig catalogusnotities in Valérie **HERREMANS** (ed.) *Heads on Shoulders. Portrait Busts in the Low Countries 1600-1800 | Voorbeeldige busten. Het borstbeeld in de Nederlanden 1600-1800*, Gent: Uitgeverij Snoeck, 2008

Lizet **KLAASEN**, *Enkele Aspecten van de restauratiegeschiedenis in de 19de eeuw*, in *Het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen. Een geschiedenis 1810 - 2007*, Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen, Stichting Kunstboek (Oostkamp), 2008, pp. 108 - 129

Lizet **KLAASEN**, *A few aspects of the restoration history during the 19th century*, in *The Royal Museum of fine Arts Antwerp. A history 1810 - 2007*, Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen, Stichting Kunstboek (Oostkamp), 2008, pp. 108 - 129

Liesbet **NYS**, Siska **BEELE**, *Het museum en zijn publiek*, in *Het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen. Een geschiedenis 1810 - 2007*, Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen, Stichting Kunstboek (Oostkamp), 2008, pp. 130 - 157

Liesbet **NYS**, Siska **BEELE**, *The museum and its audience*, in *The Royal Museum of fine Arts Antwerp. A history 1810 - 2007*, Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen, Stichting Kunstboek (Oostkamp), 2008, pp. 130 - 157

Nanny **SCHRIJVERS**, *Aangroei en collectievorming in de 20ste eeuw*, in *Het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen. Een geschiedenis 1810 - 2007*, Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen, Stichting Kunstboek (Oostkamp), 2008, pp. 53 - 77

Nanny **SCHRIJVERS**, *Development and expansion of collections during the 20th century*, in *The Royal Museum of fine Arts Antwerp. A history 1810 - 2007*, Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen, Stichting Kunstboek (Oostkamp), 2008, pp. 53 - 77

Nanny **SCHRIJVERS**, diverse bijdragen in *De musea en hun kunstschaten van Van Eyck tot Magritte: ontdek het rijke erfgoed in drie Vlaamse steden, Antwerpen, Brugge, Gent* Dossier de l'art, Dijon, n° 158, 2008, 120 p.

Nanny **SCHRIJVERS**, diverse bijdragen in *Anvers, Bruges, Gand. Trésors des musées de Van Eyck à Magritte*, Dossier de l'art, Dijon, n° 158, 2008, 120 p.

Nanny **SCHRIJVERS**, twee catalogusnotities in *Head on Shoulders. Portraits in the Low countries. 1600 - 1800*, Gent: Uitgeverij Snoeck, 2008

Nanny **SCHRIJVERS**, twee catalogusnotities in *Voorbeeldige busten. Het borstbeeld in de Nederlanden. 1600 - 1800*, Gent: Uitgeverij Snoeck, 2008

Nanny **SCHRIJVERS**, *catalogusnotitie in Goya e Italia*,
tentoonstellingscatalogus, Museo de Zaragoza. 2008/06/01 - 2008/09/15

Herwig **TODTS**, *Beeldende kunst*, in: *Genootschap voor Antwerpse Geschiedenis, Antwerpen in de 20ste eeuw. Van Belle Epoque tot Golden Sixties*, Antwerpen: Pandora, 2008, pp. 301-316.

Herwig **TODTS**, *Een persoonlijk traject doorheen diverse artistieke voedingsbodems*, in: Claire Van Damme (ed.), *Jan Cox. profiel van een kunstenaarschap*, Oostkamp: Stichting Kunstboek, 2008, pp. 98-115.
Herwig **TODTS**, *Jan Cox: Wat de reden is van mijn keuze van werken (...) voor de tentoonstelling*, in: Claire Van Damme (ed.), *Jan Cox. profiel van een kunstenaarschap*, Oostkamp: Stichting Kunstboek, 2008, pp. 8-13

Herwig **TODTS**, *A personal journey through various artistic breeding grounds*, in: Claire Van Damme (ed.), *Jan Cox. Living one's art*, Oostkamp: Stichting Kunstboek, 2008, pp. 98-115

Herwig **TODTS** (ed.), *Jan Cox: The reason for my selection of works [...] provided for the exhibition*, in: Claire Van Damme (ed.), *Jan Cox. Living one's art*, Oostkamp: Stichting Kunstboek, 2008, pp. 8-13

Herwig **TODTS**, Marieke **JAENEN**, *Presentatie en tentoonstellingen*, in *Het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen. Een geschiedenis 1810-2007*, Oostkamp: Stichting Kunstboek, 2008, pp. 158-185

Herwig **TODTS**, Marieke **JAENEN**, *Presentation and exhibitions*, in *The Royal Museum of Fine Arts in Antwerp. A history 1810-2007*, Oostkamp: Stichting Kunstboek, 2008, pp. 158-185

Herwig **TODTS**, *Met kennis van zaken*, in: Leen de Jong (ed.), *Het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen. Een geschiedenis 1810-2007*, Oostkamp: Stichting Kunstboek, 2008, pp. 209-210

Herwig **TODTS**, Barbara **CAEN**, Ingrid **DE POURQ**, *Een populaire wetenschappelijke instelling*, in *Het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen. Een geschiedenis 1810-2007*, Oostkamp: Stichting Kunstboek, 2008, pp. 208-232

Herwig **TODTS**, Barbara **CAEN**, Ingrid **DE POURQ**, *A popular scientific institution*, in *The Royal Museum of Fine Arts in Antwerp. A history 1810-2007*, Oostkamp: Stichting Kunstboek, 2008, pp. 208-232

Herwig **TODTS**, *Néo-classicisme et romantisme*, in: *500 Chefs-d'oeuvres de l'art belge. De François-Joseph Navez à Antoine Wiertz*, Brussel: Editions Racine, 2008, pp. 9-17, 44, 50, 60, 80, 98, 114, 116

Herwig **TODTS**, *Réalisme et Impressionnisme*, in: *500 Chefs-d'oeuvres de l'art belge. De Henri De Braekeleer à Théo Van Rysselberghe*, Brussel: Editions Racine, 2008, pp. 9-17, 32, 40, 56, 64, 66, 82, 92

Herwig **TODTS**, *Symbolisme et Idéalisme*, in: *500 Chefs-d'oeuvres de l'art belge. De Fernand Khnopff à James Ensor*, Brussel: Editions Racine, 2008, pp. 9-17, 48, 60, 80, 82, 84, 88, 116, 118

Herwig **TODTS**, *Fiktion, Inszenierung und groteske Illusion im Werk von James Ensor*, in: Gerhard Finckh, *James Ensor. Schrecken ohne ende*, Wuppertal : Von der Heydt-Museum, 2008, pp. 41-54

Herwig **TODTS**, *Pierrot en skelet in het geel*, in: *Collectie Vlaamse Gemeenschap Aanwinsten. Collection de la communauté Flamande Acquisitions. Collection of Flemish Community Acquisitions 2002-2006*, Brussel: Vlaamse Overheid - Kunsten en Erfgoed, 2008, pp. 49-55

Greta **VAN BROECKHOVEN**, Jozef **GLASSÉ**, *Museum en Mecenaat*, in *Het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen. Een geschiedenis 1810-2007*, Oostkamp: Stichting Kunstboek, 2008, pp. 186-207

Greta **VAN BROECKHOVEN**, Jozef **GLASSÉ**, *Museum and Patronage*, in *The Royal Museum of Fine Arts in Antwerp. A history 1810-2007*, Oostkamp: Stichting Kunstboek, 2008, pp. 186-207

Paul **VANDENBROECK**, *Genre paintings as a collective process of inverse self definition, c. 1400- c. 1800. II. The peasant*, in *Antwerp Royal Museum Annual 2006 [=2008]*, pp. 95-161

Paul **VANDENBROECK**, *Entre simpatía cósmica y observación distante. El orden natural y moral en la pintura paisajista de Joachim Patinir*, in *Boletín del seminario de arte y arqueología (Valladolid)*, 72-73, 2006-07 [= 2008], pp. 73-109

Christine **VAN MULDER**, *Rubens' Antwerpse Aanbidding door de koningen en het specifieke iconografisch programma*, in *Rubensbulletin*, nr. 2, 2008, pp. 59-79

Christine **VAN MULDER**, *veertien catalogusnotities in Voorbeeldige busten. Het borstbeeld in de Nederlanden. 1600 - 1800*, Gent: Uitgeverij Snoeck, 2008

2.3.5 Lezingen en bijdragen aan wetenschappelijke studiedagen

Valérie **HERREMANS**, 19.10.2008: Voorbeeldige busten, Studiedag Davidsfonds, KMSKA

Valérie **HERREMANS**, 24.10.2008 Voorbeeldige busten, Studiedag Low Countries Sculpture Society, KMSKA

Valérie **HERREMANS**, 24.10.2008, Stenen toonbeelden spreken. Zuid-Nederlandse portretsculptuur in de Nieuwe Tijd, Inaugurale lezing Kunsthistorisch Instituut Antwerpen, KMSKA

Paul **VANDENBROECK**, 09 december: Matrix marmorea, Gent, St. Lucas, Symposium Materie en beeld.

Paul **VANDENBROECK**, 10 december: Coleccionistas nobles y temas etnográficos en el siglo XVI, Madrid, Fundación Carlos de Amberes, IX Seminario Internacional de Historia. Los Habsburgo y el coleccionismo de tapices en el siglo XVI, 10-12 december.

2.4. Mandaten

Valérie **HERREMANS** is gastdocent Artesis Hogeschool Antwerpen, Opleiding restauratie & conservatie: *Portretsculptuur in de Nederlanden 1600-1800*. Tevens gastdocent Vrije Universiteit Brussel: *Inleiding tot de kunstwetenschappen*. Daarnaast is zij aan het Kunsthistorisch Instituut van Antwerpen vzw titularis van de vakken

Beeldhouwkunst algemeen renaissance en barok en Beeldhouwkunst Nederlanden renaissance en barok.

Ze is ook lid van vzw Centrum voor de Vlaamse Kunst van de 16de en de 17de eeuw, Antwerpen.

Nanny **SCHRIJVERS** is directeur van het Kunsthistorisch Instituut van Antwerpen vzw en doceert daar esthetica en iconologie.

Herwig **TODTS** is lid van het Ensor Advisory Committee (samen met Robert Hoozee, Xavier Tricot en Sabine Taevernier).

Paul **VANDENBROECK** is deeltijds hoofddocent aan de faculteit Sociale Wetenschappen van de KU Leuven en is daar verbonden aan het IMMRC (Interculturalism, Migration and Minorities Research Centre). Hij doceert de vakken *Antropologie van de kunst* en *Selected topics of ethnohistory : Genealogy of cultures: North Africa*.

Als promotor begeleidde hij in 2008 één doctoraat (Sofie Van Loo, IMMRC, KU Leuven), als copromotor twee doctoraten: Bert Watteeuw (FWO) (Promotor: Katlijne Van der Stighelen (Letteren)) en Emma Sidgwick (KUL-BOF) (Promotor: Barbara Baert (Letteren)).

Christine **VAN MULDER**s is bestuurslid van het Centrum voor de Vlaamse Kunst van de 16de en de 17de eeuw, Antwerpen en secretaris van Arcobaleno vzw.

2.5. Samenwerkingsverbanden

VKC (VLAAMSE KUNSTCOLLECTIE)

Een samenwerkingsverband van het KMSKA, MSK Gent en het Groeningemuseum Brugge.

Valérie Herremans stond als medewerker van de VKC, naast de organisatie van de tentoonstelling *Voorbeeldige Busten*, in voor de samenstelling van een document ter voorbereiding van het gezamenlijk collectieplan van de VKC, voor een webpublicatie over een werk uit de collectie van het KMSKA (*De Aanbidding door de Koningen* door Peter Paul Rubens) en voor een samenvatting van de internationale activiteiten van het KMSKA in de periode 2003-2008 met het oog op een nieuw beleidsplan van de VKC. De afdeling collectieonderzoek leverde eveneens gegevens aan voor de VKC collectie online en teksten voor de publicatie van de publicatie *Dossier de l'art* in 2008.

TRINATIONALE MUSEUMUITWISSELING

Een programma waarbij kunsthistorici uit Frankrijk, Duitsland en België de kans krijgen om in verschillende landen bij te dragen aan onderzoek.

RKD (RIJKSBUROU VOOR KUNSTHISTORISCHE DOCUMENTATIE DEN HAAG)

Uitwisseling van gegevens van onderzoek en documentatie van respectievelijk KMSKA en RKD.

ARCOBALENO VZW

Ondersteuning van het fotografisch onderzoek in het raam van het Rubensproject door Adri Verburg.

CENTRUM VOOR DE VLAAMSE KUNST VAN DE 16DE EN DE 17DE EEUW VZW
Uitwisseling van onderzoeksgegevens in het kader van het
Rubensproject.

RUBENIANUM (Stad Antwerpen; vanaf 23.06.08)
Uitwisseling van onderzoeksgegevens in het kader van het
Rubensproject.

UNIVERSITEIT LEIDEN
Stagiaire Annemieke BARTHOLOMEUS werkte mee aan het Rubensproject.
VRIJE UNIVERSITEIT BRUSSEL (vanaf 1.10.08)
Prof. dr. Arnout BALIS is onderzoeksleider van het Rubensproject tot
1.10.09.

UNIVERSITEIT GENT
Stephan VAEREWYCK voerde onderzoek uit naar een naar een aantal
schilderijen uit de zestiende eeuw.

2.6. Advies

De afdeling collectieonderzoek behandelde afgelopen jaar ca. 250
vragen, intern en extern.

3. Collectiebehoud en -beheer

De voorbereiding van de uithuizing van de collecties als gevolg van de geplande sluiting (vanaf 2011) van het museum voor renovatie loopt als een rode draad doorheen dit verslag van de afdeling collectiebehoud en -beheer. Zo werd er nagedacht over een plan van aanpak om de kunstcollectie op een zo veilig mogelijke wijze te herplaatsen, hetzij in satellietmusea, hetzij met rondreizende tentoonstellingspakketten. Ook zochten we naar geschikte externe depots. Bij dit alles streefden we naar een zo groot mogelijke zichtbaarheid van de collectie.

In 2008 is gestart met een grondige screening van de collectie: ze werd volgens verschillende parameters doorgelicht en gekwantificeerd (aantal, afmeting, materiaalsoort, ...), en risico's werden geanalyseerd.

Dit alles resulteerde enerzijds in een vooronderzoek naar de opslag van grote formaten die onmogelijk het museum kunnen verlaten en anderzijds in het opstarten van een conserveringsstraat waar alle schilderijen op systematische wijze worden bekeken, minimaal beschreven en behandeld. Deze systematische aanpak zal ook voor andere deelcollecties worden herhaald. Zo werd de conserveringsstraat voor metalen en stenen beelden voorbereid. Die zal in 2009 starten in samenwerking met studenten van de opleiding conservatie/restauratie van de Artesis Hogeschool.

In de bibliotheek kwam een extra catalograaf voor het project retrospectieve catalografie. De aangroei van het aantal verwerkte boekmaterialen in 2008 is spectaculair. Op dit tempo wordt de volledige elektronische ontsluiting van de boekmaterialen realiseerbaar binnen een redelijke termijn (vijf jaar). In de leeszaal van de bibliotheek was er een gevoelige stijging van het bezoekersaantal. De elektronische registratie (sinds juli 2008) laat toe een meer gedetailleerd beeld te krijgen van de bibliotheekbezoekers.

In het archief startte het KMSKA met een hedendaags documentbeheer. Hiermee bereidt ook het archief zich voor op de sluiting en uithuizing.

Een heikel punt blijft de bewaaromstandigheid van zowel de kunstcollectie als de bibliotheek en archiefcollectie. Een masterplan voor de renovatie van het KMSKA is dan ook dringend.

3.1. Collectiebehoud: conservatie en restauratie

3.1.1. Conservatie en sluiting

Vanwege de renovatie van het museum (vanaf 2011) zullen alle objecten uit de collecties van het KMSKA getransporteerd moeten worden: ofwel worden ze in bruikleen gegeven, ofwel worden ze opgeslagen in een extern depot.

Om schade te voorkomen/beperken moeten alle objecten, voorafgaand aan hun transport, een minimale conservatiebehandeling krijgen. Dit betekent dat zo'n 3.000 schilderijen behandeld moeten worden. Leidraad daarbij vormen -onder andere- de zogenaamde "snelconditierapporten" die in de voorbije jaren van de schilderijen werden opgemaakt. Hierdoor zijn de grootste en meest urgente probleemgevallen globaal gekend. Zij kunnen het eerst behandeld worden.

Om deze grote hoeveelheid werk zo efficiënt mogelijk uit te voeren werd in augustus 2008 in museumzaal P de zogenaamde "conservatiestraat" ingericht: een klein atelier waar, in een zo hoog mogelijk tempo, schilderijen een minimale behandeling krijgen en voorzien worden van een beknopt conditierapport. Sinds de start van conservatiestraat zijn circa 60 schilderijen behandeld. Daarnaast kregen diverse panelen een structurele behandeling (inventarisnummers 4, 300-304, 307-311, 521, 643, 663, 675, 921, 989, 976, 2111, 5076, 5090, 5097, 1533).

Omdat het KMSKA tijdens de renovatie van het museum pakketten van schilderijen in bruikleen geeft werd in 2008 veel tijd besteed aan het geven van bruikleenadviezen: van grote aantallen schilderijen werd bekeken of een transport mogelijk was, of reizen naar een of meerdere bestemmingen mogelijk is, op welke manier het schilderij het best behandeld kan worden en hoeveel tijd die behandeling in beslag zou nemen.

Bij de conservatie van de schilderijencollectie zal het KMSKA prioritair behandelen: de schilderijen die in bruikleen gegeven worden, de schilderijen die tot de "kerncollectie" behoren, en de probleemgevallen.

Omdat een aantal schilderijen te groot is om het gebouw te verlaten werden, in samenwerking met Arba Minch, de voorbereidingen gestart rond de bouw van een intern depot dat de naam "Rubensdoos" kreeg. Het globale ontwerp daarvan, de kostenberekening en het tijdspad voor de bouw werden in 2008 afgerond.

Daarnaast werd een bezoek gebracht aan een extern depot in Vlissingen om te zien of dit complex geschikt kan zijn als opslagplaats voor de objecten van steen en metaal.

Aan de tentoonstelling *REUNIE. Van Quinten Metsijs tot Peter Paul Rubens. Meesterwerken uit het Koninklijk Museum terug in de Kathedraal*, die vanaf juni 2009 in de kathedraal in Antwerpen loopt, worden een aantal bijzonder grote altaarstukken uitgeleend. Vanwege de grote hoeveelheid werk die deze (complexe) bruikleen met zich meebrengt, werd al in 2008 begonnen met de conservatie van een aantal altaarstukken. In 2008 werd de behandeling (grotendeels) afgerond van:

- *Laatste oordeel en de zeven werken van barmhartigheid* van Bernard van Orley (langdurig bruikleen van het OCMW Antwerpen),
- *Aanbidding door de koningen* van Deodat van der Mont (inv.nr. 439),
- *Val van de opstandige engelen* van Frans Floris (inv.nr. 112),

- *Heilige Lucas schildert de Madonna van Maarten de Vos* (inv.nr. 88), en de *Zijluiken van het altaarstuk van het Sint Lucasgilde van Maarten Pepijn* (inv.nrs. 274 en 276)
- *Altaarstuk van het schrijnwerkersambacht van Quinten Massijs* (inv.nrs. 245-249)

In functie van bovengenoemde tentoonstelling werd in 2008 ook gestart met een omvangrijk restauratieproject: de restauratie van het altaarstuk van de schrijnwerkers. Het centrale paneel van dit drieluik, *Johannes de Doper predikt voor het volk* van Hendrik van Balen (KMSKA inv.nr. 365), dat in langdurig bruikleen gegeven was aan de St. Janskerk in Borgerhout, werd hiervoor naar de kathedraal overgebracht. Daar werd het centrale paneel herenigd met de zijluiken van het altaarstuk, die in het bezit van de kathedraal zijn. Zo kon het altaarstuk als geheel gerestaureerd worden zodat een homogeen resultaat verkregen wordt. In de kathedraal werd een tijdelijk restauratieatelier ingericht zodat de restauratie, die in 2009 doorloopt, in de kathedraal zelf kan worden uitgevoerd.

Het grote doek *Calvarieberg* van W.J. Herreyns (inv.nr. 1081) dat in 2006 uit langdurig bruikleen uit de KU Leuven terugkeerde en sindsdien op rol bewaard wordt in één van de depots van het KMSKA, werd terug opgespannen, geconserveerd en in langdurig bruikleen gegeven aan de St. Janskerk in Borgerhout.

In het kader van het Rubensproject (zie p.8) werd de verflaag van Rubens' *Aanbidding door de koningen* (inv.nr. 298) geconsolideerd en werd een oppervlaktereiniging uitgevoerd. Daarnaast werden in 2008 alle andere grote Rubensschilderijen in de Rubenszaal met behulp van een hoogtewerker afgestoft. De centrale panelen van het *Epitaaf van Nicolaas Rockox en zijn vrouw Adriana Perez* (inv.nrs. 307-311) en *Epitaaf van Jan Michiels en zijn vrouw Maria Maes* (inv.nrs. 300-304) kregen allebei een structurele behandeling en een eerste conservatiebehandeling.

De in langdurig bruikleen genomen portretten van *Gillebert van Schoonbeke* en *Elisabeth Heyndrickx* werden geconserveerd en teruggegeven aan het OCMW Antwerpen.

Het atelier boekte grote vooruitgang met het opstellen van snelconditierapporten. De formulieren werden daarbij verder verfijnd en beter afgestemd op hun doel. In 2008 werden snelconditierapporten opgemaakt van de schilderijen in het kelderdepot en de depotzalen U, V en W. Van de 720 bekeken werken werden 634 rapporten opgemaakt (sommige werken bleken werken op papier te zijn. Hiervan zijn de probleemgevallen gerapporteerd).

Zeker nu de volledige schilderijencollectie geconserveerd moet worden bewijzen de snelconditierapporten hun dienst. Ieder rapport is gelabeld naar urgentie en soort problematiek. Zo kan het atelier op een goede en efficiënte manier bepalen welke schilderijen eerst behandeld moeten worden. Het atelier bekeek de reeds opgemaakte rapporten van schilderijen op paneel opnieuw, en stelde een bruikbaar schema op voor behandeling.

Voor de schilderijen in de depotzalen U, V en W werd omwille van de grote formaten en vaak moeilijke bereikbaarheid voor een andere aanpak gekozen. Hier werd, waar mogelijk, het schilderij meteen

voorzien van facings of werd de verflaag meteen gefixeerd (inv.nrs. 292, 512, 85, 873, 84-86, 1375A).

Daarnaast verrichte het restauratieatelier reguliere werkzaamheden als het opstellen van bruikleenadviezen, het transport- en tentoonstellingsklaar maken van interne en externe bruiklenen, het controleren en eventueel behandelen van terugkerende (langdurige) bruiklenen, het opmaken van conditierapporten van aankopen en schenkingen en het begeleiden van kunsttransporten.

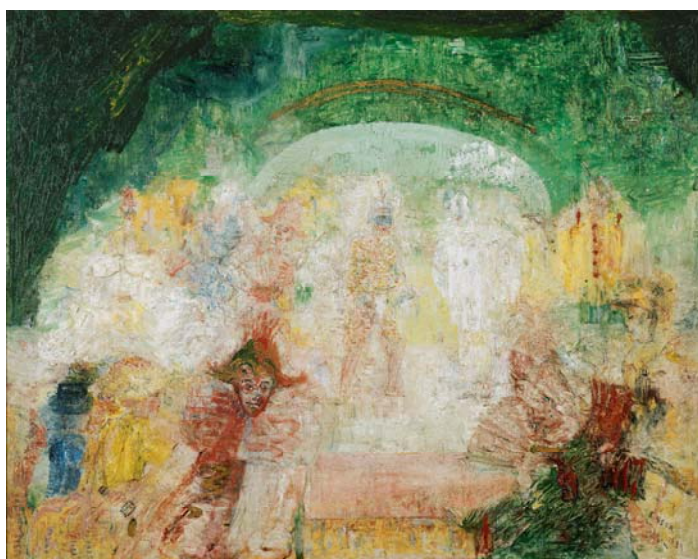
Voor de papiercollectie deed het KMSKA een beroep op externe expertise, en dit zowel voor het opstellen van het conditierapport als voor het transport- en tentoonstellingsklaar maken van werken. In functie van kortlopende uitgaande bruiklenen zijn werken op papier gecontroleerd en indien nodig behandeld.

3.1.2. Restauratie

Restauraties zijn gericht op het verbeteren van de kerncollectie, waarbij er rekening mee wordt gehouden of een schilderij is opgenomen in een (interne of externe) tentoonstelling.

Onderstaande restauraties werden in 2008 afgerond:

- James Ensor, *Maskertoneel*, inv.nr. 1855, dankzij de financiële steun van dhr. Volkaert.

James Ensor, *Maskertoneel* © KMSKA

- Rembrandt, *De predikant Eleazar Swalmius*, inv.nr. 705 dankzij de financiële steun van de firma Biront BV Breda
- Frans Francken, *Het schilderijen kabinet van Sebastiaan Leerse*, inv.nr. 669.
- Alessandro Allori (kopie naar), *Madonna en de kleine Johannes de Doper*, inv.nr. 896

Onderstaande restauraties werden in 2008 opgestart:

- Roelant Savery, *Pluimvee*, inv.nr. 866
- Jacob van Ruisdael, *Landschap*, inv.nr. 320

- Hendrik van Balen, *Johannes de Doper predikt voor het volk*, inv.nr. 365 (Kathedraal)
- Antonello da Messina, *Calvarieberg*, inv.nr. 4, dankzij de financiële steun van de Azienda Speciale pala Expo Roma. Een begeleidingscommissie voor deze restauratie kwam op 16 juni 2008 voor de eerste keer samen.

Lopende restauraties:

- Hans Memling, *Christus met zingende en musicerende engelen* (inv.nrs. 778-780)
Dit project, dat wordt uitgevoerd met financiële steun van de Vrienden van het KMSKA en Interbuild NV, werd opgestart in 2001 en loopt over meerdere jaren. Door tijdgebrek vordert de restauratie slechts langzaam.
In 2008 werden de schilderijen onderzocht door een team van MOLAB
- Rogier van der Weyden, *De Zeven sacramenten* (inv.nrs; 393-395)
Na een uitgebreid vooronderzoek (o.a. infrarooddocumentatie) werd in 2006 de restauratie opgestart, dankzij de financiële steun van Fonds Inbev-Baillet Latour en SD Worx. Door de omvang en complexiteit loopt deze restauratie over meerdere jaren door. De werkzaamheden liggen op schema en worden in 2009 afgerond.

Beide restauratieprojecten worden gevolgd door internationale begeleidingscommissies.

3.1.3. Medewerking aan tentoonstellingen

Controle van bruiklenen bij de opbouw en afbraak van:

- Rijksmuseum aan de Schelde
- Jan Cox: profiel van een kunstenaarschap (15 maart - 15 juni)
- Voorbeeldige busten. Het borstbeeld in de Nederlanden 1600-1800 (12 september- 14 december)

3.1.4. Onderzoek

Eu-ARTECH : CNRS-C2RMF en MOLAB

Op initiatief van de Universiteit Antwerpen (Koen Janssens en Geert van der Snickt) kwamen in mei/juni 2008 diverse wetenschappers metingen verrichten met behulp van mobiele apparatuur. De werken *Christus met zingende en musicerende engelen* van Hans Memling (778-780), *De Zeven sacramenten* van Rogier van der Weyden (393-395) en de *Heilige Barbara* van Jan van Eyck (inv.nr. 410) werden onderzocht. Op 29 en 30 mei werden metingen verricht met mobiele röntgendiffractieapparatuur (XRD door Jacques Castaing en Walter Philippe, Centre National de la Recherche Scientifique). Van 2 tot 6 juni werd onderzoek gedaan door een team Italiaanse wetenschappers van MOLAB die metingen uitvoerden in infrarood en ultraviolet (near-IR, medium-IR en UV-VIS fluorescence door Francesca Rosi, Federica Presciutti, Aldo Romani en Chiara Anselmi). Naar aanleiding van dit onderzoek verschenen er artikels in de kranten *De Morgen*, *Gazet van Antwerpen* en *De Nieuwe Gazet*, en in het tijdschrift *Openbaar Kunstbezit in Vlaanderen*.

Rogier van der Weyden, *De Zeven Sacramenten*

Van 8 tot 14 april werd een twintigtal verfmonsters genomen van *De Zeven Sacramenten* (door Griet Steyaert). Het onderzoek van deze verfmonsters was eind 2008 nog bezig.

Van 24 november tot 4 december werd een XRMF-scanning uitgevoerd van een detail van het rechterluik van de *Zeven Sacramenten* (Matthias Alfeld en Geert van der Snickt, Universiteit Antwerpen).

Antonello da Messina, Calvarieberg

Op 27 mei werd het schilderij onderzocht met infrarood (Adri Verburg) en op 29 juli werden röntgenfluorescentie metingen uitgevoerd (Geert van der Snickt).

Rubensproject

In het kader van het Rubensproject werd in 2008 de *Aanbidding door de koningen* (inv.nr. 298) onderzocht. In samenwerking met Jean Albert Glatigny en het departement chemie van de Universiteit Antwerpen (Koen Janssens en Geert van der Snickt) werden schildertechniek en restauratiegeschiedenis van het werk onderzocht. De resultaten zijn gepubliceerd in het Rubensbulletin II (*Peter Paul Rubens' Aanbidding door de koningen: Materiaal- en schildertechnische beschrijving* en *Peter Paul Rubens' Aanbidding door de koningen. De restauratiegeschiedenis vanaf 1794*, Lizet Klaassen en Barbara Schoonhoven).

Archief

Archiefonderzoek naar de restauratiegeschiedenis van het KMSKA werd gepubliceerd in *Het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen. Een geschiedenis 1810-2007* (Lizet Klaassen).

3.1.5. Publiek / bezoek

- Opendeur Memlingrestauratie: op verschillende woensdagen in de loop van 2008 kon het publiek de restauratie bezoeken van *Christus met zingende en musicerende engelen* van Hans Memling en vragen stellen aan de restauratoren.

Opendeur Memlingrestauratie © KMSKA

- Verschillende studenten bezochten de afdeling conservatie en restauratie: studenten La Cambre (24.01), studenten Academie Antwerpen (29.02) en SRAL (25.04), Mireille Engel (16.10),

studenten KIK (21.10), Hitomi Motohashi (28.10), Kim Fuchs (28.11)

- Verschillende onderzoekers bezochten de afdeling conservatie en restauratie: Marjan Buyle (22.01), Rachel Billinge (12.02), Meta Chavannes (18.03), Arie Wallert (31.03), van der Weydengroep, Koldewij (04.04), Marian Ainsworth (22.05), V. Bucken, L. de Belie, Nghi Pham Thanh (23.05), Catherine Reynolds (16.06), Ernst van de Wetering (30.06), Huub Baija (31.07), Lorne Campbell (01.08), Impact of oil groep (05.09), Max Martens, Annick Born en M. Galassi (25.09), Dhr. Heiselinck (10.12), B. Ridderbos (19.12)
- De VRT bezocht de afdeling voor een programma over Berline de Bruykere (11.06), ARTE voor een programma *Leinen- Stoff fürs Leben* (29.08)

3.1.6. Stagiaires

- Eva van Zuien, Stichting Restauratie Atelier Limburg, Maastricht (tot maart 2008)
- Masayuki Hinoue, Stichting Restauratie Atelier Limburg, Maastricht (maart 2008 - augustus 2008)
- Flavia de Souza, University of Gothenburg, Zweden (vanaf september 2008)
- Claire Betelu, Université Paris, Sorbonne (vanaf oktober 2008)

3.1.7. Symposia / Studiedagen

Picture meeting ICN (17.01), Werkbezoek aan departement chemie Universiteit Antwerpen (04.02), presentaties SRAL studenten (15.02 en 12.09), Vroege Hollanders (21.02), bezoek ateliergebouw Rijksmuseum Amsterdam (25.03), Feest van de creativiteit (21.04), Academische Zitting KIK/IRPA (19.09), Klimaatwerk (16.10), Beroeps- en competentieprofielen (23.10), oratie Anne van Grevenstein (13.11)

3.2. Collectiebeheer

3.2.1. Kortlopende uitgaande bruiklenen

De vraag naar bruiklenen van kunstwerken uit de collectie van het museum nam opnieuw toe. Voor 74 tentoonstellingen in binnen- en buitenland werden bruiklenen gevraagd. Er werden 149 kunstwerken uitgeleend aan musea over de hele wereld.

3.2.2. Kortlopende inkomende bruiklenen

Het team collectiebeheer coördineerde in 2008 drie tentoonstellingen in het KMSKA:

- *Rubens doorgelicht*
- *Jan Cox. Profiel van een kunstenaarschap*
- *Voorbeeldige Busten. Het borstbeeld in de Nederlanden 1600-1800.*

De coördinatie van de zowat 250 inkomende objecten werd geregeld, o.a. bruikleenadministratie, verzekering, transport en art handling. Ook de inrichting van de tentoonstellingen, de conditiecontroles en

het (fotografisch) documenteren van de objecten gebeurde onder toezicht van collectiebeheer.

3.2.3. Langdurige uitgaande bruiklenen

In 2008 werden de lopende dossiers teruggebracht van 64 naar 53, werden 11 dossiers afgesloten, en keerden 46 werken uit bruikleen terug. Eind 2008 waren er nog 234 kunstwerken in langdurige bruikleen aan openbare gebouwen.

We hebben moeten vaststellen dat meer dan de helft van de teruggekeerde werken hebben geleden onder hun langdurige verblijf in lokalen die dikwijls geen optimale bewaaromstandigheden boden. Samengevat kunnen we stellen dat het in kaart brengen van de bruikleendossiers en het aanschrijven van de bruikleennemers in 2008 werden afgerond, dat de fysieke controle van de werken op hun plaats van bewaring voor 95% werd voltooid, dat de analyse en het advies na fysieke controle werden voltooid, dat consolidatie of conservatie van de werken voor hun terugtransport en het beëindigen van de bruikleen (in overleg met de bruikleennemer) en het terugtransport van de werken voor 70% werden voltooid, dat het opstellen van nieuwe bruikleencontracten voor 60% werd voltooid.

3.2.4. Verwerving

De collectie van het museum werd verrijkt met de volgende kunstwerken:

3450	Co Westerik	Temps Variables (Veranderlijk weer)	schenking
3451	Co Westerik	Hevig buitengebeuren	schenking
3452	Jan Cox	De dood van Socrates	schenking
3453	Co Westerik	Krabbel voor een compositie met grassprietten en klodder speeksel	schenking
3454	Co Westerik	Ideeënschets voor Hevig buitengebeuren	schenking
3455	Mig Quinet	Coin d' atelier au Picasso	schenking
3456	Mig Quinet	Mon fauteuil	schenking
5153-5154	Eugène Siberdt	De schilder en mevrouw Van Soom	schenking
5157	Jan Boeckhorst	Apollo en Diana doden de kinderen van Niobe	aankoop
5158	Frans Floris I	Man met baard	aankoop
5159	Frans Floris I	Een Romeins keizer	aankoop
IB08.001	Karel Maes	Zonder titel	bruikleen
IB08.002.001	Felix De Boeck	De schilder Karel Maes	bruikleen
IB08.002.002	Felix De Boeck	Abstract	bruikleen
IB08.003	Adriaen Thomasz. Key	Jacob Claesz. Bas, burgemeester van Amsterdam	bruikleen
IB08.004	Adriaen Brouwer	Oude man in een kroeg	bruikleen
IB08.010	Peter Paul Rubens	Onbekende man met kraag	bruikleen
IB08.012	Anonieme Meester	Karel II, koning van Engeland	bruikleen

AANWINST: Co Westerik (Rotterdam 1924)
Temps variables (Veranderlijk Weer), 1996
Hevig buitengebeuren, 2007

In maart 2007 nam de Nederlandse stichting Dutch Art Works bij monde van Rudi Fuchs contact op met het KMSKA. Men stelde voor om werk van de schilder Co Westerik te schenken aan het museum. Uiteraard ging het museum met veel genoegen in op dit aanbod en sinds juni 2008 worden de twee schilderijen van Westerik in de publieke zalen tentoongesteld. De schilderijen zijn een waardevolle aanwinst van de kleine maar interessante verzameling van Van Gogh tot Carel Willink in het KMSKA.

Inv.nr. 3450 - 3451
Schenking Dutch Art Works

© Lukasweb

AANWINST: Adriaen Brouwer (Oudenaarde? 1605-1606 – Antwerpen 1638)

Oude man in een kroeg

In het kader van zijn topstukkenbeleid kocht Vlaams minister van Cultuur Bert Anciaux het werk *Oude man in een kroeg* van Adriaen Brouwer aan voor het KMSKA. Naast Rubens, Van Dyck en Jordaens is Brouwer de vierde grote Vlaamse kunstenaar uit de zeventiende eeuw. In Vlaanderen worden slechts enkele eigenhandige schilderijen van Brouwer gewaard, waaronder het vroege werk *Kaartspelers* in het KMSKA. Met de verwerving van *Oude man in een kroeg*, een indrukwekkend werk van Brouwer, vult de Vlaamse overheid een lacune in de verzameling van het museum.

Inv. nr. IB08.004

Bruikleen, verworven met de steun van de Vlaamse overheid

© Lukasweb

AANWINST: Jan Cox (Den Haag 1919 – Antwerpen 1980)
De Dood van Socrates, 1979

Adriaan Raemdonck schonk een werk van kunstenaar Jan Cox aan het museum. *De dood van Socrates* is één van de sleutelwerken van Cox en was te zien op de tentoonstelling *Jan Cox. Profiel van een kunstenaar* tijdens het voorjaar van 2008. De wijsgeer staat niet alleen symbool voor de Griekse oudheid die Jan Cox een leven lang heeft geïnspireerd, maar ook voor de mens op zoek naar kennis, wijsheid en inzicht in goed en kwaad. De collectie telde reeds zeven werken van de meester. *De dood van Socrates* uit 1979 vormt een belangrijke aanvulling hierop.

Inv. nr. 3452
Schenking Galerie De Zwarte Panter Antwerpen

© Lukasweb

AANWINST: Jan Boeckhorst (Münster 1604 – Antwerpen 1668)
Apollo en Diana doden de kinderen van Niobe

De olieverfschets, aangekocht met de steun van de Vrienden van het KMSKA vzw, stelt voor hoe hoogmoed ten val wordt gebracht. Het is een modello voor een van de wandtapijten van de achtdelige cyclus met voorstellingen uit de Geschiedenis van Apollo, ontworpen tussen 1660 en 1668 voor de Antwerpse schepen Antoon van Leijen (1628-1686). Boeckhorst werkte in de ateliers van Peter Paul Rubens en Jacob Jordaens. Het schilderij is van groot belang in de geschiedenis van de Antwerpse schilderkunst na Rubens. Het werk is een mooie aanwinst voor de verzameling het KMSKA, die al een portret en een studie van Boeckhorst telt.

Inv. nr. 5157

Aankoop met de steun van de Vrienden van het KMSKA vzw

© Lukasweb

3.2.5. Restauratiedossiers

Het team collectiebeheer begeleidde het transport naar externe restauratieateliers en coördineerde de werkzaamheden van de papierrestauratoren. Externe transporten worden zoveel mogelijk beperkt. Papierrestauratoren hebben hun behandelingen in nagenoeg alle gevallen in het KMSKA kunnen uitvoeren.

3.2.6. Collectieregistratie en TMS (The Museum System)

De afspraken met de afdeling collectieonderzoek voor wat betreft de registratie van de collectie in de collectiedatabase TMS werden verfijnd, i.c. inzake invoer van 'Personen en Instellingen'.

Er werd ook gestart met het ontwerpen van nieuwe rapporten en lijstweergaven. Het barcodesysteem werd geïmplementeerd en gekoppeld aan TMS.

3.2.7. Verzekeringen

Het KMSKA volgde het verzekeringsdossier van de eigen collectie op, maar ook dat van alle inkomende bruiklenen aan het museum. Het team collectiebeheer was verder actief betrokken bij de discussie rond kunstverzekeringen en rond het creëren van alternatieve methoden van verzekeren/niet verzekeren/kaderregeling. De evolutie inzake het verzekeren van kunstwerken wordt op Europees niveau opgevolgd, onder meer door deelname aan congressen en seminaries en door actieve uitwisseling van gegevens met zowel collega's uit het museumveld als met verzekeraars.

Daarnaast nam een verantwoordelijke van het team deel aan de werkgroep van de Vlaamse Overheid die op verzoek van minister Bert Anciaux poogt een indenniteitsregeling uit te werken.

3.2.8. Netwerking

Collectiebeheer nam dit jaar het initiatief om een Vlaamse en bij uitbreiding een Belgische vereniging voor registratoren op te richten. Dit resulteerde in twee bijeenkomsten waarop 40 geïnteresseerde collega's aanwezig waren. In navolging van de Nederlandse registratorenvereniging 'Picolo' zal dit resulteren in een overlegplatform, bijeenkomsten en workshops rond vakgebonden thema's.

Twee leden van het team collectiebeheer bezochten het internationale forum dat standaarden uitwerkt i.v.m. het verpakken en het transport van kunstobjecten: CEN/TC 346/WG 05.

Twee leden van het team collectiebeheer zetelen als werkend lid respectievelijk in de werkgroepen 'rapporten' en 'bruikleen' van de Belangenvereniging TMS.

3.2.9. VKC

Collectiebeheer was betrokken bij de activiteiten van de Vlaamse Kunstcollectie (VKC), en nam deel aan de werkgroepen Spectrum en behoud en beheer. Daarnaast werden samen met Nederlandse collega's van ICN een aantal voorbereidende gesprekken gevoerd voor het uitwerken van een indenniteit- en kaderregeling.

3.2.10. Beeldbeheer

Het KMSKA wil op korte termijn de volledige collectiecatalogus voorzien van kleurafbeeldingen. Het doel is de digitale catalogus via internet beschikbaar te maken, zodat de collectie voor een zo groot mogelijk publiek ontsloten wordt. In het kader van deze actie stelde een medewerker het advies 'Beeldbeheer, versie 1.0' op waarin de behoefte aan een centraal beelddocumentatiesysteem in kaart wordt gebracht.

DE BASIS is een set van minimale eisen die gesteld worden aan digitalisering van erfgoed. Deze set is gebaseerd op de kennis en ervaring van erfgoedprofessionals. DE BASIS is een initiatief van Digitaal Erfgoed Nederland (DEN). Binnen dit project is in 2008 gewerkt aan een set van eisen voor de vervaardiging van beeld. Een medewerker maakt deel uit van de groep van experts die een voorstel hiervoor ontwikkelt.

3.2.11. Spectrum

De stichting Landelijk Contact van Museumconsulenten(LCM) en FARO, Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed, hebben in maart 2008 de Nederlandse vertaling gelanceerd van *Spectrum: Standaard voor collectiemanagement in musea*. Dit oorspronkelijk Engelse initiatief is een handboek voor musea waarin de wenselijk geachte praktijk ten aanzien van museale documentatie en museale bedrijfsvoering is uitgewerkt. Het bestaat uit eenentwintig procedures voor handelingen met museale objecten en de wijze waarop die gedocumenteerd moeten worden, waarbij de vast te leggen informatie zeer specifiek benoemd en toegelicht is. De afdeling collectiebehoud en -beheer van het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten heeft acht van deze procedures, waaronder inkomende bruikleen en potentiële verwerving, bewerkt voor het KMSKA. Omwille van tijdsgebrek konden deze procedures nog niet volledig worden geïmplementeerd in TMS.

3.2.12. Studiedagen/Symposia

Vught , Werkgroep Spectrum (8-9/01); Den Haag, TMS belangengroep, werkgroep rapporten (22/01); Picolo, Amsterdam Historisch museum (21/02); Lancering Spectrum NL, Rotterdam Las Palmas; Amsterdam, ICN, Klimaat en licht: hoe gebruik ik de nieuwe richtlijnen (7-8/04); Leuven, SIWE Depotwerking rond industrieel en wetenschappelijk erfgoed (30/04); Brussel, Organisatie (in) ontwikkeling (8/05); Amsterdam, Rijksmuseum, expertmeeting 'Beeld' (2/06); Den Haag, C-IT training reports en upgrade TMS (5-6/06); Apeldoorn, TMS belangengroep, werkgroep bruiklenen (31/07); Amsterdam, ICN meeting (14-15/08); Athene, ICOM/CIDOC conference(14-20/09); Vlissingen, bezoek COVRA (8/10); Basel, internationel registratorenconferentie (8-12/08); Parijs, Quai Branly, Europeana (26-28/08); Leiden, TMS belangengroep, werkgroep bruiklenen (27/11); Gent, Museum voor Schone Kunsten, Musea met erfgoedwaarde: behoud door ontwikkeling (12/12)

3.3. Bibliotheek

De museumbibliotheek verwerft en ontsluit collectiedocumentatie en stelt die ter beschikking; verzamelt informatie over beeldende kunst uit de Zuidelijke Nederlanden van de 13e tot en met de 20e eeuw in een Europese context; legt een perifere collectie aan die de werking van het museum ondersteunt.

De bibliotheekcollectie ondersteunt hiermee het wetenschappelijk en kunsthistorisch onderzoek binnen en buiten de instelling.

3.3.1. Overzicht activiteiten

De belangrijkste realisatie in 2008 is ongetwijfeld de verdubbeling van de invoer in de online bibliotheekcatalogus door een verhoging van het personeelsbestand, waardoor op een termijn van 3 tot 5 jaar de volledige elektronische ontsluiting van de bibliotheekcollectie in zicht komt. Globaal gezien wordt nu alles wat binnenkomt volledig verwerkt en wordt een substantieel deel van de tijd aan de invoer van de oudere collecties besteed. Bovendien kreeg de ontsluiting van de collectie overgedragen van het ICC (Internationaal Cultureel Centrum, Antwerpen) haar langverwachte start.

De leenmodule van Brocade, vanaf juli 2008 in gebruik genomen, maakt een elektronische lezersregistratie en een geautomatiseerde uitleenprocedure mogelijk, evenals online documentaanvragen van externe lezers. De lezerswerking zal in de toekomst beter uitgebouwd kunnen worden op basis van vollediger en betrouwbaare gegevens.

Een heikel punt blijft de versnipperde werking voor acquisitie in de bibliotheek, doordat veel tijd verloren gaat bij het opzoeken van publicaties. De bibliotheek streeft naar een eenvormig systeem voor bestelling, inventarisatie, catalogus en ruiladministratie, zoals dat mogelijk is met de acquisitiemodule van Brocade.

Naast haar structurele activiteiten ontving de bibliotheek in 2008 twee stagiaires: Tine van de Looverbosch (SCVO Pestalozzi) en Anneke Verbeeke (IBW).

De magazijnen voor de veilingcatalogi en het kantoor van de bibliothecaris werden ontruimd met het oog op vernieuwde kantoren voor alle bibliotheekmedewerkers. De leeszaal werd heringericht en een deel van museumzaal 12 in gebruik genomen om de werking van de bibliotheek te kunnen blijven garanderen tijdens de renovatiewerken.

3.3.2. Collectievorming: het verwerven van bibliotheekmaterialen

Bij de selectie van actief te verwerven materialen krijgt de bibliothecaris de steun van alle afdelingen. Vooral de afdeling collectieonderzoek helpt bij het nakijken van uitgever- en boekhandelfolders, en ruillijsten van andere instellingen.

De collectie telde in 2008 een totaal van 1.650 aanwinsten geregistreerd in het inventarisboek. Dat betekent een daling van 16% t.o.v. 2007:

Aanwinsten	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Aantal	2440	2143	1988	1739	1884	1958	1650

De volgende tabel met de herkomstgegevens van de aanwinsten (wijze van verwerving) verduidelijkt een en ander omtrent deze daling:

	2005	2006	2007	2007 in %	2008	2008 in %
Aankoop	655	625	843	43,05%	902	54,67%
Eigen publicatie	34	73	206	10,52%	63	3,82%

KMSKA						
Presentexemplaar	88	79	57	2,91%	91	5,52%
Niet-geïnteriseerd bezit	134	189	117	5,98%	55	3,34%
Overdrachten ¹	58	413	101	5,16%	0	0%
Ruil	593	333	370	18,90%	276	16,73%
Schenking	177	140	254	12,97%	263	15,94%
Ongedefinieerd	-	32	10	0,51%	0	0%
Totaal	1.739	1.884	1.958	100%	1.650	100%

Uit deze tabel blijkt dat het grootste deel van de aanwinsten wordt verworven via aankoop, en dat dit aandeel de laatste jaren gestegen is. Dit is de enige manier van verwerving met budgettaire middelen. Aankoop is de meest geëigende vorm van acquisitie bij publicaties voor de kerncollectie, naast de eigen publicaties van het KMSKA en de presentexemplaren.

Bij de presentexemplaren (uit bruikleen en uit de reproductie van afbeeldingen) noteren we opnieuw een stijging, die waarschijnlijk te danken is aan de intensere samenwerking met Lukasweb.

Het blijft zorgwekkend dat door het afstaan van reproductierecht aan derden vele afbeeldingen op het internet terechtgekomen zijn, zodat de bibliotheek en bij uitbreiding het museum geen enkel recht op presentexemplaren meer kan laten gelden.

Het cijfer voor de eigen publicaties is opnieuw genormaliseerd na de piek in 2007, ontstaan door het toevoegen van dubbel van eigen publicaties aan de collectie (bewaarfunctie van de bibliotheek: 3 exemplaren van elke publicatie) en door het toevoegen van exemplaren bestemd voor de Leesplek in het museum.

Het aantal schenkingen blijft hoog, voornamelijk door de regelmatige zendingen van Stichting Lezen voor de Leesplek, en door schenkingen van enkele museummedewerkers.

Anderzijds constateren we opnieuw een sterke daling bij de binnenkomende ruil. Deze is structureel in de mate dat we minder publicaties in ruil ontvangen door de toenemende rol van commerciële uitgeverijen, waardoor catalogi niet meer voor ruil beschikbaar zijn, en doordat sommige partners de ruilovereenkomst opzeggen. De daling is echter ook gedeeltelijk te wijten aan een vertraging in de verwerking van de ontvangen publicaties in de tweede jaarhelft door de verminderde beschikbaarheid van de ruilverantwoordelijke.

Na een grote opruiming in de voorgaande jaren, werd in 2008 minder tijd besteed aan het inventariseren van aanwinsten uit vroegere overdrachten en daalde het aantal werken uit niet geïnteriseerd bezit, d.w.z. werken waarvan de herkomst onduidelijk is.

De daling in het aantal aanwinsten van de bibliotheek is dus niet geheel structureel, maar het blijft nodig een aantal activiteiten, zoals de verwerving van presentexemplaren en catalogi uit ruil, van nabij op te volgen. De bibliotheek wil vooral het aandeel aanwinsten

¹ Overdrachten uit Archief, ICSAC (Internationaal Centrum voor Structuur Analyse en Constructivisme, 1995), ICC (Internationaal Cultureel Centrum, 1998), Centrale Bibliotheek van de Vlaamse Gemeenschap in het Boudewijngebouw (onderdeel met UDC 700, in 2000), WVC (Bibliotheek van het Ministerie voor Welzijn Volksgezondheid en Cultuur, 2005), MNOC (Centrale Bibliotheek van het Ministerie voor Nationale Opvoeding en Nederlandse Cultuur, 2006) en OCMW Antwerpen (2006).

uit ruil weer omhoog, omdat zij de collectie in de breedte uitbreiden en omdat er vele materialen, m.n. tentoonstellingscatalogi, slechts tijdelijk verkrijgbaar zijn en op lange termijn een zeldzaam goed worden.

Hieronder volgt een tabel met de aangroei naar bibliografische vorm. Bij seriële publicaties als tijdschriften, veiling- en handescatalogi worden enkel de nieuwe reeksen of losse nummers vermeld. Lopende abonnementen worden niet meegerekend.

Bibliografische vorm	2005	2006	2007	2007 in %	2008	2008 in %
Bestandscatalogi	182	209	209	10,67%	129	7,82%
Monografieën	757	962	1054	53,83%	929	56,30%
Tentoonstellingscatalogi	687	671	558	28,50%	508	30,79%
Tijdschriften/Serials	81	23	99	5,06%	70	4,24%
Handescatalogi	30	12	30	1,53%	3	0,18%
Veilingcatalogi	0	0	8	0,41%	8	0,48%
Andere*	2	7	0	0%	3	0,18%
Totaal	1.739	1.884	1.958	100%	1.650	100%

* 2 educatieve vouwbladen, 1 persmap

Hier geen grote fluctuaties. Het aandeel monografieën is licht gegroeid t.o.v. de bestandscatalogi. Het aantal handescatalogi is gedaald: de bibliotheek is in 2008 opgehouden de nieuwe catalogi in te voeren wegens onduidelijkheid over de verdere opstelling van deze deelcollectie. Een beslissing hierover zal vallen wanneer er duidelijkheid komt over de plaats van de bibliotheek in het vernieuwde museum.

Bij de tijdschriften bestaat de hier weergegeven aangroei voornamelijk uit losse tijdschriftnummers die opgenomen worden omdat ze als spontane ruil of schenking binnenkomen of omdat ze collectiedocumentatie bevatten.

Vergelijkende tabel van aangroei in 2008 volgens bibliografische vorm en wijze van verwerving:

Wijze verwerving	Aankoop	Eigen publicaties	Niet geïventariseerd bezit	Presentexemplaar	Ruil	Schenking	Totaal
Bibliografische vorm							
Bestandscatalogi	50	33	1	1	24	20	129
Monografieën	660	15	23	37	51	143	929
Tent.-catalogi	174	14	3	35	199	83	508
Tijdschriften	10	1	26	18	2	13	70
Handescatalogi	1	0	0	0	0	2	3
Veilingcatalogi	6	0	1	0	0	1	8
Andere	2	0	0	0	0	1	3
Totaal	902	63	55	91	276	263	1.650

Hierbij valt vooral op dat monografieën meer dan 2/3 van de aankopen uitmaken, terwijl tentoonstellingscatalogi meer dan 2/3 vormen van wat via ruil binnenkomt.

3.3.3. Catalografie: de elektronische ontsluiting van bibliotheekmaterialen

De verwerking van de bibliotheekmaterialen gebeurt sinds september 2004 in Brocade, het softwaresysteem van Anet. Dit is het netwerk van wetenschappelijke bibliotheken in Antwerpen en Limburg. Hierdoor staat de bibliotheekcollectie ook online. De inspanningen die de vorige jaren gevoerd zijn om de elektronische ontsluiting van de bibliotheekcollectie sneller te doen vooruitgaan hebben in 2008 vruchten afgeworpen.

Twee medewerkers besteedden een deel van hun tijd aan catalografie (samen ongeveer 1 VTE). Deze tijd gaat grotendeels naar de invoer van aanwinsten, zowel monografieën en tentoonstellingscatalogi als seriële publicaties. De verwerking van het kleine bestand handelscatalogi werd bevroren om prioriteit te geven aan de retrospectieve invoer. Daarnaast werkten deze mensen verder aan het uniformiseren van de index op kunstenaarsnamen in Brocade, en voltooiden ze begin 2008 de ontsluiting op artikelniveau van alle KMSKA jaarboeken en tijdschriften.

Een derde catalograaf, tot eind 2007 halftijds en projectmatig in dienst, werd vanaf 1 januari voltijds medewerker. Daardoor kon de bibliotheek beginnen met de retrospectieve invoer van de oudere monografieën (voor 1995), die tot nu toe enkel via de fichecatalogi opzoekbaar waren. Deze medewerker staat nu ook in voor de verwerking van aanwinsten uit ruil en schenkingen, neemt deel aan de bijeenkomsten van Anet en verzorgt de helpdesk.

Half september trad een nieuwe medewerker voltijds in dienst voor het project dat de volledige ontsluiting van de ICC-collectie tot doel heeft. Deze deelcollectie kwam in 1998 in het bezit van de bibliotheek maar bleef tot nu toe volkomen onzichtbaar voor het publiek. Ook deze collectie komt nu dus geleidelijk aan online te staan.

In cijfers is de aangroei van het aantal verwerkte bibliotheekmaterialen spectaculair te noemen. Volgende tabel geeft het aantal objecten of aanwinsten weer; dit is het aantal volledige boekmaterialen (boekbanden) dat voor het eerst in de catalogus werd ingevoerd en voor onze bibliotheek als "aanwinst" kan worden beschouwd. De retrospectieve invoer is hier dus niet bij inbegrepen:

Jaartal	2004	2005	2006	2007	2008
Aantal toegevoegde objecten	1.406	1.548	1.696	1.725	3.271

Deze tabel overlapt slechts gedeeltelijk de cijfers van aanwinsten die we hierboven bij collectievorming hanteerden. De vorige jaren werden meer aanwinsten genoteerd in het inventarisboek, maar niet alle verworven werken -bv. uit ruil of overdrachten- konden worden ontsloten. Nu is de beweging omgekeerd: er is bv. voor ruil een

inhaalbeweging gebeurd qua catalografische invoer, en alle schenkingen werden onmiddellijk verwerkt. Het cijfer van 2008 bevat ook de ingevoerde materialen uit de ICC-collectie (1.170 items), die nog nergens anders staan geregistreerd.

Als we de retrospectieve invoer meerekenen komen we tot volgende cijfers:

Jaartal	2004	2005	2006	2007	2008
Aantal toegevoegde objecten	n.b.*	n.b.*	n.b.*	2.812	7.127

* n.b. = cijfers niet beschikbaar

Dit betekent dat bijna 4.000 monografieën uit de oude collectie nu online staan.

Volgende tabel toont het aantal nieuwe bibliografische beschrijvingen, zowel van volledige materialen, bv. monografieën en tentoonstellingscatalogi, als van geëxcerpeerde onderdelen van materialen, bv. tijdschriftartikels of essays. Het gaat hier dus om het aantal keren dat een (deel van een) publicatie voor het eerst in Brocade wordt ingevoerd, met uitsluiting van het koppelen van aanwinsten van het KMSKA aan een bestaande beschrijving (ingevoerd door een andere bibliotheek).

Jaartal	2004	2005	2006	2007	2008
Aantal toegevoegde records	1.558	2.189	2.065	2.036	4.655*

* Het cijfer voor 2008 is een schatting gemaakt op basis van de invoer in de maanden januari t.e.m. april en augustus t.e.m. december. Wegens een technisch defect bij Brocade ontbreken de juiste cijfergegevens voor mei, juni en juli. Voor deze maanden werd het gemiddelde van de invoer van januari t.e.m. augustus genomen.

Ook hier constateren we meer dan een verdubbeling van het aantal beschrijvingen t.o.v. de voorgaande jaren.

Het totale aantal ingevoerde objecten (boekbanden) lag eind 2008 op 54.119, het totale aantal bibliografische records (beschrijvingen) op 49.638. Er blijven op 1 januari 2009 naar schatting 11.208 banden te retrocatalogiseren. Deze zijn wel geïnventariseerd en opzoekbaar via de oude fichecatalogus of via het digitaal inventarisboek. De ICC-collectie bevat nog enkele duizenden te verwerken publicaties. Dit alles maakt dat de bibliotheek op 31 december 2008 een collectie bezat van omtrent 65.000 beschreven materialen, waarvan ca. 4/5 via de online bibliotheekcatalogus ontsloten zijn.

Als conclusie kunnen we stellen dat in 2008 alles wat aan boekmaterialen binnen kwam volledig ontsloten werd en dat een substantieel deel van de tijd aan ontsluiting van de oudere collecties besteed kon worden.

3.3.4. Dienstverlening: het ter beschikking stellen van bibliotheekmaterialen

Raadpleging OPAC

In 2008 werd de online publiekscatalogus (OPAC) van het KMSKA 3.406 keer geraadpleegd voor in totaal 5.594 zoekvragen. In vergelijking met de vorige jaren treedt een stabilisatie in bij het openen van de OPAC voor een eerste raadpleging, maar blijft het aantal zoekvragen binnen een zelfde sessie stijgen:

Aantal raadplegingen/jaar	2004	2005	2006	2007	2008
Vanuit KMSKA (ip-nrs)	9	491	970	2.153	1.839
Vanuit Anet-bibliotheken	13	50	76	109	126
Van elders	6	527	1.029	1.382	1.442
Totaal	28	1.068	2.075	3.644	3.407

Aantal zoekvragen/jaar	2004	2005	2006	2007	2008
Vanuit KMSKA (ip-nrs)	9	542	1.067	2.847	3.542
Vanuit Anet-bibliotheken	13	55	90	160	164
Van elders	6	609	1.237	1.739	1.888
Totaal	28	1.206	2.394	4.746	5.594

Meer dan de helft van de raadplegingen en zoekvragen gebeurt vanuit het KMSKA, door medewerkers of door bezoekers in de leeszaal. Van hier komt ook de daling in het aantal raadplegingen en de grote stijging in het aantal zoekvragen. Enerzijds lijkt er dus binnen het museum een soort saturatie in het gebruik van de OPAC op te treden; anderzijds lijkt men meer, langer of dieper te zoeken.

Een beperkt deel van de raadplegingen en zoekvragen komt uit andere Anet-bibliotheken, die zelf hun Anet desktop hebben. Hier wordt een raadpleging van de KMSKA desktop vermoedelijk opgestart vanuit een link op de plaatselijke portal of van op de homepage van het museum. Meer dan een derde van de raadplegingen gebeuren van elders.

De OPAC wordt voornamelijk geraadpleegd tijdens de werkuren en de openingsuren van de bibliotheek: van 8u tot 12u en 13u tot 16u. Dit wijst op een gebruik voor professionele doeleinden.

Bezoekers

De museumbibliotheek ontvangt zowel interne als externe lezers. De interne lezers zijn medewerkers van het museum. Over hun bibliotheekbezoek kan de bibliotheek geen gegevens voorleggen. Dit is wel het geval voor de externe bezoekers.

Door de vervanging van een deeltijdse door een voltijdse leeszaalverantwoordelijke is de leeszaal sinds half oktober 2008 ook voor externen op iedere werkdag open van 9u tot 12u en van 13u tot 16u. Bibliotheekbezoek gebeurt wel nog steeds op afspraak, om op piekmomenten het aantal bezoekers in de leeszaal te kunnen spreiden. De zaal is geschikt voor maximum 4 externe bezoekers tegelijk. Er zijn geen gegevens over hoeveel of welke publicaties deze bezoekers komen raadplegen.

Sinds 1 juli worden bezoekers elektronisch geregistreerd in de nieuwe leenmodule van het bibliotheekstelsel Brocade. Eind 2008 waren 66 interne medewerkers (incl. gidsen) en 55 externe bezoekers

geregistreerd. Vanaf eind 2009 zullen we hier meer gedetailleerde cijfergegevens over bezitten.

Na het piekjaar 2005 is het aantal externe bezoekers weer gestabiliseerd. Volgens het manuele bezoekersboek waren er het laatste jaar in totaal 182 personen die de bibliotheek 265 keer kwamen gebruiken:

Aantal bezoeken	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Totaal	269	253	238	301	293	257	265

Aantal bezoekers	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Totaal	232	209	196	217	201	138	182

Een zicht op het aantal bezoeken per maand verduidelijkt bovenstaande cijfers:

	Jan	Feb	Maa	Apr	Mei	Juni	Juli	Aug	Sept	Okt	Nov	Dec	Totaal
2007	11	34	32	33	20	19	13	15	19	19	26	16	257
2008	12	18	40	43	22	8	9	3	25	33	29	23	265

Uit deze maandcijfers blijkt dat wij een publiek aanspreken dat de academische kalender volgt: een gemiddelde van 22 bezoeken per maand, met pieken in het voor- en najaar, de periode voor het maken van papers bij studenten, en stille periodes tussenin.

Wat betreft de verhouding van de bezoekers tot het aantal bezoeken dat ze aflegden, wordt de trend van de laatste jaren wat afgezwakt: bezoekers komen vaker terug voor een bibliotheekbezoek dan vroeger het geval was. 44 lezers bezochten de bibliotheek 2 keer of meer. Gezien de specialisatiegraad van de bibliotheekcollectie is dit een positief signaal.

Jaar	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Aantal bezoeken per lezer	1,16	1,21	1,21	1,39	1,46	1,86	1,46

Voor het eerst proberen we ook een profiel van de lezers op te maken. We delen hen onder in 5 categorieën:

Lezersgroep	Aantal	%
Onderzoeker	63	23,77%
Professioneel niet-onderzoeker *	28	10,57%
Student	134	50,57%
Particulier	35	13,21%
Ongedefinieerd	5	1,87%
Totaal:	265	100%

* bv. kunsthandelaar, kunstenaar, (stads)gids, leerkracht...

Hieruit kunnen we besluiten dat ons externe lezerspubliek voor de helft uit studenten bestaat, voor een kwart uit onderzoekers, en een kwart anderen.

Ontlening van werken

Enkel interne museummedewerkers kunnen publicaties uit de bibliotheek ontlenen. Deze leen gebeurde tot 1 juli volledig manueel, d.w.z. met uitleenbriefjes. Begin juli werd de leenmodule van Brocade in gebruik genomen en vanaf dan verliep de leen gedeeltelijk automatisch, naargelang de implementatie van het systeem vorderde. Vanaf oktober werden geleidelijk aan de vroeger (manueel) ontleende publicaties bij de museummedewerkers opgevraagd en in Brocade ingevoerd. Deze operatie was eind 2008 nog niet afgerond.

De cijfers hieronder komen uit de manuele leen. Ze zijn dan ook beperkt en niet volledig te vergelijken met de cijfers van de vorige jaren.

Werken ontleend	2006	2007	2008
Aantal	437	586	481

Werken teruggebracht	2006	2007	2008
Aantal	394	677	822

Het hoge cijfer voor teruggave is voornamelijk te danken aan de terugkeer van manueel ontleende werken, waarvan echter meer dan de helft in Brocade opnieuw werd ontleend. Het lagere cijfer voor het aantal ontleningen in 2008 moet aangevuld worden met de nieuw uitgeleende werken via Brocade. Op 31 december 2008 waren in Brocade 227 publicaties uitgeleend. Het is niet mogelijk om de mate van overlap met de manuele leen weer te geven, omdat vanaf november de vroeger manueel ontleende werken geleidelijk aan elektronisch werden ingevoerd.

Informatieverstrekking

In 2008 noteerde de bibliotheek 84 informatievragen:

Jaar	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Aantal informatieverstrekkings*	124	128	130	71	56	70	84

* De lijst werd vanaf 2007 beperkt tot vragen van externe gebruikers.

Van de 84 informatievragen kwamen er 51 binnen via e-mail of via het contactformulier op de website van het KMSKA, en 20 per telefoon. Hierbij waren 63 vragen van inhoudelijke aard. Noteren we dat heel wat vragen van praktische aard, vooral telefonisch, niet opgenomen worden bij deze lijst informatievragen. Het is nodig de criteria voor opname onder informatieverstrekking verder af te lijnen.

Interbibliothecair leenverkeer (IBL)

Sinds november 2004 neemt de bibliotheek deel aan Impala, het documentleverantiesysteem van Anet in Brocade. De laatste jaren was er een betrekkelijk evenwicht tussen documentaanvragen en -leveringen van het museum aan andere instellingen. In 2008 is het aantal aanvragen uit onze eigen instelling enorm gestegen:

Jaar	2005	2006	2007	2008
Eigen aanvragen	97	81	82	132
Te leveren aanvragen	60	78	83	80

Een duidelijke verklaring voor de stijging bij de aanvragen is er niet. Het is aannemelijk dat sommige museummedewerkers de documentleverantie hebben "ontdekt" en er meer dan voordien gebruik van gemaakt. Viel hun onderzoek misschien gedeeltelijk buiten het collectieprofiel van de bibliotheek? Dit verdient nader onderzoek. Als de onderzoekers publicaties leren kennen die omwille van hun inhoud in de bibliotheekcollectie passen, dan is het hun taak dit te signaleren aan de bibliothecaris. Anderzijds moet bij elke IBL-aanvraag nagegaan worden of het gaat om een publicatie die de bibliotheek zelf kan verwerven of niet.

Hieronder meer detailgegevens:

Aanvragen door onze bibliotheek geplaatst: de bibliotheek plaatste 132 aanvragen, waarvoor ze 113 items ontving, opgestuurd door 19 partnerinstellingen:

Aangevraagd	Geslaagd	Mislukt	Totaal
Artikelen	44	3	47
Monografieën	69	16	85
Totaal	113	19	132

Aanvragen door onze bibliotheek geleverd: de bibliotheek ontving 80 aanvragen, waarvan ze er 74 kon leveren aan in totaal 17 instellingen:

Geleverd	Geslaagd	Mislukt	Totaal
Artikelen	13	1	14
Monografieën	61	5	66
Totaal	74	6	80

Volgens een onderzoek door Anet is er sinds de jaren 1990 een stijging van het aantal IBL-aanvragen voor monografieën t.o.v. artikelaanvragen. De verklaring hiervoor ligt in het groeiend gebruik van e-databanken en e-journals. We vinden deze verhoudingen terug in de IBL-aanvragen bij onze bibliotheek sinds 2005:

Jaar	2005	2006	2007	2008
Artikelen	30	32	32	14
Monografieën	30	46	51	66
Totaal	60	78	83	80

Klimaatregeling: bewaring van bibliotheekmaterialen

De bewaaromstandigheden in de huidige bibliotheekruimten (leeszaal en bijhorend magazijn; magazijn voor veilingcatalogi; magazijn 14; compactus) zijn verre van ideaal. Een van de knelpunten is dat de leeszaal en het bibliotheekmagazijn één zelfde open ruimte vormen, terwijl de omgevingsbehoeften van mensen en van papieren bibliotheekmaterialen verschillend zijn. Om een correcte bewaring van de boeken te garanderen én een stimulerende werkomgeving voor lezers en medewerkers te creëren, is het aanbevolen om de klimaatbeheersing in de bibliotheekruimtes op korte termijn op punt te stellen.

In de leeszaal annex magazijn werden temperatuur en luchtvochtigheid systematisch opgemeten, met de volgende resultaten. De bibliotheek kende een gemiddelde temperatuur van 21,17°C en 41,20%. Dit is iets frisser en minder vochtig dan in 2007 (gemiddelde temperatuur van 21,75°C en een RV van 42,65%).

	Gemiddelde	Maximum	Minimum
Temperatuur	21,17°C	25,00°C	17,50°C
RV	41,20%	59,00%	30,00%

Globaal genomen is de temperatuur in de bibliotheek te hoog en de luchtvochtigheid te laag. De aanbevelingen van de Koninklijke Bibliotheek Nederland stellen: "Het aanbevolen klimaat voor papier in bibliotheken, archieven en musea is een min of meer constante temperatuur van rondom 18°C en een relatieve luchtvochtigheid (RV) tussen de 50 en 55%." (<http://www.kb.nl/cons/faq-conservering/faq.html>).

Het zijn echter vooral de schommelingen in temperatuur en vochtigheid die het verzuringproces van op papier gedrukte materialen versnellen door een versnelde afbraak van de papiervezels. Dit geldt voor alle papiermaterialen, maar vooral de op houthoudend papier gedrukte werken uit de periode 1850-1950 zijn hierdoor kwetsbaar. In 2008 lagen de uiterste temperaturen en vochtigheidsschommelingen verder uit elkaar dan in 2007.

Bijkomend zorgden de werken aan de vernieuwing van de kantoren voor overlast in 2008. Voor de aanwezigen in de leeszaal was er stof- en lawaaihinder en een gebrek aan verse luchtcirculatie; voor de publicaties in het magazijn zorgde vooral fijn wit stof voor vervuiling. Ook hier speelden de tegenstrijdige behoeften van mens en papier een rol.

3.3.5. Nevenactiviteiten

In januari 2008 werkte de bibliothecaris samen met Peter Rogiest en Dieter Lampens aan een artikel over de collectievorming in de museumbibliotheek bestemd voor het Britse tijdschrift *Art Libraries Journal* (ALJ). De publicatie kwam uit in juni 2008 (ALJ 33(2008)3, 12-18), in een themanummer gewijd aan Vlaamse kunstbibliotheeken.

Op 10 juli bracht het voltallige bibliotheekteam een studiebezoek aan het PMMK (nu: MuZee) in Oostende, waarbij in de voormiddag de

bibliotheek over moderne en hedendaagse kunst en in de namiddag de tentoonstelling Georges Van Tongerlo bezocht werden.

De bibliothecaris nam ook deel aan de bijeenkomsten van de werkgroep bibliotheken van VKC (Vlaamse KunstCollectie vzw). De voornaamste projecten in 2008 waren: de voorbereiding voor de gezamenlijke online ontsluiting van de bibliotheekcatalogi, al dan niet via aansluiting bij een bestaande metacatalogus (artlibraries.net) en een vergelijkend onderzoek naar de inhoud van de collecties van de 3 VKC-bibliotheken (Conspectusanalyse met benchmarking), uitgevoerd door stagiaire Anneke Verbeeke. Eind 2008 werd door consortiumvorming met de andere VKC-bibliotheken en door de bemiddeling van het Vlaams Overlegorgaan voor Wetenschappelijke bibliotheken (VOWB) een grote korting op de aankoop van elektronische databanken bedongen. Daardoor kan de bibliotheek nu voor een zelfde budget 8 databanken i.p.v. 5 aan zijn lezers aanbieden.

De bibliothecaris en 3 medewerkers namen ook deel aan verschillende studiedagen. Eén medewerker startte een opleiding boekherstelling.

3.4. Archief en documentatiecentrum

3.4.1. De aspiraties van de dienst

Tijdens het uitvoeren van zijn opdracht vormt het museum dossiers. Na afhandeling van een taak vormen deze dossiers het statisch archief van de instelling.

De archiefdienst streeft naar een systematische ordening en optimale ontsluiting van het museumarchief met het oog op het informeren van de medewerkers en onderzoekers over vroegere beslissingen, gebeurtenissen en met het oog op het stimuleren en bevorderen van het (kunst)historisch onderzoek naar musea als instellingen. Ten slotte wil de dienst via het bekendmaken van het rijke verleden bijdragen tot de identiteit van het museum.

Het archief van het museum informeert op unieke wijze over de herkomst van de kunstwerken en de verschillende handelingen (restauratie, kunsthistorisch onderzoek, bruikleen, publieksgerichte werking) waarvan zij in het museum het onderwerp waren. Het archief draagt niet alleen bij tot de kennis over de collectie maar ook over de geschiedenis van het gebouw, deel uitmakend van het erfgoed van de Vlaamse Gemeenschap.

3.4.2. Het statisch archief van het KMSKA

Alle stukken en dossiers van de periode 1935 tot heden werden in het museum verspreid bewaard (kantoren, depots, gangen, dossierkasten). De dienst heeft de vorige jaren de pakken dossiers voor de periode 1935-1997 geschoond. Wat direct en indirect over de collectie, het gebouw en de museale werking verhaalt, zal permanent worden bewaard. De dossiers werden in reeksen geordend. In 2008 konden bij het schonen en ordenen van de dossiers de hiaten aangevuld worden in de subreeks over de aankopen van kunstwerken. De inhoud van deze dossiers gaat niet alleen over de betaling, maar ook over de

kunsthistorische waarde, de plaats van het werk in de collectievorming, de conditie van het werk, de pedigree, de informatie over het werk door de kunstenaar (wanneer aangekocht bij een kunstenaar) en de aankoopprijs van het werk. De dossiers illustreren uiteraard ook het aankoopbeleid door de jaren heen.

In 1991 fuseerden het ICC (Internationaal Cultureel Centrum) en het KMSKA. Het ICC, een centrum voor hedendaagse kunst opgericht in 1974, ontstond uit een kritische houding ten opzichte van het toenmalige beleid van het museum waarin geen aandacht werd gegeven aan de internationale kunstscene. Het ICC kreeg het voormalig Koninklijk Paleis in Antwerpen als tentoonstellingsruimte. De werking van de instelling ging verder onder de naam Internationaal Cultureel Centrum/ Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen. In 1997 werd het ICC definitief gesloten. De dossiers van de tentoonstellingen over moderne en hedendaagse kunst in de instelling (1991-1997) werden chronologisch geordend. Ze zijn een belangrijke bron van informatie, onder meer omwille van de brieven van de kunstenaars.

De dossiers van de afdeling behoud en beheer over tentoonstellingen die doorgingen in het museum zelf zijn in de reeks tentoonstellingsdossiers intra muros chronologisch gerangschikt. Om de raadpleging te optimaliseren werden alle dubbels en kopieën verwijderd.

De reeks dossiers wintervoordrachten is volledig voor de periode 1928-heden. Men vindt er briefwisseling met de voordrachtgever, programma's, uitnodigingskaarten, korte inhoud van de lezing, persberichten en krantenknipsels in terug. Alle gegevens zijn ontsloten.

Ook werden dossiers met documentatie over de verschillende museumconservators samengesteld.

In 2008 zijn, in het vooruitzicht van de opmaak van een inventaris voor het statisch archief van de instelling 1816-1997, de indelingen verder in verschillende niveaus onderverdeeld: archief, deelarchief, archiefreeks en eventueel deelreeks, bestanddeel, stuk. De bewerkte dossiers gaan voornamelijk over het beheer van de collectie, het gebouw, ruimtelijke uitbreiding voor museale werking, de tuin, inrichting van de museumzalen, werken in verband met WO I en WO II, projecten kunsthistorisch onderzoek, en financiering van de instelling.

3.4.3. Hedendaags documentbeheer

Naast het ordenen en ontsluiten van het statische -dus al gevormde- archief is het de taak van de archiefdienst om documenten die door het museum voortgebracht worden in kaart brengen. In dit digitale tijdperk is het aanmaken van allerhande documenten kinderspel geworden. De intrede van de computer heeft geleid tot een expansieve verhoging van het aantal bestanden. Om deze massa aan stukken niet in een totale chaos te laten vervallen, is het aangewezen dat de

ordening en selectie van deze archiefbescheiden al bij de productie ervan gebeurt.

Het is de bedoeling dat het museum deze documentstroom in goede banen leidt. De twee belangrijkste drijfveren hiervoor zijn de nakende sluiting van het museum voor renovatie en de daarbij horende verhuis van collecties en personeel enerzijds, en de verzelfstandiging van het museum anderzijds. Vanaf 1 januari 2009 wordt het KMSKA een IVA (Intern Verzelfstandigd Agentschap). Deze verandering van statuut brengt enkele grondige wijzigingen met zich mee die ook hun weerslag hebben op het beheren en archiveren van documenten. Daarom startte de archiefdienst in 2008 met een project om het hedendaags documentbeheer van het museum vorm te geven.

Naast de hierboven aangehaalde wettelijke verplichtingen en de sluiting leidt een degelijk hedendaags documentbeheer ook tot een hele reeks praktische voordelen. Wanneer men documenten op een meer doordachte manier bewaart kan men veel tijd, ruimte en geld besparen. Door in kaart te brengen wie welke documenten bewaart en een gepaste ordening te ontwerpen, kan er doelmatiger gewerkt worden. Zo kunnen stukken sneller teruggevonden worden en zijn de personeelsleden meer op de hoogte van het werk van hun collega's.

Het werven van een nieuwe voltijdse archivaris liet toe om eind 2008 te starten met dit project. De methodologie bestaat ten eerste uit een grondige studie van de werking van organisatie van het museum. Wanneer die in kaart is gebracht wordt begonnen met het opstellen van een plan voor documentbeheer. De werking van de afdeling collectiebehoud en -beheer werd als testcase gebruikt. Bij uitbreiding moet een globaal overzicht van alle documenten gemaakt worden in alle afdelingen en zal er ook bepaald worden waar, op welke afdeling of dienst de bestanden bewaard moeten worden en wie de eindverantwoordelijke is voor elk document. Ook de wijze van bewaring moet worden bekeken. Er zal een ordening worden opgesteld die zowel de papieren als elektronische documenten dekt. Tenslotte moet nog worden bepaald wat wordt bijgehouden en voor welke termijn. Dit gebeurt via het ontwerpen van selectielijsten.

3.4.4. Ontsluiting van de verzameling archieven

Inventaris van het persoonsarchief van Karel Verlat (Antwerpen 1824- Antwerpen 1890): CV1- CV139

In 1945 schonk Mej. Karel Verlat voor het museumarchief medailles, brieven en andere documenten uit de nalatenschap van haar vader. Zij schreef met haar broer Charles Verlat een monografie over haar vader: *Charles Verlat*, Antwerpen, 1925.

Karel Verlat volgde de les aan de Academie voor Schone Kunsten in Antwerpen. Van 1850 tot 1868 verbleef hij in Parijs. In Parijs ontmoette hij Gustave Courbet. Diens realistische schilderkunst trok hem aan. In 1869 werd hij benoemd tot directeur van de *Kunstschule* in Weimar. In 1877 gaf hij les in schilderkunst aan de Koninklijke Academie van Antwerpen en in 1885 werd hij tot directeur van de instelling benoemd. In dit kader stelde hij in 1879 een plan voor de hervorming van het onderwijs in de Academie voor. De schilder Karel

Verlat legde zich toe op de monumentale genreschilderkunst en satirische voorstellingen, waarin mensen zich als dieren gedragen. De brieven in het archief Karel Verlat (CV1-CV139) werden gestuurd naar de kunstenaar, de directeur van de kunstschool in Weimar, de leraar en de directeur van het KASKA. Vermits het museum bestuurd werd door de directeur van de Academie zijn er ook brieven in verband met de museumwerking. Zij gaan over zijn benoemingen, leerlingen, het onderwijs, relaties met kunstenaars en museumdirecteuren, driejaarlijkse salons, de wereldtentoonstelling in Parijs in 1889, aankopen van kunstwerken voor het museum, museumwerking, de viering van Peter Paul Rubens in 1877, en de opdracht voor de muurschildering in de trapzaal van het stadhuis Antwerpen.

Ontsluiting van het persoonsarchief van en documentatie over Charles Félu (Waermaarde 1830 - Antwerpen 1900): CF1-CF49

De schenker en het tijdstip zijn nog niet achterhaald.

Charles Félu, die zonder armen werd geboren, leerde met zijn voeten schilderen. In 1859 volgde hij de lessen aan de Academie voor Schone Kunsten Antwerpen bij ondermeer Henri Leys. Félu legde zich toe op de portretschildering. Heel zijn leven maakte hij kopieën van schilderijen van oude meesters in de museumcollectie, waaronder verscheidene van Rubens. Tijdens het kopiëren kon hij op veel belangstelling van de bezoekers rekenen. Het archief van Charles Félu bevat foto's, brieven, visitekaartjes, foto's en krantenknipsels. De brieven zijn in het Duits en het Nederlands opgesteld. Félu ontving ze van binnenlandse en buitenlandse opdrachtgevers, de stedelijke overheid en de rijksoverheid. Zij gaan over opdrachten voor portretten, verkoop van kunstwerken, een atelier in de wijk Oud Antwerpen op de wereldtentoonstelling 1894, officiële eretekens, familie, zijn werk, etc.

3.4.5. Publiekgerichte werking

De dienst deed onderzoek naar informatie voor verschillende studies en publicaties.

Hoofdzakelijk via e-mail werd de dienst door 220 onderzoekers en studenten geraadpleegd.

4. Publiekswerking

4.1. Marketing, communicatie, evenementen

In maart 2008 werd een **nieuw betalingsregistratiesysteem** in gebruik genomen. Het is netwerkgebaseerd en geeft informatie over de verkoopstransacties van zowel de ticketingkassa's als de kassa in de museumshop. Vanaf nu zal het mogelijk zijn om meer gedetailleerde bezoekersstatistieken aan te maken.

De **audiovisuele uitrusting** van het **auditorium** werd vernieuwd en er werden **flatscreenschermen** in de inkomhal van het museum geplaatst om bezoekersspecifieke informatie efficiënt en snel aan het publiek te kunnen communiceren.

Een nieuw marketinginstrument was de **invoering van de 1 euro-regel** voor museumbezoekers jonger dan 26 jaar. Cultuur moet voor iedereen betaalbaar en bereikbaar zijn. Daarom lanceerde Vlaams minister van Cultuur Bert Anciaux een maatregel waarbij alle jongeren tot 26 jaar vanaf 1 juli 2008 voor 1 euro naar het museum kunnen komen. Net zoals in het verleden is de toegang voor kinderen jonger dan 18 in het KMSKA nog steeds gratis. Een frisse campagne ('Met een museumbezoek heb je altijd prijs!'), verzorgd door AmuseeVous vzw i.s.m. CJP, brengt het 1 euroverhaal naar buiten. Er komt een 1 euro-museumlabel dat op alle communicatiedragers verschijnt. De campagne wordt versterkt door heel wat acties die de jongeren zelf ontwikkelen. Zij zitten in de *driver's seat* en brengen de musea op een frisse manier onder de aandacht van -26ers. Het **startfeest** vindt plaats op 1 juli 2008 in het KMSKA. Zo'n 750 jongeren kwamen genieten van de museumcollectie, performances en muziek.

Op 22 december 2008 stelde minister Bert Anciaux in het KMSKA het **masterplan voor de renovatie van het museum** voor. Tijdens een persconferentie lichtten Claus en Kaan Architecten de plannen toe. Reden genoeg om 's avonds feest te vieren. '**Het museum viert feest**' bracht zo'n 1.500 sympathisanten op de been. De toegang tot het museum was die avond gratis. Bovendien waren er heel wat activiteiten georganiseerd: een veiling met kunstwerken van jongeren van het PITO (Provinciaal Instituut voor Technisch Onderwijs) Stabroek door veilingmeester Mon Bernaerts; een kookdemonstratie van Agnes Sorelsoep, genoemd naar de maîtresse van Karel VII die model stond voor het schilderij *Madonna omringd door Cherubijnen en Serafijnen* van Fouquet; een fanfare en koor; vertellingen voor kinderen, et cetera. In de inkomhal werd een simulatie getoond van de werken die het museum in de toekomst grondig zullen veranderen: vier verborgen patio's worden verbouwd tot een tweede tentoonstellingsparcours in het bestaande museum. De buurtbewoners kregen onze flyer in de bus en verschenen talrijk op het feest. Voor de eerste keer werd Facebook ingeschakeld voor de promotie, met succes.

4.1.1. Marketing en communicatie

Jan Cox, profiel van een kunstenaarschap

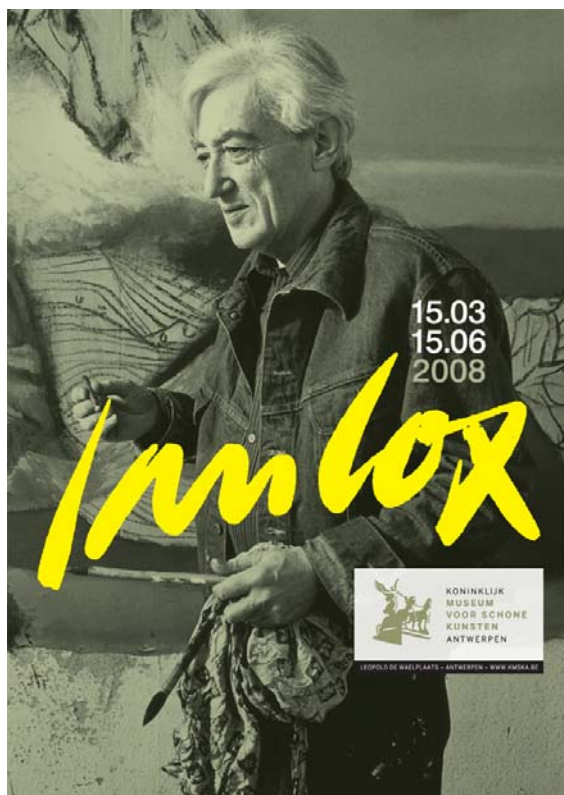
15 maart - 15 juni 2008

Deze voorjaarstentoonstelling presenteerde geen algemeen en chronologisch overzicht, maar bracht het profiel van de kunstenaar in kaart aan de hand van sleutelwerken en thematische ensembles: de levensloop van de kunstenaar, het creatieproces, de Martelgang, het thema van de vrouw, Orpheus en de Ilias. Bovendien werd een aantal objecten van Jan Cox tentoongesteld die nooit eerder te zien waren, en die ons een andere, speelse Cox leerden kennen.

Communicatiemiddelen:

- promotiekaartje (10.000 ex.) verspreid op Cultuurmarkt, in De Zwarte Panter, op Lineart, via Toerisme Antwerpen en museumbalie
- flyer en showcase op Lineart 2007 i.s.m. De Zwarte Panter
- folder (NL, FR, EN, 35.000 ex.) verspreid via Toerisme Antwerpen, Toerisme Vlaanderen, Aeolus en eigen kanalen
- affiches (A2, 4.500 ex.) in Antwerpen, Brussel, Gent
- museumkrant (22.000 ex.)
- website
- briefwisseling
- gevelbanier (1 maart - 15 juni)
- radiospots op radio Klara (mediapartner); advertenties in De Morgen (mediapartner), Zone 03, Knack, Openbaar Kunstbezit Vlaanderen
- persconferentie (13 maart 2008)

De affiche en folder van de tentoonstelling stonden op de shortlist van de wedstrijd "Power of Print 2008" van Prospekta, een wedstrijd die de mooiste affiches en folders van het voorbije cultuurseizoen in de kijker zet.

© Tom Hautekiet / Herman Houbrechts / KMSKA

In totaal verschenen er 76 artikels/vermeldingen van de

tentoonstelling in de geschreven pers en waren er 5 interviews/reportages op radio en televisie.

De publieksmedewerkers van het KMSKA organiseerden volgende extra evenementen n.a.v. deze tentoonstelling:

- vertoning 'Jan Cox, A Painter's Odyssey' (onconventionele film over het leven van Jan Cox, 1988): elke zondagnamiddag in het auditorium van het KMSKA
- 3 avondopeningen, telkens op donderdag tussen 18 en 21 uur en telkens met rondleidingen voor individuele bezoekers om 19.30 uur

De tentoonstelling ontving **12.799** bezoekers.

Voorbeeldige busten. Het borstbeeld in de Nederlanden 1600-1800

12 september - 14 december 2008

Enerzijds kwamen de portretbusten aan bod. Beelden uit de collecties van het KMSKA, het Louvre en het Rijksmuseum Amsterdam boden een uniek overzicht van de hoogstaande portretkunst van Quellinus. De Duquesnoys waren vertegenwoordigd door een subliem portret van de Gentse bisschop Antonius Triest (1577-1657).

Daarnaast werden ook andere aspecten en functies verkend. Er ging ruime aandacht naar de klassieke oudheid, die in vele opzichten haar stempel op het genre heeft gedrukt. Er waren kopieën en afgietsels van antieke sculpturen te zien die voor de zeventiende-eeuwse kunstenaars als studieobject dienden. Schilderijen, gravures en tekeningen van onder meer Peter Paul Rubens tenslotte, illustreerden de betekenis en de functie van busten in de nieuwe tijd.

De tentoonstelling kwam tot stand in samenwerking met de Vlaamse Kunstcollectie.

Communicatiemiddelen:

- folder in vier talen(NL, FR, EN, DU, 35.000 ex.) verspreid via Aeolus (Vlaanderen, Brussel en Nederland), mailings naar hotels, socio-culturele verenigingen, academies, bibliotheken en musea, via Toerisme Antwerpen en Toerisme Vlaanderen, de museumbalies van het KMSKA, MSK Gent en Groeningemuseum Brugge en op de Cultuurmarkt
- affiches (A2, 4.500 ex.) in Antwerpen, Gent en Brussel + outdoorkaders in Antwerpen
- website KMSKA en Vlaamse kunstcollectie
- Museumkrant (22.00 ex.)
- radiospots op radio Klara (mediapartner); advertenties in De Morgen (mediapartner) en Zone 03
- gevelbanier van begin september tot 14 december
- persconferentie op 11 september 2008

In totaal verschenen er 30 artikels/vermeldingen in de geschreven pers en 5 interviews/reportages op radio en televisie.

Het KMSKA ontving bij *Voorbeeldige busten* **11.139** bezoekers, een behoorlijk resultaat voor een tentoonstelling over een haast vergeten genre.

Een halve hond heel denken. Een-kijk-je-ogen-uit-en-stop-je-hoofd-erin-route

21 maart - 1 juni 2008

Naar aanleiding van haar nieuwe boek *Een halve hond heel denken* creëerde Joke van Leeuwen een kijkroute langs schilderijen en beelden uit de permanente collecties van het museum. Met deze prachtige kunstwerken én leuke filmpjes, speciaal voor de gelegenheid gedraaid, leerde Joke van Leeuwen de bezoeker kijken, en wat kijken met je doet. Ze sneed grote onderwerpen aan, maar op zijn Van Leeuwens: speels en licht.

Communicatiemiddelen: postkaart (18.000 ex.), advertenties (De Morgen - mediasponsor), gevelbanier, Museumkrant (22.000 ex.) en website. De persvoorstelling werd op 20 maart 2008 georganiseerd i.s.m. uitgeverij Querido.

Er verschenen 16 artikels/vermeldingen in de geschreven pers en 2 interviews/reportages op radio en televisie.

Zo'n **32.945** bezoekers zagen de kijkroute van Joke Van Leeuwen.

Willem Elsschots 'Kaas'. Een beeldroman door Dick Matena

29 maart - 29 juni 2008

Op deze tentoonstelling stelde voor het eerst een striptekenaar in het museum tentoon.

Communicatiemiddelen: gevelbanier, Museumkrant (22.000 ex.), website KMSKA en DeBuren, programmabrochure en affiche. De persvoorstelling van het boek *Kaas* vond plaats in het Stadhuis Antwerpen op 13 februari 2008.

Er verschenen 28 artikels/vermeldingen in de geschreven pers en 2 interviews/reportages op radio en televisie.

26.383 bezoekers genoten van de 220 tekeningen van Dick Matena in het KMSKA.

Dirk Vander Eecken. De kunst van het onzichtbare

4 september - 14 december 2008

In het najaar presenteerde kunstenaar Dirk Vander Eecken het eerste doctoraat in de kunsten, i.s.m. het departement Fysica van de Universiteit Antwerpen. Op 10 september verdedigde hij het onderzoek voor pers en genodigden. Tot 14 december waren de resultaten in het museum te bekijken.

De tentoonstelling verwelkomde zo'n **11.000** bezoekers.

De roze strikken

24 oktober - 23 november 2008

Museumwandeling *De roze strikken* nam de bezoeker mee langs kunstwerken waarin borsten een hoofdrol spelen. Met deze museumwandeling steunde het museum het kunstproject Mam'Art, een initiatief van het Lokaal Gezondheidsoverleg van de stad Antwerpen,

dat het taboe rond borstkanker(screening) wil doorbreken.
Communicatiemiddelen: Museumkrant (22.000 ex.), website, programmabrochure, affiche Stad Antwerpen.

Zo'n **11.000** bezoekers van het KMSKA konden aan deze wandeling deelnemen.

Rubens doorgelicht - Aanbidding door de koningen

29 november 2008 – 1 maart 2009

De *Aanbidding door de koningen*, een van de pronkstukken van het KMSKA, werd in 2008 in het kader van het Rubensproject aan een grondig onderzoek onderworpen. De resultaten van dit onderzoek werden van 29 november 2008 tot en met 1 maart 2009 aan het publiek voorgesteld. Gedurende deze periode stonden bezoekers vanaf een twee meter hoog platform oog in oog met de Heilige Familie, de drie koningen en hun gevolg. De dossierpresentatie wierp een nieuw licht op de ontstaanscontext, restauratiegeschiedenis, schildertechniek en iconografie.

Communicatiemiddelen:

- postkaart (NL, FR, EN, 33.000 ex.), verspreid via Aeolus in Vlaanderen en Brussel, via Toerisme Antwerpen, De Kathedraal, Het Rubenshuis, de museumbalie
- Museumkrant (22.000 ex.)
- website
- gevelbanier
- persconferentie op 27 november 2008

Er verschenen 12 artikels/vermeldingen in de geschreven pers en 2 interviews/reportages op radio en televisie.

In totaal klommen **26.439** bezoekers op het platform om oog in oog te staan met Rubens' schilderij.

Ook de **presentaties in het prentenkabinet** kwamen in de pers. Zo was er aandacht voor de bouwgeschiedenis van het museum in o.a. De Tijd, Steps City Magazine, Zone 03 en Gazet van Antwerpen.

Het **educatieve programma** van het KMSKA was onderwerp van artikels in o.a. De Standaard, Het Volk, Gazet van Antwerpen, Het Nieuwsblad, Het Laatste Nieuws en Klasse.

Het museum stelde ook een hele reeks eigen **publicaties** (over Vlaamse Expressionisten, over de museumgeschiedenis, over James Ensor) en publicaties van derden (o.a. van Jan Fabre en Joke van Leeuwen) aan de pers voor.

Samen met de **Antwerpse musea** en **Toerisme Vlaanderen** werd een trademap gemaakt en een infostand op het Flanders Travel Forum in Antwerpen gebouwd (25 februari 2008).

Het KMSKA voerde in 2008 ook samen met de **Vlaamse Kunstcollectie (VKC)** internationale promotie. Er werd een campagne opgezet in samenwerking met Toerisme Vlaanderen en de stedelijke diensten voor Toerisme van Antwerpen, Brugge en Gent. Met een beperkt gezamenlijk

poolbudget van € 50.000 was het onmogelijk om in de 4 buurlanden acties te ondernemen. De buitenlandkantoren van Toerisme Vlaanderen in Keulen en Parijs legden de meest concrete plannen voor. Daarom werd besloten om de middelen enkel voor promotiecampagnes in Duitsland en Frankrijk in te zetten. De VKC ondernam daarnaast ook een aantal acties op eigen initiatief, zoals de verspreiding van een folder en de publicatie van een magazine over de 3 museumcollecties. Concrete acties waren:

- een Dossier de l'Art van Editions Faton over VKC, verschenen eind november 2008 (in Frans en Nederlands)
- een online campagne op www.lemonde.fr i.s.m. Toerisme Vlaanderen in Parijs
- een infostand VKC op ITB (internationale toeristische beurs) in Berlijn van 5 tot 9 maart 2008
- een trade brochure voor de Duitse markt, verspreid naar 12.000 reisorganisatoren, i.s.m. Projekt2508
- deelname aan Benelux roadshow (voor reisorganisaties en cultuurjournalisten) in Frankfurt, Stuttgart en München
- een bijlage van het Duits cultuurmagazine K-West werd gewijd aan VKC en verspreid in Nordrhein Westfalen

Samen met het MUHKA, het Fotografiemuseum en het Modemuseum maakt het KMSKA deel uit van 't Zuid. De gezamenlijke website www.tzuid.eu wordt onderhouden door publieksmedewerkers van de vier musea en geeft informatie over alle activiteiten die zich de vier musea van de Antwerpse wijk 't Zuid afspelen. Samen werd ook een Antwerp Art Weekend georganiseerd.

4.1.2. Evenementen

Naast tentoonstellingen en educatieve activiteiten organiseert het KMSKA regelmatig evenementen, al dan niet in samenwerking met een externe partner. Helemaal in eigen beheer zijn de **Muzen op Zondag**, een tweemaandelijks evenement waarbij een bezoek aan het museum gekoppeld wordt aan een ontbijt en een voorstelling. Dat kan een korte theatervoorstelling zijn, een voorstelling voor kinderen, een performance, een muzikaal intermezzo of nog iets helemaal anders. In 2008 waren er vier muzen:

- 20 januari 2008	Koudvuur	Penelope
- 17 februari 2008	HERMESensemble	Schaduwklanken
- 14 september 2008	HERMESensemble	Hedendaagse muziekpereels
- 16 november 2008	Uitgezonderd	Prins Blauwert

Bij de laatste Muzen op Zondag, een voorstelling voor kinderen vanaf 5 jaar, konden de kinderen een "blauwroute" volgen in het museum. Zo zagen ze allerlei schilderijen waarin de kleur blauw een bijzondere rol speelt.

Het grootste evenement van het jaar was **Het museum viert feest!** op 22 december 2008. Die avond stelde Vlaams minister van Cultuur Bert Anciaux het masterplan voor de renovatie van het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten in Antwerpen voor. Het museum was die avond gratis open tot 22 uur. Claus en Kaan Architecten ontwikkelden in het masterplan een ingenieus ontwerp waardoor een dubbel museum

ontstaat: het oude gerenoveerde 19de eeuwse gebouw en een nieuw 21ste eeuwse gebouw binnen de muren van het oude. Deze ingreep, die de tentoonstellingsruimte met de helft vergroot, is onzichtbaar aan de buitenkant van het museumgebouw en zal ook vanuit de 19de eeuwse zalen niet waargenomen kunnen worden. De Vlaamse Gemeenschap engageerde zich om 44 miljoen euro in deze renovatie te investeren. Tijdens de sluiting van het museum zal de kerncollectie voor bepaalde tijd te zien zijn in het MAS (Museum aan de Stroom).

Masterplan Claus en Kaan architecten © Claus en Kaan architecten

Op dit museumfeest waren er optredens van de brassband Scaldis, het vocale ensemble Voces Capituli en het Bateau Feu Trio. Veilingmeester Mon Bernaerts veilde 50 kunstwerken die de jongeren van het Provinciaal Instituut voor Technisch Onderwijs uit Stabroek maakten voor de theatervoorstelling 'Kunstminnende Heeren' in Toneelhuis. Voor de allerkleinsten las Ine Cafmeyer voor en acteur en (televisie)kok Peter Van Asbroeck toonde hoe Agnès Sorel-soep gemaakt wordt. Sorel is de vrouw die waarschijnlijk model stond voor een topschilderij van het KMSKA. Museumgidsen en medewerkers stonden permanent ter beschikking. Zo'n 1.500 bezoekers bezochten die avond het KMSKA. Er verschenen 25 artikels/vermeldingen in de geschreven pers, 20 over de verbouwing van het KMSKA en 5 over het feest. Voorts waren er 4 interviews/reportages op radio en televisie.

Het museum viert feest! © KMSKA

Samen met externe partners organiseerde het museum de **Erfgoeddag: Wordt verwacht!** op 13 april 2008 en de **Museumnacht in Antwerpen: ongekende schatten** op 16 augustus 2008. Op de Erfgoeddag ontving het museum 706 bezoekers, op de museumnacht waren dat er 3.424.

Voor de tweede keer organiseerden de musea van 't ZUID (KMSKA, MuHKA, FotoMuseum en ModeMuseum) het **Antwerp Art Weekend** om het culturele seizoen feestelijk in te zetten (11 tot 14 september 2008). In het KMSKA stond de opening van de tentoonstelling *Voorbeeldige busten* op het programma, een stockverkoop van museumpublicaties, een workshop voor jongeren en Muzen op zondag. Er werd een combiticket aangeboden van € 12 voor een bezoek aan de 4 musea tijdens het Antwerp Art Weekend. Door de relatief lage opkomst is een bijsturen van de samenwerking van de musea in 2009 noodzakelijk.

Op het **1 euro-startfeest** (1 juli 2008) kwamen er 740 gasten jonger dan 26 jaar over de vloer in het KMSKA.

Met de steun van de Vlaamse overheid

© Vlaamse overheid

Alles samen waren de evenementen die in het KMSKA werden georganiseerd in 2008 goed voor zo'n **7.000** extra bezoekers. Commerciële evenementen zijn hier niet bij gerekend.

4.1.3. Bezoekerscijfers

Het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen ontving in 2008 zo'n **120.540 bezoekers**.

Deze cijfers liggen in het verlengde van de bezoekersaantallen van 2004 (114.000), 2005 (92.000) en 2006 (120.000). In 2007 lagen de

cijfers hoger (152.670). De goede resultaten van 2007 zijn echter te wijten aan de grote en populaire tentoonstelling 'Vlaamse primitieven, de mooiste tweeluiken', die 63.170 bezoekers ontving. In 2008 was er geen tentoonstelling van die omvang in het KMSKA. De veel kleinere tentoonstellingen *Jan Cox* en *Voorbeeldige Busten* ontvingen 12.799 respectievelijk 11.139 bezoekers.

Indien we de tijdelijke tentoonstellingen buiten beschouwing laten, zien we een lichte stijging van het aantal bezoekers van de permanente collectie: in 2008 werd de permanente collectie bezocht door 92.062 bezoekers, in 2007 door 89.500 bezoekers. Dit is een stijging met 3 procent.

Tot en met juni 2008 waren er vier klantengroepen in het KMSKA: jonger dan 12, tussen 13 en 18 jaar, tussen 19 en 60 jaar, en ouder dan 60 jaar. Sinds de invoering van het gunsttarief voor al wie jonger is dan 26 (€ 1) in juli 2008, zijn er vijf klantengroepen:

- 0 tot en met 12 jaar
- 13 tot en met 18 jaar
- 19 tot en met 25 jaar
- 26 tot en met 60 jaar
- 60 +

Omdat het kassaregistratiesysteem pas op 15 maart 2008 in gebruik genomen werd, en omdat de klantengroepen gewijzigd zijn op 1 juli 2008, is het niet mogelijk om volledig betrouwbare en overzichtelijke cijfers te geven over de leeftijd van de bezoekers van het KMSKA.

De kassa heeft sinds 15 maart 2008 94.501 bezoekers geregistreerd. Daarvan is de leeftijd wel bekend:

0-6 JAAR	1.286	categorie van 01-07-2008 tot 31-12-2008
7-12 JAAR	3.933	categorie van 01-07-2008 tot 31-12-2008
0-12 JAAR	6.813	categorie van 15-03-2008 tot 30-06-2008
13-18 JAAR	12.481	categorie van 15-03-2008 tot 31-12-2008
19-25 JAAR	4.250	categorie van 01-07-2008 tot 31-12-2008
26-59 JAAR	38.036	categorie van 01-07-2008 tot 31-12-2008
19-60 JAAR	14.363	categorie van 15-03-2008 tot 30-06-2008
60 +	13.339	categorie van 15-03-2008 tot 31-12-2008
	94.501	(bezoekers geregistreerd sinds 15-03-2008)

Procentueel geeft dit:

leeftijd	aantal bezoekers	% van totaal
0-6 JAAR	1.286	1,36

7-12 JAAR	3.933	4,16
0-12 JAAR	6.813	7,21
13-18 JAAR	12.481	13,21
19-25 JAAR	4.250	4,50
26-59 JAAR	38.036	40,25
19-60 JAAR	14.363	15,20
60 +	13.339	14,12
	94.501	100,00

Sinds het registratiesysteem in gebruik is genomen hebben minstens² 28.763 personen jonger dan 26 jaar het museum bezocht. 28.763 van de 94.501 bezoekers, dat is 30,43 %. Geëxtrapoleerd naar het totale aantal bezoekers in 2008 (120.540) gaat het dan om minstens 36.680 bezoekers.

Van 73.273 van de 94.501 bezoekers werd het land van herkomst geregistreerd. De meeste bezoekers van het KMSKA komen uit België, Nederland en Frankrijk.

Herkomst	% van totale aantal bezoekers
BELGIË	70,15
NEDERLAND	12,68
FRANKRIJK	3,65
DUITSLAND	2,3
VERENIGDE STATEN	2,27
GROOT-BRITTANNIË (EN NOORD-IERLAND)	1,85
JAPAN	1,48
ITALIË	1,41
SPANJE	1,01
RUSLAND	0,42
OVERIGE	2,78
TOTAAL	100

4.1.4. Het KMSKA in de pers

In totaal verschenen 416 artikels/vermeldingen in de geschreven pers en 35 interviews/reportages op radio en televisie. Een volledige lijst van artikels vindt u in bijlage van dit jaarverslag (p. 91).

4.1.5. Stages & onderzoek

Frauke Hamerijck (Master Cultuurmanagement U.A.), *Publiekswerking voor, tijdens en na een sluiting. Marketingplan voor de regionale doelgroep van het KMSKA.*

² De categorie 19-25 jaar wordt pas geregistreerd vanaf juli 2008. In de eerste zes maanden was er wel een categorie -18, maar niet 19-25. Verschillende jongeren tussen 19 en 26 jaar zijn dus bij de categorie volwassenen (19 tot 60) geteld. We mogen er van uitgaan dat het KMSKA in de eerste helft van 2008 ook jongeren tussen 19 en 25 jaar heeft ontvangen, alleen is niet precies na te gaan hoeveel. Het echte aantal bezoekers onder de 26 jaar, over het hele jaar 2008 gespreid, zal dus nog een aantal procenten hoger liggen dan de 30,43 % waarvan sprake.

Stefanie De Wolf en Nils Schnitzler (VUB), *Kwaliteitsonderzoek museumcafé en museumshop*.

4.2. Educatie

Het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen is een plaats waar kunst en mensen elkaar ontmoeten. Een plek van reflectie, inspiratie en creativiteit voor jong en oud, voor mensen van hier en van elders, voor ervaren en niet-ervaren museumbezoekers. Met zijn gevarieerd en inspirerend programma leverde de educatieve dienst in 2008 aan dat alles een belangrijke bijdrage.

Enkele hoogtepunten:

Voor **gezinnen met jonge kinderen** was er *Een halve hond heel denken*. Naar aanleiding van haar nieuwe boek stelde Joke van Leeuwen in het voorjaar een kijkroute samen langs schilderijen en beelden uit de permanente collecties van het museum. Met deze prachtige kunstwerken én de leuke filmpjes, speciaal voor de gelegenheid gemaakt, leerde Joke van Leeuwen ons kijken, en toonde ze wat kijken met ons doet. Helemaal op zijn Van Leeuwens: speels en licht.

Het museum vindt kinderen, en in het bijzonder schoolkinderen, een zeer belangrijke doelgroep omdat ouders vaak zelf nooit naar een museum gaan. Het museum als inspirerende leeromgeving staat dan ook centraal in de publicatie *Praten met portretten. Hoe kinderen de taal van de kunst ontdekken*, die op 1 oktober 2008 onder grote belangstelling in de Rubenszaal werd voorgesteld. Het is een handboek boordevol informatie en boeiende tips voor leerkrachten en cultuurbemiddelaars die met **taalzwakke kinderen tussen 5 en 12 jaar** een museum bezoeken. Het pakket werd ontwikkeld in nauwe samenwerking met vzw Meters&Peters en het Centrum voor ErvaringsGericht Onderwijs Leuven en kreeg de volledige steun van Bert Anciaux, Vlaams minister van Cultuur.

Een kunstmuseum is bij uitstek een plek voor visuele kunstbeleving. Daarom zijn **mensen met een visuele handicap** en vooral blinden geen vanzelfsprekende bezoekers. In 2007 heeft het KMSKA in nauwe samenwerking met Blindenzorg Licht en Liefde vzw en FARO, het Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed, workshops voor museumgidsen georganiseerd waarin zij getraind werden in het beschrijven van visuele kunst op basis van de richtlijnen van Art Education for the Blind. In 2008 heeft het KMSKA, als eerste museum in Vlaanderen, met veel succes rondleidingen voor blinden en slechtzienden georganiseerd. Het museum werd zelfs voorgedragen voor de "Sjoe van Antwerpen", een prijs waarmee de stad een persoon of instelling belooft die zich bijzonder inzet voor personen met een handicap.

Ook de vaste programmering zoals lezingen op zondag, workshops voor volwassenen, jongeren en kinderen, museumlessen, rondleidingen en theatervoorstellingen werd met zorg samengesteld en uitgevoerd. De waardering hiervoor vertaalde zich in een grote participatie.

In 2008 organiseerde de educatieve dienst **1.469 activiteiten** voor **30.870 bezoekers** op een totaal van 120.540 bezoekers. Meer dan een kwart van de bezoekers (25,6 %) volgde dus een of andere activiteit. Ter vergelijking: in 2007 organiseerde de educatieve dienst 1.480 activiteiten voor 36.879 bezoekers op een totaal van 152.670. Toen volgde zo'n 24 % van de bezoekers een of andere activiteit.

4.2.1. Activiteiten voor volwassenen

Voor wie het museum en zijn collecties beter of op een andere manier wil leren kennen is er een ruim en gevarieerd aanbod van lezingen, cursussen, ateliers, themarondleidingen en theatervoorstellingen. In 2008 volgden 8.901 personen 399 activiteiten.

Lezingen op zondag: 7 lezingen, 480 deelnemers

Zondag 6 januari 2008

Nathalie Fransen

Intelligo ergo possum. De wervelende zoektocht van de Belgische futurist Jules Schmalzigaug

70 toehoorders

Zondag 3 februari 2008

dr. Volkmar Mühleis

Blinde kunstenaars in Europa

50 toehoorders

Zondag 2 maart 2008

prof. dr. Claire Van Damme

Jan Cox: profiel van een kunstenaarschap

110 toehoorders

Zondag 6 april 2008

dr. Saskia de Bodt

Taverne du Passage. Over Nederlandse kunstenaars in België

60 toehoorders

Zondag 5 oktober 2008

dr. Frits Scholten

De portretbusten van de Amsterdamse burgemeesters door Artus I Quellinus en zijn atelier

70 toehoorders

Zondag 2 november 2008

Jozef Glassée

Bijdragen tot het welzijn van de kunst. Het mecenaat van de maatschappij Artibus Patriae (1864-na 1964) en haar schenkingen voor de collectie van het KMSKA

40 toehoorders

Zondag 7 december 2008

Bernard Dewulf

De wijdere blik

80 toehoorders

Museumateliers 18+. Workshops voor volwassenen: 6 ateliers, 53 deelnemers

Teken- en schilderatelier Spreekende handen
Begeleiding: Maaïke Deryn met een introductie door Peter De Laet
Za 19, 26 januari, 2 & 9 februari 2008
10 deelnemers

Museumatelier 18+ © KMSKA

Beeldhouwatelier Spreekende handen
Begeleiding: Jet de Kort met een introductie door Peter De Laet
Za 23 februari, 1, 8 & 15 maart 2008
10 deelnemers

Teken- en schilderatelier Spreekende handen
Begeleiding: Maaïke Deryn met een introductie door Peter De Laet
Za 5, 12, 19 & 26 april 2008
7 deelnemers

Beeldhouwatelier Spreekende handen
Begeleiding: Jet de Kort met een introductie door Peter De Laet
Za 10, 17, 24 & 31 mei 2008
6 deelnemers

Museumatelier 18+ © KMSKA

Teken- en schilderatelier Portretten
Begeleiding: Maaïke Deryn met introductie door Peter De Laet
Za 27 september, 4, 11 & 18 oktober 2008
9 deelnemers

Beeldhouwatelier Een andere kijk
Begeleiding: Jet de Kort met een introductie door Peter De Laet
Za 8, 15, 22 & 29 november 2008
11 deelnemers

Cursussen en lezingen i.s.m. Amarant: 16 cursussen en lezingen, 553 deelnemers

Gilgamesj. Vorst van Uruk
Docent: Katharina Haemers
4 lessen - startdatum 22/1/2008
42 deelnemers

Mens en oudheid herontdekt
Docent: Rudy De Meulemeester
10 lessen - startdatum 23/1/2008
19 deelnemers

Van de gesloten wereld naar het oneindig universum. Wetenschap en de ontmanteling van het middeleeuws wereldbeeld
Docent: Lutgart Van Lerberghe
6 lessen - startdatum 12/2/2008
16 deelnemers

Osiris, Kruis en Halve maan. Over godsdienst in Egypte
Docent: Peter De Smet
6 lessen - startdatum 14/2/2008
26 deelnemers

De smaak van karmozijn, deel 2. Over de innige band tussen literatuur, schilderkunst en muziek
Docent: Peter De Smet
6 lessen - startdatum 14/2/2008
56 deelnemers

Babylon. Poort van de goden en oord van wellust
Docent: Katharina Haemers en Louis Hulstaert
2 lessen - startdatum 26/4/2008
52 deelnemers

Kunst en kennis in de middeleeuwen. De iconografie en symboliek van middeleeuwse kunst
Docent: Armand de Roose
4 lessen - startdatum 20/5/2008
35 deelnemers

Spelender-wijs. Is wijsheid in het Taoïsme een spel?
Docent: Katharina Haemers
4 lessen - startdatum 24/7/2008
35 deelnemers

Het verhaal van een hertogdom en een bisschopsstad. Gotiek in de Lage Landen
Docent: Dominique Dumon
2 lessen - startdatum 12/8/2008
41 deelnemers

De goddelijke kunst van Pallas Athena. Vlaamse wandtapijtkunst in Europees perspectief
Docent: Koen Brosens
2 lessen - startdatum 27/9/2008
20 deelnemers

De Kopten in Egypte. Het christendom aan de Nijl
Docent: Peter De Smet

8 lessen - startdatum 2/10/2008
35 deelnemers

De smaak van karmozijn, deel 3. Over de innige band tussen literatuur, schilderkunst en muziek

Docent: Peter De Smet
8 lessen - startdatum 2/10/2008
36 deelnemers

Mystiek, geloof en verlichting. Geheime orden in Centraal-Europa
Docenten: Michel Nuyttens, David Vergauwen, Katharina Haemers
4 lessen - startdatum 7/10/2008
28 deelnemers

Constantin Meunier. Van sociaal realisme tot sociale plastiek
Docent: Patrick Verlaak
5 lessen - startdatum 5/11/2008
17 deelnemers

Het terracottaleger van Qin Shihuangdi
Docent: Etienne Hauttekeete
2 lessen - startdatum 7/11/2008
69 deelnemers

En God zag dat het goed was. Koningen en profeten. De Golem en de Messias
Docent: Katharina Haemers
4 lessen - startdatum 18/11/2008
26 deelnemers

Opendeur Memlingrestauratie: 4 spreekuren, 120 deelnemers

Spreekuur met de Memlingrestauratoren op woensdag 27 februari, 28 mei, 27 augustus en 26 november 2008 tussen 15.30 en 16.30 uur.

Rondleidingen: 354 rondleidingen, 5.505 deelnemers

Rondleidingen voor blinden en slechtzienden

14 themarondleidingen telkens op de laatste woensdag van de maand met uitzondering van juni, juli en augustus met totaal 131 deelnemers van wie 88 blind of slechtziend

Bij de vaste verzamelingen

Themarondleidingen: 170 rondleidingen met 3.400 deelnemers
5 nocturnes: 44 rondleidingen met 880 deelnemers

Tijdens de kermisweek

12 tot 15 augustus 2008
144 deelnemers - gemiddeld 18 pers. per rondleiding

Bij tentoonstellingen en presentaties

- Jan Cox. Profiel van een kunstenaarschap (15 maart - 15 juni 2008)
64 rondleidingen met 1 274 deelnemers
1 nocturne: 9 rondleidingen met 180 deelnemers

- Voorbeeldige busten. Het borstbeeld in de Nederlanden 1600 - 1800 (12 september - 14 december 2008)
42 rondleidingen met 630 deelnemers
1 nocturne: introductie met 100 deelnemers

- De roze strikken (24 oktober - 23 november 2008)

i.s.m. Logo Stad Antwerpen

Een museumwandeling langs kunstwerken waarin borsten een hoofdrol spelen.
In het kader van het kunstproject MAM'Art van Logo Stad Antwerpen
Bezoekersgids De roze strikken: 2.500 exemplaren
2 Roze strikken- rondleidingen voor 40 personen

Theater in het museum: 11 voorstellingen, 678 toeschouwers

De Schreeuw van Ensor

Een theatermonoloog over James Ensor door Bert Vannieuwenhuysse naar een scenario van Geert Vermeulen, geïnspireerd door teksten van James Ensor en Ludo Beheydt

Samenwerkingsverbanden: 229 deelnemers

1 tot 16 maart 2008: i.s.m. SchrijversAcademie: eerstejaarsstudenten schrijven proza en poëzie bij schilderijen en beelden.

19 oktober 2008 Davidsfondsday: 25 jaar Universiteit Vrije Tijd met 20 lezingen en rondleidingen die de rijke kunstverzamelingen van het KMSKA centraal stellen

4.2.2. Activiteiten voor gezinnen

Gezinnen zijn een belangrijke doelgroep. Cultuurparticipatie komt immers voornamelijk tot stand tijdens de kindertijd en in de context van het gezin. De gezinsactiviteiten werden bijgewoond door **1.313 kinderen en volwassenen** en kregen een hoog waarderingcijfer.

Woensdag 6 februari 2008

Krokuskriebels Kinderen toegelaten

i.s.m. de Gezinsbond

Speciaal voor Krokuskriebels vertelt de beroemde James Ensor over zijn jeugd, zijn maskers, zijn geliefde Noordzee, zijn hoofd dat afgehakt wordt... in de speelse theatervoorstelling Ensor op je bord!

60 deelnemers (22 volwassenen en 38 kinderen)

Zondag 4 mei 2008

Joke van Leeuwen vertelt

n.a.v. Een halve hond heel denken.

Aantal deelnemers: 64 deelnemers (30 volwassenen en 34 kinderen)

Erfgoeddag zondag 13 april 2008

Thema: Wordt verwacht

Aantal deelnemers: 709

Zomerzoektocht Vlieg op wereldreis *i.s.m. CultuurNet Vlaanderen*

Kinderen kunnen de hele zomer lang, van 28 juni tot 31 augustus 2008, met Vlieg op wereldreis in het museum. Een leuke zoektocht brengt je van Afrika tot in Amerika.

Aantal deelnemers: 480

Totaal: 1.313 deelnemers

4.2.3. Activiteiten voor individuele kinderen en jongeren

Individuele kinderen en jongeren volgden 92 activiteiten met **1.290 deelnemers**. Opvallend is de toenemende belangstelling van jongeren tussen 12 en 15 jaar voor de vakantieworkshops.

5 tot 12 jaar

Kerstatelier

Zwart-Wit

voor kinderen van 5 tot 7 jaar: vr 4 januari 2008

2 ateliers met 43 kinderen

voor kinderen van 8 tot 12 jaar: do 3 januari 2008

3 ateliers met 48 kinderen

© KMSKA

Krokusatelier

De kleurenkeuken

voor kinderen van 5 tot 7 jaar: di 5 februari of vr 8 februari 2008

6 ateliers met 81 kinderen

voor kinderen van 8 tot 12 jaar: do 7 februari 2008

5 ateliers met 69 kinderen

Paasatelier

Groen!

voor kinderen van 5 tot 7 jaar: di 1 april of vr 4 april 2008

5 ateliers met 75 kinderen

voor kinderen van 8 tot 12 jaar: do 3 april 2008

3 ateliers met 38 kinderen

Atelier 5-12 jaar © KMSKA

Zomeratelier

Zet je zinnen op kunst

voor kinderen van 5 tot 7 jaar: di 8 juli, wo 9 juli, di 19 augustus of wo 20 augustus 2008

8 ateliers voor 91 kinderen

voor kinderen van 8 tot 12 jaar: do 10 juli of do 21 augustus 2008

4 ateliers voor 34 kinderen

Herfstatelier

Klein en groot

voor kinderen van 5 tot 7 jaar: di 28 oktober of wo 29 oktober 2008

6 ateliers met 62 kinderen
voor kinderen van 8 tot 12 jaar: do 30 oktober 2008
2 ateliers met 20 kinderen

Kerstatelier
Stil en druk
voor kinderen van 5 tot 7 jaar: di 23 december 2008
6 ateliers met 81 kinderen
voor kinderen van 8 tot 12 jaar: di 30 december 2008
3 ateliers met 49 kinderen

Verjaardagsfeestjes
44 verjaardagsateliers met 660 kinderen

© Tom Hautekiet / Herman Houbrechts / KMSKA

12 tot 15 jaar

Gedichten schrijven bij Oude en Moderne meesters
voor jongeren van 12 tot 15 jaar
do 3 januari 2008
Schrijfdocent: Barbara Van den Eynde
10 deelnemers
Zomeratelier
Here I am
voor jongeren van 12 tot 15 jaar
wo 23 juli 2008
8 deelnemers

Kerstatelier
Tekens aan de wand
voor jongeren van 12 tot 15 jaar
di 23 december 2008
15 deelnemers

Totaal: 1.290 deelnemers

4.2.4. Activiteiten voor onderwijs

Het onderwijs blijft een belangrijke partner met 831 ateliers, zoektochten, theatervoorstellingen, lessen en workshops met **16.562 deelnemers**. Lagereschoolkinderen maken 73 % uit van deze groep, middelbare scholieren en studenten 27 %.

Activiteiten en projecten voor basisscholen
543 museumateliers met 10.860 kinderen
25 zoektochten met 375 kinderen

Activiteiten voor het middelbaar en het hoger onderwijs
205 museumlessen met 4 100 leerlingen

12 workshops lerarenopleiding met 240 studenten

Theater in het museum: De Koekjesdoos

Een toneelvoorstelling over Peter Paul Rubens voor leerlingen van het vijfde en zesde leerjaar in de Rubenszaal door Dierdre Timp
19 voorstellingen met 442 kinderen

Theater in het museum: Ensor op je bord!

Een speelse theatervoorstelling over leven en werk van de Oostendse schilder James Ensor voor leerlingen van de tweede en derde graad van de lagere school door Hilt Devos
8 voorstellingen met 271 kinderen

Zomerschool

12 museumateliers over het portret voor 80 allochtone kinderen (37 nationaliteiten) van 6 tot 12 jaar
14 augustus 2009: Slotfeest

© KMSKA

4.2.5. Bijzondere partners

Er werden in nauwe samenwerking met enkele Antwerpse basisscholen museumprojecten opgezet:

- Stedelijke Basisschool Arthurschool, Borgerhout met op 21 juni 2009 een schoolfeest en toonmoment

© KMSKA

- Vrije Basisschool Zevensprong, Borgerhout, partner Comeniusproject
- Creatieve Basischool De Pijl, Antwerpen

© KMSKA

- Stedelijke Basisschool De Wereldreiziger, Antwerpen

4.2.6. Educatieve publicaties

Er werden vier educatieve publicaties gemaakt:

Siska **Beele**, Peter **De Laet**, Valérie **Herremans**, Voorbeeldige busten. Het borstbeeld in de Nederlanden 1600-1800. Bezoekersgids, Antwerpen, 2008

Siska **Beele** en Karin **Thiers**, Dames en heren van steen. Zoektocht door de tentoonstelling Voorbeeldige busten. Het borstbeeld in de Nederlanden 1600-1800, Antwerpen, 2008

Siska **Beele**, De roze strikken. Museumwandeling, Antwerpen, 2008

Siska **Beele** e.a., Praten met portretten. Hoe kinderen de taal van de kunst ontdekken, Leuven, 2008

4.2.7. Varia

Het KMSKA organiseerde lerarendagen naar aanleiding van verschillende tentoonstellingen. Op deze dagen kunnen leerkrachten gratis een tentoonstelling bezoeken en krijgen zij een exclusieve rondleiding bij deze tentoonstelling. Zij kunnen dan zelf beslissen of zij de tentoonstelling ook met hun klas willen bezoeken. Op de lerarendag voor *Jan Cox. Portret van een kunstenaarschap* verwelkomde het KMSKA 162 leerkrachten, op de dag voor voorbeeldige busten 23. Daarnaast waren er studiedagen in het KMSKA voor de kleuterleidsters van de Arthur Matthijsschool (9) en voor het Centrum Ervaringsgericht Onderwijs Leuven 12 pedagogen).

De stafmedewerkers begeleidden ook verschillende stages van studenten van de KU Leuven, de Karel de Grote Hogeschool Antwerpen, de Vrije Universiteit Brussel en de Universiteit Gent: Niek Verheyen, Elisabeth Cooreman, Jozefien De Ceulaer, Leonoor De Schepper, Esmeralda Pons van Dijk, Joke Weyns, Shana Gelens, Susanna Flores Campos, Isabelle Kerremans en Jessica Volders.

5. Bedrijfsvoering

5.1. Het bestuur van het museum

5.1.1. Juridisch statuut

Het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten te Antwerpen is een Dienst Afzonderlijk Beheer (DAB) en één van de wetenschappelijke instellingen van de Vlaamse Gemeenschap. De instelling is niet hiërarchisch maar administratief ingedeeld bij het beleidsdomein Cultuur, Jeugd, Sport en Media onder het IVA (Intern Verzelfstandigd Agentschap) Kunsten en Erfgoed.

Erfgoeddecreet

Het Vlaams Parlement keurde op 29 april 2004 het Erfgoeddecreet goed. Met dit decreet 'houdende de organisatie en subsidiëring van een cultureel-erfgoedbeleid wil de Vlaamse overheid een kwaliteitsvolle en duurzame zorg voor en de ontsluiting van het roerend en immaterieel erfgoed stimuleren. Het KMSKA is als museum erkend door de Vlaamse Overheid en voldoet aan alle voorwaarden gesteld in het Erfgoeddecreet.

Beter bestuurlijk beleid

Beter Bestuurlijk Beleid is een vernieuwingsproject dat de Vlaamse overheid nog transparanter en slagvaardiger maakt. De vernieuwingsoperatie Beter Bestuurlijk Beleid is verankerd in drie decreten.

Het *kaderdecreet Bestuurlijk Beleid*, uitgevaardigd op 18 juli 2003, legt het organisatorisch-administratieve kader vast voor het bestuurlijk beleid, op basis van de basisbeginselen die de Vlaamse regering eerder goedkeurde. Met dit decreet als dwingend referentiekader werd de Vlaamse overheidsstructuur hertekend. Het *comptabiliteitsdecreet* zorgt voor een regeling van de begrotingen, de boekhouding, de controle inzake subsidies en de controle door het Rekenhof. Het decreet is de spiegel van het kaderdecreet Bestuurlijk Beleid: de comptabiliteitsregels zijn sterk bepalend voor alle procedures met financiële implicaties en voor de vrijheden of beperkingen in die procedures. Het comptabiliteitsdecreet werd op 29 april 2004 door het Vlaams Parlement goedgekeurd en zal in principe in werking treden op 1 januari 2010.

Met het *kaderdecreet Strategische Adviesraden*, goedgekeurd 18 juli 2003, reikt de Vlaamse regering een kaderregeling aan voor een transparant, eenvoudig en doelmatig stelsel van adviesverlening bij beleidsaangelegenheden. Het legt de regels vast voor de oprichting, taakomschrijving en werking van de adviesraden.

Intern verzelfstandigd agentschap Kunsten en Erfgoed

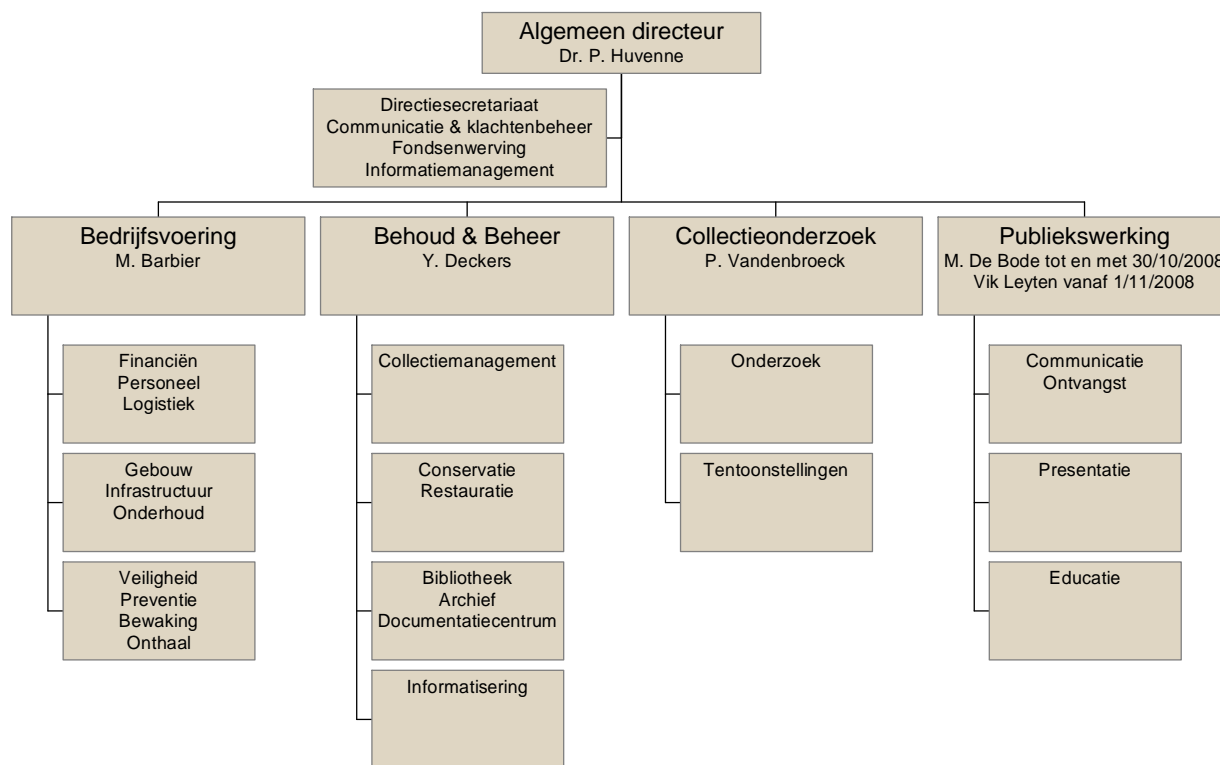
Het KMSKA werd ondergebracht in het intern verzelfstandigd agentschap Kunsten en Erfgoed. Het agentschap Kunsten en Erfgoed wordt opgericht voor de uitvoering van het beleid inzake professionele kunsten en cultureel erfgoed. Het agentschap behoort tot het beleidsdomein Cultuur, Jeugd, Sport en Media.

5.1.2. Directieraad

Ingevolge de toepassing van het Raamstatuut, werd in de eerste plaats de bevoegdheden van de directieraad beperkt en daarna opgeheven en neemt het managementcomité van de IVA Kunsten en Erfgoed de taak over van de directieraad. Het bestuur van de instelling was voordien in handen van de directieraad. De directieraad treedt nu adviserend op. Ze buigt zich over elk voorstel van bestuurlijke aard dat betrekking heeft op het personeel, het functioneren, de organisatie en de huisvesting van de instelling. De directieraad beraadslaagt over samenwerkingsverbanden en geschillen met andere instellingen, over de begrotingsvoorstellen en over algemene beleidsvoorstellen. De leden van de directieraad van het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten te Antwerpen zijn:

Dr. Paul Huvene	Algemeen directeur, voorzitter
Jos Van Rillaer	Administrateur-generaal IVA Kunsten en Erfgoed
Paul Vandenbroeck	Wetenschappelijk attaché collectieonderzoek
Marleen De Bleser	Afdelingshoofd publiekswerking wnd. (tot 31-10-2008)
Yolande Deckers	Wetenschappelijk directeur
Marjolijn Barbier	Zakelijk directeur
Dr. Christopher Brown	Director Ashmolean Museum Oxford
Dr. Geert Bouckaert	Professor Katholieke Universiteit Leuven
Dr. Robert Hoozee	Conservator Museum voor Schone Kunsten Gent
Dr. Maximiliaan P.J. Martens	Professor Universiteit Gent
Dr. Katlijne Van der Stighelen	Professor Katholieke Universiteit Leuven
Dr. Carl Van de Velde	Professor Emeritus Vrije Universiteit Brussel
Dieter Lampens is secretaris	van de directieraad.

Organigram

5.1.3. Personeel

Het KMSKA stelt een 100-tal personeelsleden te werk. Er bestaat een diversiteit aan tewerkstellingsstatuten. Er zijn statutaire en contractuele personeelsleden die ressorteren onder het algemeen ambtenarenstatuut en anderen met een specifiek wetenschappelijk statuut. De instelling beschikt over een dotatie voor de dekking van haar recurrente werkingskosten en projectkosten. Door het ontbreken van een aantal sleutelfuncties en een middenkader (niveau B) in de huidige personeelsformatie worden bepaalde functies, zoals die van teamverantwoordelijke veiligheid en registrator, via de DAB (Dienst Afzonderlijk Beheer) ingevuld.

Vigerende wetgeving zoals verschenen in het Belgisch Staatsblad :

28/01/1997	Besluit van de Vlaamse regering houdende statuut en organisatie van de Vlaamse wetenschappelijke instellingen en de regeling van de rechtspositie van het personeel
30/03/2001	Besluit van de Vlaamse regering tot bijsturing van het personeelsstatuut van de Vlaamse wetenschappelijke instellingen van 28 januari 1997
30/03/2001	Besluit van de Vlaamse regering tot tweede bijsturing van het personeelsstatuut van de Vlaamse wetenschappelijke instellingen van 28 januari 1997
14/12/2001	Besluit van de Vlaamse regering tot derde bijsturing van het personeelsstatuut van de Vlaamse wetenschappelijke instellingen van 28 januari 1997
08/03/2002	Besluit van de Vlaamse regering tot wijziging van het personeelsstatuut van de Vlaamse wetenschappelijke instellingen van

	28 januari 1997 wat betreft de upgradering van niveau E naar D, het verlof voor opdracht en andere dringende bepalingen
08/03/2002	Besluit van de Vlaamse regering tot derde bijsturing van het personeelsstatuut van de Vlaamse wetenschappelijke instellingen van 28 januari 1997 inzake de reis- en maaltijdvergoeding
31/01/2003	Besluit van de Vlaamse regering tot wijziging van het personeelsstatuut van de Vlaamse wetenschappelijke instellingen van 28 januari 1997 houdende statuut en organisatie van de Vlaamse wetenschappelijke instellingen en de regeling van de rechtspositie van het personeel inzake de uitvoering van het sectoraal akkoord 2001-2002 en andere bepalingen
24/10/2003	Besluit van de Vlaamse regering tot wijziging van het personeelsstatuut van de Vlaamse wetenschappelijke instellingen van 28 januari 1997 houdende statuut en organisatie van de Vlaamse wetenschappelijke instellingen en de regeling van de rechtspositie van het personeel inzake de reis- en maaltijdvergoeding
20/02/2004	Besluit van de Vlaamse regering tot wijziging van het personeelsstatuut van de Vlaamse wetenschappelijke instellingen van 28 januari 1997 wat betreft de uitvoering van het Lambermontakkoord en andere bepalingen
19/11/2004	Besluit van de Vlaamse regering tot wijziging van het personeelsstatuut van de Vlaamse wetenschappelijke instellingen van 28 januari 1997 betreffende de herplaatsing, de interne arbeidsmarkt, de uitvoering van het sectoraal akkoord en andere bepalingen.
13/01/2006	Vlaams personeelsstatuut van 13 januari 2006 houdende vaststelling van de rechtspositie van het personeel van de diensten van de Vlaamse Overheid, (B.S., 23 maart 2006)
27/01/2006	Besluit van de Vlaamse Regering van 27 januari 2006 (B.S., 20 februari 2006) tot wijziging van het stambesluit VOI van 30 juni 2000, wat betreft de klokkenluiders, het bevallingsverlof, de pensioenleeftijd en andere bepalingen.
29/06/2006	Besluit van de Vlaamse Regering van 29 september 2006 tot wijziging van het besluit van de Vlaamse Regering van 13 januari 2006 houdende vaststelling van de rechtspositie van het personeel van de diensten van de Vlaamse overheid (selectie middenkader)

5.1.4. Personeelsbestand en tewerkstellingsstatuten

Onderstaande tabellen in eenheden en voltijdse eenheden (VTE) geven per afdeling een overzicht van tewerkstellingsstatuten onderverdeeld per niveau. De tabel geeft een stand van zaken per 31-12-2008.

EENHEDEN		Directoraat	Collectieonderzoek	Behoud en beheer	Publiekswerking	Bedrijfsvoering	Eindtotaal
Statuut	Niveau						
Contractueel	Cm	1					1
	A	1		1	2	2	6
	B			5	10	1	16
	C	1		1		2	4
	D	1		1		32	34
Totaal contractueel		4	0	8	12	37	61
DAB	A		2	4	2	1	9
	B		1	4	2	2	9
	C	1		1		1	3

	D					3	3
Totaal DAB		1	3	9	4	7	24
Statutair	A	1	4	2		1	8
	B						0
	C			2	1	2	5
	D	1		1	1	5	8
Totaal statutair		2	4	5	2	8	21
Eindtotaal		7	7	22	18	52	106

VTE	Statuut	Niveau	Directoraat	Collectieonderzoek	Behoud en beheer	Publiekswerking	Bedrijfsvoering	Eindtotaal
Contractueel	Cm		1,0					1,0
	A		0,5		1,0	2,0	2,0	5,5
	B				4,3	2,9	1,0	8,2
	C		1,0		1,0		2,0	4,0
	D		0,5		0,8		31,0	32,3
Totaal contractueel			3,0	0,0	7,1	4,9	36,0	51,0
DAB	A			2,0	4,0	2,0	1,0	9,0
	B			1,0	3,8	2,0	1,8	8,6
	C		1,0		0,8		0,5	2,3
	D						3,0	3,0
Totaal DAB			1,0	3,0	8,6	4,0	6,3	22,9
Statutair	A		1,0	3,8	2,0		1,0	7,8
	B							0,0
	C				2,0	0,9	2,0	4,9
	D		1,0		0,8	1,0	5,0	7,8
Totaal statutair			2,0	3,8	4,8	1,9	8,0	20,5
Eindtotaal			6,0	6,8	20,5	10,8	50,3	94,4

5.1.5. De personeelsleden van het museum

Het personeelsbeleid houdt rekening met de accenten die door de Vlaamse Gemeenschap in haar beleid worden gelegd. Minderheidsgroepen zoals personen van allochtone afkomst, ervaren werknemers en personen met een arbeidshandicap krijgen bijzondere aandacht in het kader van het streven naar diversiteit en de integratie van deze doelgroepen. Daarnaast wordt een dynamisch genderevenwicht nagestreefd en gaat veel aandacht uit naar de tewerkstelling van kortgeschoolden. 60% van de werknemers zijn vrouwen.

Deze tabel geeft een genderverdeling per afdeling aan. De rekeneenheid is tewerkgestelde personen. De tabel geeft een stand van zaken per 31-12-2008.

	Man	Vrouw	Totaal
Directoraat	2	2	4
Collectieonderzoek	3	4	7
Behoud en beheer	3	19	22
Publiekswerking	2	16	18
Bedrijfsvoering	33	22	55
TOTAAL	43	63	106
%	41	59	100

5.1.6. Samenwerkingsprotocol met de Vlaamse Administratie

Met de Vlaamse Gemeenschap bestaat een samenwerkingsprotocol inzake personeelsbeheer. Naargelang het statuut van het personeelslid treedt de Vlaamse Gemeenschap op als werkgever of vervult ze de functie van sociaal secretariaat waarbij een differentiatie optreedt in de taakverdeling inzake personeelsadministratie naargelang het statutaire of contractuele personeelsleden of DAB-personeelsleden betreft. Aangezien er nog geen nieuw protocol is met CJSM wordt het oude protocol uit praktische overwegingen verdergezet.

5.1.7. VLIMPERS : Vlaams Intermodulair Personeelssysteem

Het systeem grijpt in de werksituatie van personeelsleden, managers en personeelsdiensten in en vereist een nieuwe houding ten opzichte van personeelszaken. Het personeel wordt geresponsabiliseerd wat betreft de opvolging van zijn eigen gegevens. Heel wat gegevens kunnen via de module *Selfservice* individueel geraadpleegd en beheerd worden.

5.1.8. PLOEG

PLOEG is een jaarlijkse managementcyclus van: Plannen, Leiding geven en Opvolgen, Evalueren, waarderen en Gewaardeerd worden. Het biedt aan de leidinggevendenden instrumenten om op een motiverende en resultaatgerichte manier leiding te geven. Doel van de planning is een expliciete overeenkomst -liefst in consensus- tussen chef en medewerker over het wat en het hoe voor het komende werkjaar. De jobinhoud wordt -na een planningsgesprek- vastgelegd in de functiebeschrijving (resultaatgebieden en functioneringscriteria) en in de persoonlijke doelstellingen (resultaatgericht en ontwikkelingsgericht). De functiebeschrijving is een relatief permanent gegeven en wijzigt niet noodzakelijk elk jaar.

'Leiding geven en opvolgen' is de echte kern van de PLOEG-cyclus. Naast het informele, dagelijkse leiding geven en opvolgen worden functioneringsgesprekken en opvolgingsgesprekken sterk aanbevolen. Doel van de evaluatie is een goed inzicht te krijgen in welke mate de medewerker de in de planning gemaakte afspraken is nagekomen.

5.1.9. PIP/PEP

Het KMSKA heeft eerder al een PIP/PEP (procesimplementatie / personeelsplanning) opgesteld voor de kerntaken. Deze omvatten activiteiten uitgevoerd in de schoot van de afdelingen behoud & beheer, collectieonderzoek en publiekswerking evenwel uitgebreid met de functie bewaking. De Vlaamse minister van Binnenlandse Aangelegenheden, Cultuur, Jeugd en Ambtenarenzaken keurde deze PIP/PEP op 16 juni 2004 principieel goed.

Om een volledig beeld te hebben van het KMSKA werd gestart met een PIP/PEP voor de ondersteunende taken. Deze omvatten directiesecretariaat, fondsenwerving, communicatie en klachtenbeheer, financiën, personeel, logistiek, gebouw, infrastructuur, onderhoud en informatiemanagement. Aan de hertekening werd in de loop van 2008 verder gewerkt.

5.1.10 Basisoverlegcomité

Het *Besluit van de Vlaamse regering houdende oprichting van Basis- en Tussenoverlegcomités voor het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap en de Vlaamse wetenschappelijke Instellingen (28 juli 1995)* regelt voor de instelling de oprichting van een Basisoverlegcomité.

Officieel bestaat het BOC sinds BBB (1 april 2006) niet meer. De vergadering worden wel verder opgevolgd.

Volgende onderwerpen kwamen in de vergaderingen uitgebreid aan bod :

- veiligheid & beveiliging: o.a. rondgang, keuring, risicoanalyse
- bespreking van de PIP/PEP- oefening met betrekking tot de kerntaken en de aanvullende functies
- masterplan voor het gebouw en de sluiting
- wijziging van het statuut en verzelfstandiging van het KMSKA.

5.2. Interne communicatie

Het is van het belang dat alle personeelsleden in een organisatie weten wat er in het bedrijf gebeurt, dat zij hun werk met plezier en met veel motivatie doen, en dat zij nauwkeurig op de hoogte zijn van wat er in het bedrijf verandert. Anderzijds heeft de organisatie de plicht om de nodige interesse te betonen voor de werksfeer, de collegialiteit, de balans privé/werk en de belangrijke feiten in het privéleven van haar werknemers. Informatie moet, vertrekkend vanuit de directie, en aangestuurd door een zo neutraal mogelijk personeelslid, zoveel mogelijk mensen bereiken, waarbij vooraf wordt vastgelegd wat de verantwoordelijkheid van de lijnmanagers is bij het toeleveren van informatie. In het KMSKA wordt stelselmatig gewerkt aan een dergelijk goed uitgebouwde informatiestructuur. Naast de bestaande instrumenten -wekelijkse directievergadering (rapportering top down en bottom up), maandelijkse stafvergadering, e-mail krant, maandelijks Happy Hour en personeelsfeestjes- wordt gedacht aan een uitbreiding met een aanspreekpunt en incentives.

5.3. Financieel verslag

5.3.1. Begroting

De werkingsmiddelen van het KMSKA worden verdeeld over vier bedrijfseenheden of afdelingen. Als men de behoeften van de afdelingen tegen elkaar afweegt dan valt het op dat alleen al de afdeling bedrijfsvoering een groot gedeelte van de dotatie opslorpt. Dit zijn de uitgaven om tegemoet te komen aan de meest elementaire behoeften van de dagelijkse werking: energiekosten, onderhoudscontracten, beveiliging, bewaking, klimatisering, administratie, verzekeringen, frankering, telefonie, training van het personeel, uitbestedingen aan derden zoals: herstellingen, onderhoud van de infrastructuur, uniformen ... kortom wat hoogstnodig is om het gebouw open te houden voor het publiek, weliswaar met bewaking maar zonder enige verdere dienstverlening. De kosten voor restauratie en uitbreiding van de collectie zijn daar niet in begrepen, ze zijn begroot bij behoud en beheer. Het structurele tekort aan personeel, te wijten aan een onderbezetting van de vigerende personeelsformatie en het uitvoeren van bijkomende opdrachten op vraag van de minister, maakt het tijdelijk aanwerven van contractuelen voor museumspecifieke en projectgebonden taken noodzakelijk.

UITVOERINGSREKENING
DIENST MET AFZONDERLIJK BEHEER
Conform artikels 75-79 CWR

KONINKLIJK MUSEUM VOOR SCHONE KUNSTEN ANTWERPEN

Sectie I - Begrotingsontvangsten
A. Ontvangsten

Rubrieken opgesplitst volgens de ontvangstenbegroting	Bedragen ingeschreven in de begroting (raming) (1)	Overgedragen vastgestelde rechten (2)	Verworven vastgestelde rechten tijdens het begrotingsjaar (3)	Totaal vastgestelde rechten 2+3 (4)	Aangerekende ontvangsten (5)	Vershil tussen vastgestelde rechten en ontvangsten 4-5 (6)	Geannuleerde vastgestelde rechten (7)	Over te dragen vastgestelde rechten 6-7 (8)	Vershil tussen ramingen en aangerekende ontvangsten 5-1 (9)
overgedragen Saldo na ve	677.000,00	0,00	673.390,95	673.390,95	673.390,95	0,00	0,00	0,00	-3.609,05
	677.000,00	0,00	673.390,95	673.390,95	673.390,95	0,00	0,00	0,00	-3.609,05
Dotatie	2.868.270,00	0,00	2.868.270,00	2.868.270,00	2.862.000,00	6.270,00	0,00	6.270,00	-6.270,00
Inkomgelden	620.000,00	0,00	390.883,79	390.883,79	390.883,79	0,00	0,00	0,00	-229.116,21
Publicaties	80.000,00	0,00	22.926,81	22.926,81	22.926,81	0,00	0,00	0,00	-57.073,19
Diverse	80.000,00	3.784,00	36.077,75	39.861,75	36.077,75	3.784,00	0,00	3.784,00	-43.922,25
Sponsorgeld	30.000,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	-30.000,00
		0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
		0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Subtotaal 2	3.678.270,00	3.784,00	3.318.158,35	3.321.942,35	3.311.888,35	10.054,00	0,00	10.054,00	-366.381,65
aanwending reservefonds			0,00	0,00	0,00	0,00			0,00
Subtotaal 3	3.678.270,00	3.784,00	3.318.158,35	3.321.942,35	3.311.888,35	10.054,00	0,00	10.054,00	-366.381,65
TOTAAL	4.355.270,00	3.784,00	3.991.549,30	3.995.333,30	3.985.279,30	10.054,00	0,00	10.054,00	-369.990,70

B. Uitgaven

Rubrieken opgesplitst volgens de uitgavenbegroting	Bij decreet geopende VL kredieten (1)	Bij decreet geopende Ord kredieten (2)	Aanwending reservefonds (3)	Overgedragen verbintenissen (4)	Aangerekende verbintenissen tijdens het begrotingsjaar (5)	Totale verbintenissen 4+5 (6)	Aangerekende uitgaven (7)	Geannuleerde verbintenissen vorige begrotingsjaren (8)	Naar volgend jaar over te dragen verbintenissen 6-7-8 (9)	Beschikbaar voor vastleggingen 1+3-5 (10)	Beschikbaar voor ordonnanceringen 2+3-7 (11)
Personeel	1.075.000,00	1.075.000,00	0,00	0,00	972.997,24	972.997,24	972.997,24	0,00	0,00	102.002,76	102.002,76
Werkingskosten	2.317.270,00	2.403.270,00	0,00	552.719,65	2.278.445,39	2.831.165,04	2.177.825,52	1.129,67	652.209,85	38.824,61	225.444,48
Kapitaaluitgaven	286.000,00	200.000,00	0,00	124.560,73	62.874,58	187.435,31	168.467,48	0,00	18.967,83	223.125,42	31.532,52
	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Over te dragen	0,00	677.000,00					0,00	0,00	0,00	0,00	677.000,00
TOTAAL	3.678.270,00	4.355.270,00	0,00	677.280,38	3.314.317,21	3.991.597,59	3.319.290,24	1.129,67	671.177,68	363.952,79	1.035.979,76
Saldo		0,00	4.355.270,00				665.989,06		-661.123,68		

	A5-B7	A6-B9
(I)	665.989,06	-661.123,68
Saldo uitvoeringsrekening voor verdeling (III)		4.865,38
Transfer naar reservefonds (negatief getal) (IV)		-486,54
Saldo uitvoeringsrekening na verdeling (V)		4.378,84

5.4. Huisvesting van het museum

Het museumgebouw is niet alleen het instrument voor het behoud en beheer van de collectie, maar het is ook de infrastructuur waarbij de maximale toegankelijkheid voor het publiek en de aandacht voor het comfort en de belevingswaarde uiterst belangrijk zijn. Het belang van een goede ontsluiting van de collectie is dikwijls tegengesteld aan het belang van een optimale conservatie van de collectie. De juiste koers tussen deze twee uitersten in de museologie is de opdracht voor iedere goede museumarchitect. Behalve een huis voor de collectie en het publiek is een museumgebouw tegelijk ook de werkplek voor de museumstaf. Daaraan worden vandaag hoge eisen gesteld met betrekking tot veiligheid en comfort. Het KMSKA beheert het gebouw waarin het behuist is niet zelfstandig. Het beschikt erover, zoals in een verhouding van huurder t.o.v. huisbaas. Het IVA Facilitair Management - Gebouwen Antwerpen van de Vlaamse overheid treedt op als eigenaar. Maar het budget voor de investeringen in het gebouw wordt dan weer door het departement CJSM, i.c. het Fonds Culturele Infrastructuur (FoCI), beheerd. Een goede samenwerking tussen alle betrokken diensten verheelt de omslachtige constellatie niet.

5.4.1. Gebouw, infrastructuur en onderhoud

De dienst Gebouw, Infrastructuur en Onderhoud van het museum staat in voor de organisatie en de coördinatie van het onderhoud, in de breedste zin van het woord, van het gebouw en de infrastructuur, dit ten dienste (ondersteunend) van de collectie, de bezoekers en het personeel. Deze dienst staat ook in voor de relatie met het IVA Facilitair Management - Gebouwen Antwerpen van het Ministerie van de Vlaamse overheid, de eigenaar. Het takenpakket is arbeidsintensief en omvat volgende activiteiten.

- het gebouw en zijn infrastructuur beheren als goede huisvader (huurder), zowel op het vlak van technisch onderhoud, als op het vlak van veiligheid
- de technische en klimatologische toestand van het gebouw en zijn infrastructuur opvolgen en het IVA Facilitair Management betrekken bij herstellingen, wijzigingen of uitbreidingen (zowel tijdens de voorbereiding als tijdens de realisatie)
- de netheid en het in orde zijn van het gebouw en zijn infrastructuur verzekeren
- onderhoudscontracten voorbereiden, onderhandelen en opvolgen
- externe bedrijven, die technische werken uitvoeren, begeleiden en opvolgen
- het museum vertegenwoordigen bij externe contacten in het kader van onderhoud i.s.m. het IVA Facilitair Management
- ondersteuning bieden bij de voorbereiding, de opbouw en de afbraak van tentoonstellingen en evenementen.

De organisatie van de dienst Gebouw, Infrastructuur en Onderhoud is onderverdeeld in kleinere entiteiten, meer bepaald logistiek, onderhoud, schoonmaak en technische dienst. Naast hun dagdagelijkse taken werden onderstaande projecten gezamenlijk gerealiseerd:

- Reorganisatie en opschonen van het magazijn: via een werkgroep werden tal van slapende producten verwijderd uit het magazijn. Om te

vermijden dat herhaling optreedt dient deze oefening jaarlijks herhaald te worden.

- Opvolgen van de milieuriichtlijnen: op regelmatige basis wordt afvalmateriaal conform de milieuriichtlijnen via erkende ophalers gerecycleerd of officieel vernietigd. Het betreft hoofdzakelijk elektrische toestellen, verlichtingsmateriaal, houtproducten, plastic en divers afvalmateriaal.
- Verlichting bunker: naar aanleiding van de tentoonstelling "Voorbeeldige Busten" werd een aangepaste verlichting geïnstalleerd in de bunker.
- Conciërgewoning: de woning van de conciërge werd opnieuw ingericht en verfraaid, meer bepaald vernieuwing van elektriciteit, vloerbekleding en behang.
- Gebouwbeheerssysteem: op het gebouwbeheerssysteem werden bijkomende installaties aangesloten, hetzij klimaatgroepen of luchtgroepen.
- Opmaken certificaat "Energieprestatie publieke gebouwen"

Naast de hierboven beschreven taken zijn in het kader van het Fonds Culturele Infrastructuur (FoCI) en i.s.m. het IVA Facilitair Management volgende dossiers ingediend:

Ingediende dossiers 2008
Aanstellen van een veiligheidscoördinator en inrichten van lokalen "Ruimte anders werken III"
Aanpassen van toegangswegen naar personeelsingang
Aanpassen van hoogspanningsinstallatie
Onderzoek en vervanging van glaspanelen op dak
Diverse technische ingrepen: vervangen van centrifugale ventilator en motor klimaatgroep, herstellen van pompen, circulatiepomp en koeling, Plaatsen van traliewerk op poorten omheining, werken aan de lift, douches,
Herstellen van ketel centrale stookplaats
Diverse veiligheidsprojecten: vervanging toestel camerabewaking, vernieuwing en aanpassing van toegangscontrole, plaatsen van branddetectie woning huisbewaarder
Allerlei zaken als vervangen van gebarsten deurglas en afkoppelen koeler.

Omdat de technische installaties grotendeels verouderd en aan vervanging toe zijn werd in 2004, in samenspraak met het IVA Facilitair Management, gestart met het systematisch oplijsten van de functionele gebreken van deze installaties. Deze inventaris dient voortaan als leidraad voor het plannen van de verbeteringswerken in het kader van het Fonds Culturele Investerings.

Door het uitvallen van verschillende installaties m.b.t. de klimaatbeheersing is het in een groot deel van de tentoonstellingszalen momenteel niet mogelijk om aan de eis van constante omgevingsfactoren (temperatuur en relatieve vochtigheid) te voldoen. Als noodoplossing zijn mobiele luchtbevochtigers aangekocht. Ingrijpende aanpassingswerken dienaangaande krijgen bijgevolg prioriteit. In sommige zalen werd begin 2005 een nieuwe klimaatgroep geplaatst. Tot op heden geeft de werking van de installatie echter geen bevredigend resultaat.

De voornaamste uitgevoerde projecten via FoCI zijn: installatie van een koelgroep, decontaminatiezone asbest en ruimte anders werken I.

5.4.2. Masterplan voor het gebouw

Op 12 januari 2006 ondertekende Bert Anciaux, Vlaams minister van Cultuur, Jeugd, Sport en Brussel de overeenkomst "Masterplan voor het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen, KMSKA".

De toekenning voor het opmaken van het masterplan werd in juli 2006 aan het architectenbureau *Claus en Kaan Architecten* gegeven.

In functie van de uitvoeringstermijn (1 jaar) werd het masterplan in 2007 door de architecten ingediend. Het ontwerp voor de uitvoering van werkzaamheden om dringende redenen (fase 1, dakconstructie en technische installaties) werd in het verleden al toegewezen aan de architecten. Voor de overblijvende werkzaamheden (fase 2) dient er nog een ontwerper aangeduid te worden.

Op 22 december 2008 heeft de Vlaams minister Bert Anciaux de renovatie van het museum, voor de som van 44 miljoen euro, officieel aan de pers en het publiek kenbaar gemaakt.

Voor het publiek gebeurde dit aan de hand van een groots feest "Het KMSKA viert feest", waarop iedereen welkom was. Het museum zal in 2010 of 2011 zijn deuren sluiten voor verbouwing. De heropening is voorzien in 2014.

5.5. Veiligheid, preventie, bewaking en onthaal

De dienst veiligheid, preventie, bewaking en onthaal staat in voor de veiligheid van personen, de collectie en de museuminfrastructuur. Meer concreet waarborgt de dienst de continuïteit van de museale processen en de bescherming van het patrimonium, de medewerkers en de bezoekers van het museum.

5.5.1. Bewaking en onthaal

Het museum is onderverdeeld in onthaal- en bewakingsposten die bemand worden door vergunde bewakers. De continuïteit van de zaalbewaking en het onthaal in de publieke ruimten worden door de erfgoedbewaking aan de hand van een ploegensysteem verzekerd. De erfgoedbewaking wordt aangevuld door kassa- en winkelpersoneel. De hoofderfgoedbewaker neemt de dagelijkse leiding over het toezicht in de tentoonstellingszalen en de andere voor het publiek toegankelijke ruimtes waar en wordt in de dagelijkse organisatie bijgestaan door een adjunct erfgoedbewaker.

De coördinator onthaal en receptie zorgt voor de organisatie en de coördinatie van de dienst. Deze dienst staat in voor het onthaal en de begeleiding van bezoekers, het sleutelbeheer, de crisiscommunicatie, de camerabewaking, de avond- en nachtbewaking en de receptie van goederen van het museum.

De deskundige "beveiliging en bewaking" begeleidt en geeft ondersteuning aan de beveiligingsmedewerkers, geeft veiligheidsadvies en coördineert de uitvoering van beslissingen met betrekking tot veiligheid. Het diensthoofd infrastructuur is het hoofd van de dienst veiligheid, preventie, bewaking en onthaal.

Via het Ministerieel Besluit van 1 februari 2008 werd aan het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen de vergunning verleend voor het organiseren van een interne bewakingsdienst. De vergunning heeft betrekking op het uitoefenen van activiteiten bestaande uit: toezicht op en bescherming van roerende of onroerende goederen; beheer van een eigen alarmcentrale; toezicht op en controle van personen met het oog op het verzekeren van de veiligheid op een al dan niet voor het publiek toegankelijke plaats.

5.5.2. Veiligheid en preventie

Verbeteringen aan de veiligheidsinfrastructuur van het KMSKA worden door de beheerder van het museumgebouw, het IVA Facilitair Management, via de fondsen van het Fonds Culturele Infrastructuur (FoCI) uitgevoerd.

Volgende dossiers werden goedgekeurd maar moeten nog worden uitgevoerd:

- bijplaatsen evacuatiesirenes: de elektronische sirenes zijn onvoldoende in aantal en niet oordeelkundig verdeeld, waardoor het ontruimingssignaal niet op alle plaatsen even duidelijk hoorbaar is;
- centralisatie branddetectie: alle branddetectie moet worden gecentraliseerd op een centrale zodat alle informatie over branddetectie beschikbaar wordt op een systeem.

In 2008 werden volgende organisatorische maatregelen gerealiseerd:

Het intern noodplan werd opgesteld op het niveau van de instelling en is erop gericht de schadelijke gevolgen van een noodsituatie te beperken door het uitwerken van aangepaste materiële en organisatorische maatregelen. Het is gericht om intern zo adequaat mogelijk te reageren op een noodsituatie die ofwel ontstaat in de instelling, ofwel extern ontstaat maar waarbij de instelling betrokken is. Het intern noodplan bevat een aantal organisatorische maatregelen die intern worden genomen in functie van het grootst mogelijke risico, met personen van de instelling zelf als uitvoerders en met inzet van eigen middelen. Het intern noodplan voorziet in het tijdig oproepen van externe hulpdiensten waarmee de afspraken werden gemaakt.

Incidentenrapportage 2008:

2008	jan	feb	mrt	apr	mei	jun	Jul	aug	sep	okt	nov	dec	
Gevaarlijke situatie													0
Technische problemen				1	2	1	1				1	1	7
Vermissing					1								1
Diefstal			1										1
Medische noodsituaties		1	1	2		2		1	1				8
Beschadiging		1				1		1		1			4
Ordeverstoring			1		2								3
Inbraak													0
Brand(alarm)				1			1					1	3
Bommelding													0
Hold up													0
Natuurfenomenen			1				2						3
	0	2	4	4	5	4	4	1	1	2	1	2	30

Uit de analyse van de gerapporteerde incidenten worden preventiemaatregelen volgens de preventiehiërarchie genomen.

Het vernieuwen van de technische installaties tijdens de renovatie van het museum kan het aantal technische problemen verminderen. De uitbreiding van het cameratoezicht en het koppelen van dit toezicht met andere beveiligingssystemen werkt preventief op het aantal beschadigingen.

Het vernieuwen van de klimatisering en de herinrichting van het museum tijdens de renovatie kunnen het aantal medische noodsituaties verminderen.

De eerste zorgen aan de door ongeval of ongesteldheid getroffen personen kan in het museum worden verleend door meerdere personen die een getuigschrift van hulpverlener bezitten.

Op 28 oktober 2008 werd een welzijnsronddgang gehouden. Het betreft hier het jaarlijks werkplaatsbezoek, conform de Codex, titel II, Hoofdstuk I, art.7.

5.5.3. Beveiliging

Verbeteringen aan de beveiligingsinfrastructuur van het KMSKA worden door de beheerder van het museumgebouw, het Agentschap voor Facilitair Management, via de fondsen van het Fonds Culturele Infrastructuur (FoCI) uitgevoerd.

In de nacht van 31 juli 2008 werd het KMSKA getroffen door een blikseminslag. De centrale van het inbraakdetectiesysteem en een communicatiebus van het oude toegangscontrolesysteem werden getroffen. De centrale werd vervangen. Omdat het oude toegangscontrolesysteem onherstelbaar was en er geen wisselstukken meer verkrijgbaar zijn werd geopteerd voor een nieuw systeem.

De gepaste bouwkundige, technische en organisatorische maatregelen om gegevens te beschermen moeten worden genomen.

Er werd in dit kader een dossier ingediend om ICT en videodata te beveiligen. Dit om de veiligheid van de gegevens te waarborgen tegen toevallige of ongeoorloofde vernietiging, tegen toevallig verlies, tegen de wijziging van en/of de toegang tot data. Bovendien moet het KMSKA in het kader van de bewakingswet kunnen beschikken over een beveiligd lokaal waarin de vertrouwelijke gegevens worden bewaard.

5.6. Informatiemanagement

Musea en wetenschappelijke instellingen nemen een vooraanstaande plaats in de hedendaagse kenniseconomie in, waar intellectueel kapitaal de belangrijkste productiefactor is. Zij zijn bij uitstek kennisintensieve organisaties waar het creëren, aanleren, gebruiken en delen van kennis - gebaseerd op het verwerven, opslaan en ontsluiten van informatie - tot de corebusiness behoren. Bovendien zijn zij in hun kennisactiviteit uitdrukkelijk gericht op het publiek. Meer en meer worden musea en wetenschappelijke instellingen kenniscentra waar al dan niet gespecialiseerde klanten informatie en kennis kunnen uitwisselen. Bijgevolg is kennismanagement voor deze organisaties van cruciaal belang met het oog op het behalen van de

strategische doelstellingen, in een sterk concurrentiële wetenschappelijke en recreatieve, omgeving. Als strategisch programma, gesteund door het management, draagt kennismanagement rechtstreeks bij tot de creatie van meerwaarde, kostenbesparing, het sneller op de markt komen met nieuwe producten en sneller adequaat reageren op onvoorziene omstandigheden. Essentiële voorwaarden tot het welslagen van kennismanagement zijn een degelijk en uitgebalanceerd informatiemanagement enerzijds en een sterke en brede ICT-ondersteuning anderzijds. Die zorgen er immers voor dat de razendsnel aangroeiende interne en externe informatieberg betugelbaar blijft en de steeds complexer wordende informatiestromen door beheers- en controlesystemen gekanaliseerd blijven.

Afgelopen jaar werd het ICT-team versterkt met een extra medewerker die enerzijds ingeschakeld werd in de dagelijkse werking en anderzijds de communicatie met de andere afdelingen mee helpt verzorgen.

Net als vorig jaar richtten de activiteiten zich vooral op ICT-ondersteuning en informatiemanagement. Sterke fundamenteen moeten immers een stapsgewijze uitbouw van kennismanagement mogelijk maken. Twee omgevingsfactoren legden afgelopen jaar een extra klemtoon: de voorbereiding van de verzelfstandiging van de instelling en de voorbereiding van het masterplan voor het museumgebouw. Deze factoren zorgden ervoor dat de autonomie van het beheer van de instelling versneld werd en dat de uit te voeren investeringen steeds in het licht van het masterplan voor het museumgebouw beslist dienden te worden.

Zo werd de koppeling van het lokaal netwerk van de Vlaamse overheid met het lokaal netwerk van KMSKA gerealiseerd. Via de site 'Koepel - extranet van de Vlaamse overheid' (VO-net) krijgen voortaan alle personeelsleden uitgebreid toegang tot het intranet van de Vlaamse overheid. Specifieke toepassingen zoals Vlippers (human resources management) en Vlimfin (boekhouding) worden vanaf nu ook via VO-net ontsloten.

In het kader van de verzelfstandiging werden ook de zogenaamde, voorheen centraal beheerde, apparaatskredieten voor ICT definitief afgescheiden. De besteding van die kredieten geschiedt voortaan via VO-net met behulp van een gespecialiseerde applicatie 'Ariba Spend Management' genaamd.

Met het oog op het masterplan voor het museumgebouw, waarbij het museum ontruimd zal moeten worden, werd een barcodeoplossing voor standplaatsregistratie geïmplementeerd in het collectieregistratiesysteem (TMS). Deze toepassing zorgt ervoor dat alle collectiebewegingen (interne en externe verplaatsingen, bruiklenen) systematisch geregistreerd, beheerd en gearhiveerd kunnen worden.

Daarnaast werd ook verder werk gemaakt van de uitbouw van een beeldbeheersysteem. Dit systeem moet op termijn de volledige digitale representatie van de museumcollectie huisvesten. De bestaande beeldbeheerssoftware Portfolio werd met vijf licenties

uitgebreid. De afdeling collectieonderzoek, meer bepaald de medewerkers aan het project 'Rubensonderzoek', en de afdeling collectiebehoud en -beheer - dienst restauratie beschikken ondertussen elk over een volwaardig grafisch werkstation met aangepaste beeldbewerkingssoftware. Omdat de voorbereidingen op de ontruiming van het museum in het kader van het masterplan enerzijds en de collectiecatalogus online anderzijds grote volumes beeldmateriaal genereren werd de serveropslagcapaciteit aanzienlijk opgedreven. Daartoe werd een extra opslagkabinet met performante harde schijven aangekocht en in het netwerk ondergebracht. Als gevolg daarvan werd ook de backupinfrastructuur uitgebreid met een extra tape streamer.

Omdat gedurende de renovatiewerken aan het museumgebouw de personeelsleden en de collectie op verschillende locaties ondergebracht zullen worden werd al gestart met de technologie van virtualisatie van servers. Virtualisatie vereenvoudigt de benodigde hardwareinfrastructuur (omdat meerdere PC's en/of servers op dezelfde hardware draaien) en verhoogt de bereikbaar- en toegankelijkheid van op afstand. Daartoe werd de nodige hardware aangekocht. In een eerste fase zijn enkele kleine maar bedrijfskritische toepassingen ondergebracht op een centrale virtuele server. De bestaande servers zijn ondertussen ook uitgerust met een module voor beheer van op afstand. De mogelijkheid bestaat immers dat tijdens de renovatiewerken de servers in een extern datacenter of op verschillende locaties ondergebracht worden.

Een van de mijlpalen van het vorige werkjaar was de tijdelijke ontruiming (gedurende meerdere maanden) van de serverroom omwille van ingrijpende verbouwwerken. Dit bracht een grote verhuisoperatie van de netwerk-serverinfrastructuur met zich mee. Deze delicate opdracht werd met succes afgewerkt. De downtime bij zowel heen- als terugverhuis werd hierbij tot een minimum herleid. Met deze verhuisoperatie ging ook de herinrichting van het bureau van het ICT-team gepaard.

Een tweede belangrijke mijlpaal was de volledige nieuwe AVM-uitrusting van het auditorium. Voor het eerst werd het auditorium uitgerust met een vaste professionele infrastructuur voor beeld en geluid. Dit project kaderde in de vernieuwing van de publieksinfrastructuur voor de onthaalfunctie. Ook de aankoop en ingebruikname van een netwerkgebaseerd systeem voor 'digital signage' is hier onder te brengen. Met behulp van dit systeem kan op acht grote flatscreens op voorhand geplande informatie op maat met betrekking tot de collectie, de tentoonstellingen en de activiteiten van het museum aan het publiek aangeboden worden. Eveneens in het kader van de vernieuwing van de publieksinfrastructuur is een nieuw betalingsregistratiesysteem in gebruik genomen. Dit systeem (Octopos) is netwerkgebaseerd en geeft online informatie over de verkoopstransacties van zowel de ticketingkassa's als de kassa in de museumshop. Op grond van de onderliggende databank kunnen voortaan bezoekersstatistieken aangemaakt worden.

Tijdens de zomer werd het museumgebouw andermaal getroffen door een blikseminslag die ernstige schade berokkende aan een deel van de basis-netwerkinfrastructuur. De opgelopen schade kon vrij snel

hersteld worden. De recuperatie van de onkosten maakt deel uit van een globaal verzekeringsdossier waarin ook andere schadeclaims met betrekking tot dezelfde blikseminslag behandeld worden.

De beveiliging van het netwerk en in het bijzonder van het emailverkeer werd uitgebreid met de aankoop van een extra softwaremodule voor antispam en een hulpmiddel om de mailboxen van het steeds in aantal groeiende personeelsbestand gecentraliseerd te archiveren.

In het licht van de verzelfstandiging werd de implementatie van het Enterprise Resource Planning (ERP) en Business Process Management (BPM) systeem Exact Synergy / CUBIC-Pro verder uitgewerkt. De modules human resources management (personeelsbeheer), customer relations management (relatiebeheer) en de ontwikkeling van een portaalsite kregen hierbij voorrang. Voor het boekhoudkundige luik van dit systeem werd de integratie van het rekeningstelsel van de Vlaamse Overheid in de zogenaamde back office applicatie aangevat. De bedoeling van de ingebruikname van dit ERP-pakket ligt in het centraal beheren van informatie met betrekking tot alle bedrijfsprocessen waardoor de kwaliteit van de managementinformatie aanzienlijk verbetert. De noodzakelijke investeringen in hard- en software om dit project over de hele instelling uit te rollen werden gedaan.

Het onderhoud van de lokale netwerkinfrastructuur en het onderhoud van de documentaire informatiesystemen (The Museum System voor de collectieregistratie, Brocade voor de bibliotheek, diverse MS-Access-toepassingen, de kassasoftware Octopos) blijven een permanente arbeidsintensieve opdracht.

In samenwerking met een externe partner (The Reference) werd de website van het KMSKA verder uitgebouwd. Zo bestaat voortaan de mogelijkheid om toegang tot beveiligde informatie te verlenen aan geregistreerde gebruikers (bijvoorbeeld: het ter beschikking stellen van persdossiers). De aanpassingen aan de website om tegemoet te komen aan de criteria van het kwaliteitslabel 'Anysurfer' zijn opgestart. AnySurfer is een kwaliteitslabel voor websites die voor iedereen toegankelijk zijn, ook voor mensen met een functiebeperking. Anysurfer bewaakt de toegankelijkheid van websites voor slechtzienden, blinden, ouderen en voor internetgebruikers met motorische en auditieve beperkingen. Het KMSKA beheert en host de eigen website autonoom. De integratie van een collectiecatalogus in de website is in samenwerking met een externe partner (CiT) verder voorbereid. Het ontwerp van de collectiecatalogus online is afgerond en de uitvoering ervan wordt volgend werkjaar gefaseerd aangepakt.

Er werd tevens ondersteuning verleend bij het beheer van het videobewakingssysteem met opslag van de gegevens op harde schijf alsook bij de systemen voor toegangscontrole en tijdsregistratie.

Publicaties:

Collection development and management in the art library of the Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen / Dieter Lampens,

Ingrid de Pourcq, Peter Rogiest

In : Art Libraries Journal, Special issue 'Art libraries and art librarianship in Flanders', 2008, vol. 33, nr. 3, p. 12 - 19 (ISSN 0307 4722).

6. De Vrienden van het KMSKA

In 2008 ontvingen de leden van de vzw Vrienden van het KMSKA drie keer een 'Nieuws voor de Vrienden' met telkens het aanbod aan geplande activiteiten.

De leden ontvingen ook 4 maal de Museumkrant met uitgebreidere informatie over de activiteiten in het Museum zelf.

Het activiteitenprogramma omvatte in- of rondleidingen tot/in de tentoonstellingen *Jan Cox. Profiel van een kunstenaarschap, Voorbeeldige busten. Het borstbeeld in de Nederlanden 1600-1800* en *Kunst in getallen* - 4 themarondleidingen tijdens de Kermisweek. Het jaarlijkse museumontbijt werd in 2008 gevolgd door de voorstelling *De Schreeuw van Ensor* door Geert Vermeulen (Oceaan vzw).

Zes uitstappen -bezoek aan De Pont (Tilburg), Singer Museum (Laren), Folon Stichting (Terhulpen), Fort Napoleon en PMMK (Oostende), PMCP en Groeningemuseum (Brugge) en Terracotta Leger van Xi'an (Maaseik)-vulden het activiteitenprogramma aan.

In het kader van de Vlaamsekunstcollectie nodigden de collega-Vrienden van de Stedelijke Musea Brugge en het MSK Gent ons uit voor *Piranesi* in Gent en *Stradanus, hofkunstenaar van de Medici* in Brugge. De collega-Vrienden werden op hun beurt in het KMSKA ontvangen voor een bezoek aan de tentoonstelling over Jan Cox.

Het jaarlijks diner stond ook in het teken van de tentoonstelling rond Jan Cox. De heer Jean-Pierre Rondas gaf een voordracht gevolgd door een exclusief wandeldiner dat verzorgd werd door chef Bart De Pooter van restaurant De Pastorale.

In het totaal werden 19 dagen van activiteiten georganiseerd waaraan 620 personen deelnamen.

De vereniging schonk in 2008 het bedrag van € 60.000 aan het museum als bijdrage voor de aankoop van het schilderij ***Apollo en Artemis doden de zonen en dochters van Niobe*** van Jan Boeckhorst.

De dagelijkse werking werd verricht door het secretariaat van de Vrienden, met name door een secretaresse (50%) en een structurele vrijwilligster.

Het Museum kon ook steeds beroep doen op een groep trouwe vrijwilligers die zich hebben ingezet voor verschillende taken.

BIJLAGE 1: LIJST ARTIKELS OVER KMSKA IN DE PERS

Datum	Medium	Titel	Onderwerp
01-jan-08	50+ Lifestyle (nl)	Musea	Vaste Collectie
01-jan-08	Jaarboek musea en erfgoed a'pen	KMSKA	Vaste collectie
01-jan-08	13 magazine	Wat hangt er bij u? Kunst op het werk	Varia
01-jan-08	La Revue Générale	Lettre de Flandre	Presentaties
02-jan-08	De Standaard	Expo 2008	Tentoonstellingen
04-jan-08	Le Soir	Jan Cox	Tentoonstellingen
04-jan-08	De Morgen	Kunst kan concurreren met YouTube	Bezoekerscijfers
04-jan-08	Gazet van Antwerpen	Primitieven zorgen voor topjaar	Bezoekerscijfers
05-jan-08	De Tijd	Toppers in 2008	Tentoonstellingen
05-jan-08	De Standaard	Symbolen in de steek gelaten Museum van Antwerpen trekt 155000 bezoekers	Cultuurbeleid
05-jan-08	De Standaard		Bezoekerscijfers 2007
05-jan-08	De Nieuwe Gazet	KMSKA: 155000 bezoekers in 2007	Bezoekerscijfers 2007
07-jan-08	Belga	Anciaux stelt consolidatie huidige Grote Cultuurin	Cultuurbeleid
07-jan-08	Het Nieuwsblad	Topjaar KMSKA dankzij Vlaamse Primitieven	Bezoekerscijfers
08-jan-08	De Tijd	Meer geld voor grote Vlaamse instellingen	Cultuurbeleid
08-jan-08	De Standaard	Extra geld voor grandeur	Cultuurbeleid
08-jan-08	Gazet van Antwerpen	Anciaux pompt meer geld in Antwerpen	Cultuurbeleid
09-jan-08	Het Nieuwsblad	Naar museum voor 1 euro	Cultuurbeleid
09-jan-08	Zone 03	Agenda	Prentenkabinet
09-jan-08	Zone 03	Agenda	Presentatie
09-jan-08	Knack	De schatten van Vlaanderen	Cultuurbeleid
10-jan-08	Gazet van Antwerpen	Solden in museumland	Cultuurbeleid
11-jan-08	Het Nieuwsblad	Gentse musea verdubbelen prijzen	Cultuurbeleid
12-jan-08	www.telegraph.co.uk	Antwerp: going green	Vaste Collectie
14-jan-08	Gazet van Antwerpen	"Ik heb een passie voor Antwerpen"	Varia
17-jan-08	The Bulletin	Reviving the glory of Rubens	Presentaties
18-jan-08	Het Nieuwsblad	Musea vinden 4 euro goedkoop genoeg Vlaanderen promoten in binnen- en buitenland	Cultuurbeleid
18-jan-08	Travel Magazine		VKC
18-jan-08	Het Nieuwsblad	Zingende zussen op zondag	Evenementen
19-jan-08	Het Nieuwsblad	Kunst/Antwerpen rubens doorgelicht	Presentaties
23-jan-08	Tertio III	Losse fragmenten aan elkaar rijgen	Publicaties
23-jan-08	Zone 03	Rubens doorgelicht	Presentaties
24-jan-08	(H)Art	Edito	Cultuurbeleid
24-jan-08	(H)Art	De kunstinstelling als 'common place'	Cultuurbeleid
24-jan-08	Het Nieuwsblad	Recordjaar voor Middelheim	Bezoekerscijfers
24-jan-08	De Standaard	Spanje dol op Antwerpen	Bezoekerscijfers
25-jan-08	Het Nieuwsblad	Uit warme was gekneed	Publicaties
25-jan-08	De Standaard	Uit warme was gekneed	Publicaties
25-jan-08	'De Bond' Extra bijlage	Krokuskriebels	Educatie
26-jan-08	Gazet van Antwerpen	'Ich bin ein Antwerpenaar'	Presentaties
28-jan-08	Gazet van Antwerpen	Dick Matena maakt Kaasexpo in KMSKA	Presentaties
01-feb-08	Vrouw (Markant)	Vrouw selecteerde voor jou... Jan Cox	Tentoonstellingen

01-feb-08	Art Expo	Jan Cox	Tentoonstellingen
01-feb-08	The Sunday Times Travel Magazine	Europe's diamond city is sparkling	Vaste Collectie
01-feb-08	Bozar Magazine	Wallonië, de verrassende droom van Laurent Busine	VKC
01-feb-08	Klasse	Jan Cox, Odysse van een schilder	Tentoonstellingen
04-feb-08	Gazet van Antwerpen	"Ik geef Piaf een Antwerps tintje"	Varia
05-feb-08	Gazet van Antwerpen	De agenda van Kris de Bruyne	Varia
06-feb-08	Belga	Website Vlaamse Kunstcollectie breidt uit	VKC
06-feb-08	Belga	Collection d'art flamande: un catalogue en ligne d	VKC
07-feb-08	De Morgen	Site Vlaamse Kunstcollecties volgt onderzoek op de	VKC
07-feb-08	De Standaard	Vlaamse kunstcollectie groeit op internet	VKC
08-feb-08	Tour Hebdo	Escapade en Thalys	Vaste Collectie
09-feb-08	Het Laatste Nieuws	Internetcollectie Groeningemuseum ook in het Engels	VKC
09-feb-08	De Morgen	Zelfs het telefoonboek is te verstrippen	Presentaties
11-feb-08	Steps City Magazine	Nottebohm-Lezing	Tentoonstelling
13-feb-08	Gentleman (nl)	Jann Cox, een kunstenaarsprofiel	Tentoonstellingen
13-feb-08	Gentleman (fr)	Jan Cox, un profil d'artiste	Tentoonstellingen
13-feb-08	De Morgen	Stripvoorstelling "Kaas"	Presentaties
13-feb-08	Knack	Pas geverfd: Rubens schittert weer, met dank aan T	Presentaties
13-feb-08	Knack	Vlaamse schilders online	VKC
13-feb-08	Gazet van Antwerpen	"Het wachten is op Kaas on ice"	Presentaties
14-feb-08	Gazet van Antwerpen	Antwerpen krijgt een Kaasmuur	Presentaties
14-feb-08	De Nieuwe Gazet	'Kaas' van Elsschot als strip	Presentaties
15-feb-08	De Tijd	Alle beetjes helpen om budget Muhka op te krikken	Cultuurbeleid
15-feb-08	De Standaard der letteren	Ik ben een erg getalenteerd bewonderaar	Presentaties
20-feb-08	Zone 03	Agenda	Educatie
20-feb-08	Zone 03	Agenda	Prentenkabinet
21-feb-08	De Streekkrant	Schilderkunst op het net	VKC
21-feb-08	De Weekkrant	Schilderkunst op het net	VKC
26-feb-08	De Standaard	Ondergang van een kaashandelaar	Presentaties
27-feb-08	Gazet van Antwerpen	Hemel voor boekenwurmpjes	Presentaties
27-feb-08	Het Nieuwsblad	Antwerpen Elsschotstad	Presentaties
28-feb-08	Gazet van Antwerpen	Niet te missen: Lint: De schreeuw van Ensor	Educatie
29-feb-08	Het Nieuwsblad	De schat van anderen	Vaste Collectie
29-feb-08	De Standaard (der Letteren)	We lezen meteen het bordje	Presentaties
29-feb-08	De Standaard	De schat van de anderen	Vaste Collectie
29-feb-08	Het Nieuwsblad	Rubens doorgelicht	Presentaties
01-mrt-08	Thalyscope	Jan Cox	Tentoonstellingen
01-mrt-08	Arts Antiques Auctions (nl)	Online musea	VKC
01-mrt-08	Het vrije woord (human. Vrijz. Beweging)	Edito	Tentoonstellingen
01-mrt-08	Arts Antiques Auctions (fr)	Jan Cox Uomo Universale	Tentoonstellingen
01-mrt-08	Arts Antiques Auctions (nl)	Jan Cox Uomo universale	Tentoonstellingen

01-mrt-08	Septentrion Antwerpsche tijdinghen (gidsenverenigingen)	Jan Fabre Hôte du musée de louvre	Varia
01-mrt-08	Het Spoor	De bouwgeschiedenis van het museum	Prentenkabinet
01-mrt-08	Atelier	Vlaamse Kunstcollectie	VKC
01-mrt-08	Kunstletter(s)	Jan Cox	Tentoonstellingen
01-mrt-08	L'Eventail	Jan Cox, een kunstenaarsprofiel	Tentoonstellingen
01-mrt-08	Kreo	Jan Cox	Tentoonstellingen
01-mrt-08	Okra Magazine	Agenda Antwerpen: Jan Cox	Tentoonstellingen
01-mrt-08	Het Nieuwsblad	Uitjes: Jan Cox	Tentoonstellingen
05-mrt-08	De Morgen	Hoe meer geld je hebt, hoe meer je opdoet	Educatie
05-mrt-08	Flanders Today	Kijk uit naar...	Tentoonstellingen
06-mrt-08	(H)Art	Talking Dutch; kunst	VKC
08-mrt-08	Gazet van Antwerpen	Orpheus in de kunstwereld	Tentoonstellingen
10-mrt-08	De Morgen	En volgend weekend? Kunstenaars bezetten Antwerps Museum voor HK	Tentoonstellingen
12-mrt-08	www.ugent.be	Ugent-professor curator van tentoonstelling over	Varia
12-mrt-08	Focuc Knack	Dingen die u deze week niet mag missen	Tentoonstellingen
12-mrt-08	Knack	Antennes in de kosmos	Varia
13-mrt-08	www.Den Brabo (Antwerpse webkrant)	Jan Cox profiel van een kunstenaarschap	Tentoonstellingen
14-mrt-08	Het Laatste Nieuws	De Vlaamse kunstcollectie via internet	VKC
14-mrt-08	De Morgen	Schilderen als opperste vrijheid	Tentoonstellingen
14-mrt-08	www.cultuurweb.be	Jan Cox: Antwerpen Tentoonstelling Jan Cox opent in Antwerpen	Tentoonstellingen
14-mrt-08	www.knack.be	De modern-klassieke kunst van Jan Cox	Tentoonstellingen
14-mrt-08	Het Nieuwsblad	Gedreven schilder Jan Cox krijgt overzicht in KMSK	Tentoonstellingen
14-mrt-08	Gazet van Antwerpen www.deredactie.be (vrt website)	Hoop en woede in de kunst van Jan Cox	Tentoonstellingen
15-mrt-08	De(n) Antwerpenaar	Jan Cox in het KMSKA	Tentoonstellingen
15-mrt-08	De(n) Antwerpenaar	'Kaas' volgens Dick Matena	Presentaties
15-mrt-08	Klara.be	Ja Cox is terug	Tentoonstellingen
15-mrt-08	Gazet van Antwerpen	5 tips: uit weekend	Tentoonstellingen
15-mrt-08	De Tijd	Schilderen tegen het noodlot	Tentoonstellingen
15-mrt-08	Het Nieuwsblad	Cox in profiel	Tentoonstellingen
18-mrt-08	Gazet van Antwerpen	"Toren stapelt geen vier musea op elkaar"	Varia
18-mrt-08	De Standaard	De eeuwige strijd tussen strips en kunst	Presentaties
19-mrt-08	Zone 03	'Een schilder op zoek naar waarheid'	Tentoonstellingen
19-mrt-08	De Standaard	Meester van de melancholie	Tentoonstellingen
19-mrt-08	Gazet van Antwerpen	Laatste feestje voor het gordijn neergaat	Varia
19-mrt-08	Belga	Al 2,718 beelden van kunstwerken op Vlaamse digita	Vaste Collectie
19-mrt-08	De Morgen	Breekbare schoonheid, broze hoop	Tentoonstellingen
20-mrt-08	Gazet van Antwerpen	"Hij ging als schilder de uitdaging niet aan"	Tentoonstellingen
21-mrt-08	Het Nieuwsblad	Leren kijken naar kunst	Presentaties
21-mrt-08	Gazet van Antwerpen	Kijk je ogen uit in het museum Joke van Leeuwen wil gedicht van Claus in Antwerps	Presentaties
21-mrt-08	Gazet van Antwerpen	International exhibitions diary: Belgium	Presentaties
21-mrt-08	Hermitage	Jan Cox	Varia
21-mrt-08	Courant	Jan Cox	Tentoonstellingen
21-mrt-08	Het Volk	Leren kijken naar kunst	Presentatie

22-mrt-08	VPRO Gids	Antwerps apart: Jan Cox (film canvas)	Tentoonstellingen
22-mrt-08	Het Nieuwsblad	Tien paastips voor Antwerpse kinderen	Educatie
22-mrt-08	De Tijd	Waar naartoe: Leren kijken naar kunst	Presentaties
23-mrt-08	De Zondag	Musea op kindermaat	Educatie
25-mrt-08	Gazet van Antwerpen	Schatten om te ontdekken	Vaste Collectie
26-mrt-08	De Standaard	Expo: Top drie (2. Jan Cox)	Tentoonstellingen
26-mrt-08	De Standaard	Expo: Top 3	Tentoonstellingen
27-mrt-08	(H)Art	De vele gezichten van Cox	Tentoonstellingen
27-mrt-08	The Bulletin	Jan Cox	Tentoonstellingen
28-mrt-08	Het Laatste Nieuws	Jan Cox. De weg van een kunstenaar Genomineerden Museumprijs 2008 bekend	Tentoonstellingen
28-mrt-08	Belga	Anciaux trekt 70 miljoen euro uit voor KMSKA	Varia
29-mrt-08	Gazet van Antwerpen		Sluiting KMSKA
29-mrt-08	Het Nieuwsblad Online	'Regen? Voor ons is dat juist goed!'	Presentaties
29-mrt-08	De Tijd	Elsschot verstript	Presentaties
29-mrt-08	Gazet van Antwerpen	Tips voor het weekend: Dick Matena	Presentaties
31-mrt-08	Gazet van Antwerpen	Elsschots Antwerpen aan de museumwand	Presentaties
31-mrt-08	De Standaard	KMSKA krijgt 70 miljoen van Anciaux KMSKA krijgt 70 miljoen euro van Anciaux	Sluiting KMSKA
31-mrt-08	Het Nieuwsblad	70 miljoen euro voor renovatie Museum voor Schone	Sluiting KMSKA
01-apr-08	De Nieuwe Gazet		Sluiting KMSKA
01-apr-08	Milo	Jan Cox: Kunst- en eigenzinnig	Tentoonstellingen
01-apr-08	Filmmagie	Newsfront: Jan Cox, a painter's Odyssey	Tentoonstellingen
01-apr-08	Kreo	Tot 29/06 - Antwerpen	Presentaties
01-apr-08	De(n) Antwerpenaar	Een halve hond heel denken	Presentaties
01-apr-08	Het Laatste Nieuws	70 miljoen euro voor renovatie Museum voor Schone	Sluiting KMSKA
01-apr-08	ArtExpo	Agenda	Tentoonstellingen
01-apr-08	Openbaar kunstbezit Vlaanderen	Jan Cox Profiel van een kunstenaarschap	Tentoonstellingen
01-apr-08	Encore	Menselijke emoties maken stabat mater populair	Vaste Collectie
02-apr-08	Zone 03	Halve Hond	Presentaties
02-apr-08	Zone 03	Musea in de zone: advertentie	Tentoonstellingen
02-apr-08	Zone 03	Halve Hond	Presentaties
02-apr-08	Flanders Today	Face of Flanders	Tentoonstellingen
02-apr-08	La Libre Belgique	Cox en stock	Tentoonstellingen
02-apr-08	Knack	Strip is een schone kunst	Presentaties
03-apr-08	De Tijd	Tekenaar regisseert meesterlijk romanpersonages	Presentaties
04-apr-08	Het Nieuwsblad	De mens Socrates achterna	Tentoonstellingen
04-apr-08	De Standaard	De mens Socrates achterna	Tentoonstellingen
05-apr-08	De Tijd	Uitstap: Bouwhistorie KMSKA	Prentenkabinet
09-apr-08	De Morgen	Elsschots 'Kaas' in het museum	Presentaties
09-apr-08	Gentleman (fr)	Anvers: Jan Cox	Tentoonstellingen
09-apr-08	Gentleman (nl)	Jan Cox	Tentoonstellingen
09-apr-08	Flanders Today	Editor's Choice: Kaas	Presentaties
11-apr-08	Artsenkrant	De picturale odyssea van Jan Cox	Tentoonstellingen
12-apr-08	Gazet van Antwerpen	Een blik in de toekomst	Educatie
12-apr-08	De Standaard	Op zoek naar het leven zoals het was	Educatie

15-apr-08	Brochure Stad Antwerpen	Zet je zinnen op kunst	Educatie
16-apr-08	't Pallieterke	Elsschot en Borms beter in beeld	Presentaties
18-apr-08	Het Nieuwsblad	Theater in het museum	Educatie
18-apr-08	De Bond	Een speelse cursus kijken	Presentaties
18-apr-08	Het Volk	Theater in het museum	Educatie
20-apr-08	The New York Times	Antwerp's Discreet Treasury of Art	Vaste Collectie
21-apr-08	Steps city magazine	Jan Cox, profiel van een kunstenaarschap	Tentoonstellingen
30-apr-08	Knack Online	KMSK Antwerpen krijgt schilderij van Jan Cox	Tentoonstellingen
30-apr-08	Gazet van Antwerpen	Groen in 't stad	Varia
30-apr-08	De Morgen	Koninklijk Museum voor Schone Kunsten krijgt schil	Tentoonstellingen
30-apr-08	Zone 03	Verborgten Schatten	VKC
30-apr-08	Zone 03	Take the money and run	Varia
30-apr-08	Zone 03	Ziel op doek: Jan Cox, een kunstenaarsprofiel	Tentoonstellingen
30-apr-08	Zone 03	'Talent is van niets iets maken'	Presentaties
30-apr-08	Tento.be	Adriaan Raemdonck schenkt 'De dood van Socrates'	Tentoonstellingen
30-apr-08	Gazet van Antwerpen	KMSKA krijgt sleutelwerk Jan Cox	Tentoonstellingen
01-mei-08	Rekto:verso Online	De warmte van het postmodernisme	Tentoonstellingen
01-mei-08	Het Spoor	Spoorslags: Jan Cox	Tentoonstellingen
01-mei-08	Revue Générale	Une Vie Une Oeuvre	Tentoonstellingen
01-mei-08	Het Spoor	Willem Elsschot, Kaas	Presentaties
01-mei-08	Het Spoor	Jan Cox	Tentoonstellingen
01-mei-08	Rekto Verso (magazine)	De warmte van het postmodernisme	Tentoonstellingen
01-mei-08	Het Spoor	Spoorslags: Willem Elsschot, Kaas	Presentaties
01-mei-08	Kreo	De complexe wereld van Jan Cox	Tentoonstellingen
02-mei-08	De Standaard	Museum krijgt schilderij van Jan Cox	Tentoonstellingen
05-mei-08	Steps City Magazine	Kijkroute kijkroute	Presentaties
05-mei-08	Steps City Magazine	Museum vol kaas	Presentaties
05-mei-08	Steps city magazine	Bouwgeschiedenis	Prentenkabinet
07-mei-08	Knack	Lezen op zondag met Rubens Ensor en de Gouden Uil	Evenementen
07-mei-08	Zone 03 Online	In het prentenkabinet: De bouwgeschiedenis van het	Prentenkabinet
08-mei-08	Les Cahiers de la Semaine	Irruption colorique	Tentoonstellingen
09-mei-08	Gazet van Antwerpen	Vier expo's voor de prijs van één in KMSKA	Prentenkabinet
09-mei-08	Gazet van Antwerpen	Vier expo's voor de prijs van één in KMSKA	presentaties
09-mei-08	Gazet van Antwerpen	Vier expo's voor de prijs van één in KMSKA	Tentoonstellingen
14-mei-08	La Libre Belgique	L'Academia Belgica aidée par Suez	Tentoonstellingen
14-mei-08	OKV nieuwsbrief	Tentoonstelling Jan Cox in het KMSKA	Tentoonstellingen
15-mei-08	De Morgen	Elsschotdag met gratis boek	Evenementen
19-mei-08	Steps City Magazine	Schilder Jan Cox	Tentoonstellingen
20-mei-08	www.crooze.fm	Agenda: Jan Cox	Tentoonstellingen
20-mei-08	website Apen.be	Jan Cox in Museum voor Schone Kunsten	Tentoonstellingen
21-mei-08	Gentlemen (fr)	Jan Cox, un profil d'artiste	Tentoonstellingen
21-mei-08	Knack	Expo: tragisch bewustzijn; De mythe van Jan Cox	Tentoonstellingen
21-mei-08	Gentlemen (nl)	Jan Cox, een kunstenaarsprofiel	Tentoonstellingen

22-mei-08	Knack.be	Expo: Jan Cox: Profiel van een kunstenaarschap	Tentoonstellingen
23-mei-08	Belga	KMSKA neemt het werk van Peter Paul Rubens onder	Presentaties
23-mei-08	Belga (fr)	Un musée anversoïso va examiner à la loupe les oeuv	Presentaties
24-mei-08	De Tijd	Peter Paul Rubens	Presentaties
26-mei-08	De Morgen	Boekenwurmen	Presentaties
27-mei-08	Gazet van Antwerpen	Kunstkamer wil binnen twee jaar resultaten	Vaste Collectie
01-jun-08	Goed Gevoel	Willem Elsschot verstript	Presentaties
01-jun-08	Faro	Het effect van 1 euro	Cultuurbeleid
01-jun-08	De(n) Antwerpenaar	't Stad in: Nocturne Jan Cox	Tentoonstellingen
02-jun-08	Ondernemers Antwerpen	Kunstkamer: de interactie tussen kunst en economie	Vaste Collectie
04-jun-08	De Morgen	De zwarte man aan de zee	Vaste Collectie
05-jun-08	De Morgen	Hans Memling gaat onder de scanner	Vaste Collectie
05-jun-08	Gazet van Antwerpen	Universiteit Antwerpen bestraalt Hans Memling	Vaste Collectie
05-jun-08	De Nieuwe Gazet	Drieluik Hans Memling onderzocht	Vaste Collectie
11-jun-08	Zone 03	Agenda: Jan Cox	Tentoonstellingen
11-jun-08	Zone 03	Agenda: In het prentenkabinet	Prentenkabinet
14-jun-08	De Morgen	Vieze bruine smurrie wordt glanzend groen brokaat	Vaste Collectie
15-jun-08	De(n) Antwerpenaar	Willem Elsschot wordt stripfiguur	Presentaties
16-jun-08	Steps City Magazine	Hangen in 't stad	Varia
16-jun-08	De Nieuwe Gazet	Zuid-Franse sfeer aan het museum	Varia
17-jun-08	Gazet van Antwerpen	Met 35 zomertelers is de vakantie zo voorbij	Educatie
20-jun-08	De Morgen	Boek over Fabre in Antwerpen en Parijs	Vaste Collectie
20-jun-08	Gazet van Antwerpen	Louvre koopt Jan Fabre aan	Vaste Collectie
23-jun-08	Het Nieuwsblad	Herentals: Fraikin	Tentoonstellingen
24-jun-08	De Standaard	Terrorist in het Louvre	Vaste Collectie
24-jun-08	La Libre Belgique	Jan Fabre face aux maîtres anciens	Vaste Collectie
25-jun-08	Zone 03	In het prentenkabinet	Prentenkabinet
25-jun-08	Het Nieuwsblad	Een molen met een raket naast het museum	Evenementen
28-jun-08	Gazet van Antwerpen	Herentals: Fraikin naar Antwerpen	Tentoonstellingen
29-jun-08	De Zondag	Jongeren kunnen jaar lang voor 1 euro naar musea	Evenementen
30-jun-08	Gazet van Antwerpen	Antwerpen is groots	Presentaties
30-jun-08	Gazet van Antwerpen	Voor 1euro naar 23 erkende musea	Evenementen
30-jun-08	Het Nieuwsblad	Nog 8700 tickets voor Zomer van Antwerpen	Evenementen
30-jun-08	Metro (nl)	Jongeren voor €1 naar musea	Evenementen
30-jun-08	De Nieuwe Gazet	Magische Molen aan Museum	Evenementen
01-jul-08	De(n) Antwerpenaar	Ontdek schatten tijdens de Museumnacht	Evenementen
01-jul-08	Voka-tribune	Interactie tussen kunst en economie aansturen	Cultuurbeleid
01-jul-08	Twenty Two	Art: kunsttocht op 't Zuid	Vaste collectie
01-jul-08	Gazet van Antwerpen	KMSKA viert één-euro-campagne	Evenementen
04-jul-08	Het Nieuwsblad	Asbest in Koninklijk Museum voor Schone Kunsten	Varia

04-jul-08	De Standaard	Asbest in dak van Antwerps museum	Varia
04-jul-08	Metr (nl)	Naar het museum voor maar €1	Evenementen
10-jul-08	(H)Art	Praten met kunstenaars? Nooit!	Vaste Collectie
14-jul-08	Gazet van Antwerpen	Koekenstad in vogelvlucht	Varia
16-jul-08	Belga	Vlaanderen koopt schilderij van Adriaen Brouwer	Cultuurbeleid
17-jul-08	De Standaard	Vlaanderen koopt Brouwer	Cultuurbeleid
17-jul-08	Het Nieuwsblad	Antwerpen krijgt er topkunstwerk bij	Cultuurbeleid
17-jul-08	De Morgen	Adriaen Brouwer komt terug thuis	Cultuurbeleid
17-jul-08	De Tijd	De Wijde Wereld	Cultuurbeleid
17-jul-08	Het Laatste Nieuws	Intussen... Anciaux onthult werk van Brouwer	Cultuurbeleid
17-jul-08	Gazet van Antwerpen	Dronkenlap kost fortuin	Cultuurbeleid
18-jul-08	De Standaard	Schilderij van Adriaen Brouwer is en blijft goede	Cultuurbeleid
18-jul-08	De Standaard	Paneel Brouwer slaat twee keer record	Cultuurbeleid
18-jul-08	Het Laatste Nieuws	383,740 euro meer 'voor de zekerheid'	Cultuurbeleid
18-jul-08	Le Soir	Cet Adriaen Brouwer	Cultuurbeleid
19-jul-08	Gazet van Antwerpen	Tien om te zien (niet om te stelen)	Vaste Collectie
19-jul-08	De Morgen	Topstuk komt pas na lange reeks blunders in Vlaams	Cultuurbeleid
19-jul-08	De Morgen	Drink een pint en check uw mails op het terras	Varia
22-jul-08	La Libre Belgique	La Flandre protège ses oeuvres	Cultuurbeleid
23-jul-08	Het Laatste Nieuws	Omstreden schilderij lokt veel volk in KMSK	Cultuurbeleid
28-jul-08	Nrc boeken.nl	Ik ben een sloper die nieuwe dingen maakt	Presentaties
30-jul-08	Knack	'En je weet niet wat het opbrengt, hè?	Cultuurbeleid
01-aug-08	Nederbelgisch Magazine	Artistiek genieten in Noord en Zuid	Vaste Collectie
01-aug-08	Omtrent (cultuurmagazine davidsfonds)	Een permanent verbazende collectie (advertentie)	Vaste Collectie
01-aug-08	Ons Erfdeel	Nog een halve hond	Presentaties
01-aug-08	Goed Gevoel	Antwerp by night - 16 augustus	Evenementen
01-aug-08	Oog (Rijksmuseum)	Iedereen beroemd	Tentoonstellingen
01-aug-08	OKV	Restauratie met engelengeduld	Vaste collectie
06-aug-08	Knack	De staart schudt met de hond	Cultuurbeleid
06-aug-08	Netevents.be	Découvrez des trésors inconnus durant la Nuit des	Evenementen
06-aug-08	Netevents.be	Ontdek ongekende schatten tijdens Museumnacht	Evenementen
13-aug-08	Flanders Today	Editor's Notes	Evenementen
14-aug-08	Gazet van Antwerpen	Schattenjacht op de Museumnacht	Evenementen
17-aug-08	Belga	Antwerpse Museumnacht "daverend succes"	Evenementen
18-aug-08	Gazet van Antwerpen	Museumnacht wordt cultuurklassieker	Evenementen
18-aug-08	Belga	Antwerpse Museumnacht lokte bijna 36500 bezoekers	Evenementen
18-aug-08	Het Nieuwsblad	Overrompeling voor musea bij nacht	Evenementen
18-aug-08	Het Laatste Nieuws	Museumnacht: 30,000 bezoekers	Evenementen
19-aug-08	Gazet van Antwerpen	Museumnacht lokte 36500 mensen	Evenementen

20-aug-08	Gentleman (nl)	Agenda	Tentoonstellingen
21-aug-08	Het Nieuwsblad	Was u hier al?	Varia
26-aug-08	De Morgen	Antwerpen opent nieuw kunstseizoen feestelijk	Evenementen
27-aug-08	De Morgen	Vlaanderen koopt vroeg meesterwerk van James Ensor	Cultuurbeleid
27-aug-08	De Standaard	Topstuk toont minder bekende kant van Ensor	Cultuurbeleid
27-aug-08	Het Nieuwsblad	Vlaanderen koopt duurste schilderij ooit	Cultuurbeleid
27-aug-08	De Standaard	Vlaanderen koopt topwerk van James Ensor	Cultuurbeleid
27-aug-08	Gazet van Antwerpen	Dit keer vrezen we geen polemieken	Cultuurbeleid
27-aug-08	De Gentenaar	Museum pronkt met Ensor	Cultuurbeleid
29-aug-08	De Standaard	Expo	Tentoonstellingen
01-sep-08	Onafh. Museumtijdschrift	Kop en schouders	Tentoonstellingen
01-sep-08	Faro	Topstukken en sleutelwerken	Cultuurbeleid
01-sep-08	Klasse	Uit volle buste	Educatie
01-sep-08	Faro	Opinies topstukkendecreet	Cultuurbeleid
03-sep-08	Weekend Knack	Vlaams Meesterschap	Varia
06-sep-08	Gazet van Antwerpen	5 tips uit weekend	Tentoonstellingen
10-sep-08	Flanders Today	Antwerp Art weekend	Evenementen
10-sep-08	Flanders Today	Portrait Busts in the Low Countries	Tentoonstellingen
10-sep-08	De Standaard	Happening Eén kaartje voor 4 musea	Evenementen
11-sep-08	Th Bulletin	Antwerp Art weekend	Evenementen
11-sep-08	Archeonet.be	Voorbeeldige busten	Tentoonstellingen
11-sep-08	De Standaard	De comeback van het borstbeeld	Tentoonstellingen
11-sep-08	(H)art	Welkom op Antwerp Art	Evenementen
11-sep-08	(H)Art	Antwerp Sculpture Show op de zuiderdokken	Tentoonstellingen
11-sep-08	(H)Art	Edito	Evenementen
11-sep-08	(H)art	Chaos versus ordening	Presentaties
11-sep-08	(H)art	Galerie Van der Mieden	Presentaties
12-sep-08	www.erfgoedcelantwerpen.be	Voorbeeldige busten	Tentoonstellingen
12-sep-08	www.codart.nl	Voorbeeldige busten	Tentoonstellingen
12-sep-08	Zone 03	Voorbeeldige busten	Tentoonstellingen
12-sep-08	ccberchem.be	Voorbeeldige busten	Tentoonstellingen
12-sep-08	De Morgen	Voorbeeldige busten	Tentoonstellingen
12-sep-08	Gazet van Antwerpen	Busten pronken in atoomkelder	Tentoonstellingen
13-sep-08	Gazet van Antwerpen	5 tips Uit weekend	Evenementen
19-sep-08	Belga	Diverse kunstwerken van van der Weyden worden gerestaureerd	Vaste Collectie
20-sep-08	Gazet van Antwerpen	Vijf om te zuiderzinnen	Evenementen
20-sep-08	Gazet van Antwerpen	Antwerpen krijgt eindelijk zijn congrescentrum	Cultuurbeleid
22-sep-08	Het Nieuwsblad	Voetgangers een dag koning	Evenementen
22-sep-08	Gazet van Antwerpen	Zuiderzinnen mé iel Aentwaerpe!	Evenementen
22-sep-08	Gazet van Antwerpen	Koekenstad in vogelvlucht	Varia

23-sep-08	De Tijd	Het borstbeeld in ere hersteld	Tentoonstellingen
23-sep-08	Humo	Humo selecteert: het beste van de week	Tentoonstellingen
24-sep-08	Le Soir	L'ennui distingué du buste modèle	Tentoonstellingen
24-sep-08	Knack	Knappe koppen	Tentoonstellingen
24-sep-08	Zone 03	Musea in de zone (advertentie)	Tentoonstellingen
24-sep-08	Zone 03	De najaarsexpo's	Tentoonstellingen
26-sep-08	Pink Ribbon	Evenementen; Roze strikken	Educatie
27-sep-08	Het Belanfg van Limburg	Kunst voor het grote publiek	Evenementen
01-okt-08	De(n) Antwerpenaar	Voorbeeldige busten in het KMSKA	Tentoonstellingen
01-okt-08	Milo	Ontdek de rubens in jezelf	Educatie
01-okt-08	Plus Woman	City Chique	Vaste Collectie
01-okt-08	De(n) Antwerpenaar	Programma Quinzaine Française	Vaste Collectie
01-okt-08	Art Fund Tours 2009	Flemish Art & Architecture	Vaste Collectie
01-okt-08	Arte News	Le buste modèle	Tentoonstellingen
01-okt-08	Genieten	Nog meer expo's in oktober	Tentoonstellingen
01-okt-08	Art Expo	Voorbeeldige busten	Tentoonstellingen
02-okt-08	Le Jeudi	Splendeurs baroques et classiques	Tentoonstellingen
03-okt-08	De Morgen	KBC wordt supersponsor van Museum aan de Stroom	Vaste Collectie
10-okt-08	De Standaard	Marmer om u tegen te zeggen	Tentoonstellingen
10-okt-08	Het Nieuwsblad	Marmer om u tegen te zeggen	Tentoonstellingen
17-okt-08	De Morgen	Een ode aan het tomeloze genie	Vaste collectie
17-okt-08	Het Nieuwsblad	Voorbeeldige busten	Educatie
22-okt-08	Zone 03	Dames en Heren van Steen	Tentoonstellingen
22-okt-08	Kerk + Leven	Kleur horen	Educatie
22-okt-08	De Morgen	KMSKA bundelt drie Vlaamse expressionisten in één	Publicaties
24-okt-08	Het Laatste Nieuws	Kunst als wapen tegen borstkanker	Educatie
02-nov-08	guardian.co.uk	Travel: Instant weekend: Antwerp	Tentoonstellingen
12-nov-08	www.codart.nl	Peter Paul Rubens features in an exhibition	Presentaties
13-nov-08	www.Crooze.fm	Lifestyle nieuws: boeken	Publicatie
13-nov-08	Proefboek week van de smaak	Antwerpen: Museumles Eten en drinken	Vaste collectie
13-nov-08	www.crooze.fm	Nieuw licht op Rubens'aanbidding door de koningen	Presentaties
14-nov-08	De Standaard	Groei in 2009	Cultuurbeleid
14-nov-08	De Standaard	Onze musea in de vitrine	Cultuurbeleid
14-nov-08	De Morgen	Agenda	Presentatie
20-nov-08	De Morgen	Tweehonderd jaar Antwerps Koninklijk Museum in ...	Publicaties
22-nov-08	Het Nieuwsblad	Oude dame krijgt liefdevol levensverhaal	Publicaties
26-nov-08	Flanders today	Rubens revealed	Presentaties
27-nov-08	www.deredactie.be	Rubens doorgelicht	Presentaties
27-nov-08	www.atv.be	Rubens doorgelicht	Presentaties
28-nov-08	Het Nieuwsblad	Een nieuwe kijk op Rubens	Presentaties
28-nov-08	Gazet van Antwerpen	Oog in oog met Rubens	Presentaties
28-nov-08	De Morgen	Rubens schilderde het reusachtige paneel eigenhandig	Presentaties
01-dec-08	De Standaard	Renovatie MSK in 2010	Sluiting en renovatie

01-dec-08	Gazet van antwerpen	Renovatie MSK in 2010	Sluiting en renovatie
02-dec-08	Het Laatste Nieuws	Renovatie KMSKA in 2010	Sluiting en renovatie
02-dec-08	De Standaard	Nederlandse kunst voor Antwerps museum	Vaste collectie
03-dec-08	Passe-Partout	Rubens in de kijker	Presentaties
04-dec-08	Het Nieuwsblad	Artikel zonder titel	Educatie
05-dec-08	De Morgen	Antwerps museum krijgt Nederlandse schenking	Vaste collectie
05-dec-08	Het Laatste Nieuws	Renovatie KMSKA in 2010	Sluiting en renovatie
05-dec-08	Gazet van antwerpen	Gilbert van Schoonbeke terug in Maagdenhuis	Tentoonstellingen
09-dec-08	Humo	Jaaroverzicht	Tentoonstellingen
12-dec-08	Gazet van antwerpen	Eerst Ensor, dan sluiting	Sluiting en renovatie
12-dec-08	Gazet van antwerpen	Kalender	Presentatie
13-dec-08	Het Laatste Nieuws	VZW De Kathedraal krijgt 205.500 euro	Tentoonstellingen
13-dec-08	La Libre Belgique	Coup d'envoi de l'année ensor	Publicaties
13-dec-08	De Morgen	Antwerps KMSKA viert feest voor de sluiting	Evenementen
15-dec-08	Gazet van antwerpen	De kathedraal krijgt 205.000 euro voor expo	Tentoonstelling
15-dec-08	www.Crooze.fm	KMSKA zet met de grootste Ensorverzameling ter wereld	Publicaties
16-dec-08	Gazet van Antwerpen Online	Antwerpse kathedraal krijgt meesterwerken tijdelijk	Tentoonstellingen
17-dec-08	Gazet van Antwerpen	Drieluiken komen thuis	Tentoonstellingen
17-dec-08	Het Laatste Nieuws	Mooiste altaarstukken weer naar kathedraal	Tentoonstellingen
17-dec-08	De Morgen	Altaarstukken keren terug naar Antwerpse kathedraal	Tentoonstellingen
17-dec-08	De Standaard	Feest in de kathedraal	Tentoonstellingen
20-dec-08	Het Laatste Nieuws	MAM'ART brengt 3000 euro op	Evenementen
20-dec-08	De Standaard	De soep van Bert Anciaux	Evenementen
22-dec-08	Gazet van antwerpen	Masterplan voor renovatie onthuld	Evenementen
22-dec-08	Belga	Renovatie Museum voor Schone Kunsten Antwerpen	Sluiting en renovatie
22-dec-08	Belga	Rénovation du Musée des Beaux-Arts d'Anvers	Sluiting en renovatie
23-dec-08	De Standaard	Een nieuw museum in een oud	Sluiting en renovatie
23-dec-08	Het Nieuwsblad	Facelift van oude dame kost 44 miljoen euro	Sluiting en renovatie
23-dec-08	Gazet van Antwerpen	PITO maakt topstukken voor KMSK	Evenementen
23-dec-08	Gazet van Antwerpen	KMSKA wordt een matroesjka	Sluiting en renovatie
23-dec-08	De Morgen	MAS opent met topstukken KMSKA	Sluiting en renovatie
23-dec-08	De Tijd	Nieuw museum tussen oude muren	Sluiting en renovatie
23-dec-08	Het Laatste Nieuws	PITO veilt voor het goede doel	Evenementen
23-dec-08	Gazet van Antwerpen	Museum voor Schone Kunsten viert grondige vernieuw	Evenementen
23-dec-08	De Morgen	Renovatie en uitbreiding KMSKA kost 44 miljoen	Sluiting en renovatie
24-dec-08	Tertio	Rubens schildert geen zeemzoete kerst	Presentaties

24-dec-08	La Libre Belgique	Anvers: un nouveau musée construit dans l'ancien	Sluiting en renovatie
29-dec-08	De Morgen	Van euforie naar crisis	Tentoonstellingen
31-dec-08	Kerk + Leven	Rubens dichtbij als nooit tevoren	Presentaties